

147051

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BASKI GRUPLARI:

TÜSİAD ÖRNEĞİ

147051

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA AKKAN

TEMMUZ - 2004

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BASKI GRUPLARI:

TÜSİAD ÖRNEĞİ

Fatma AKKAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Uluslararası İlişkiler)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Veriliş Tarihi: 27. 07. 2004

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 11. 08. 2004

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hayati AKTAŞ

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Gökhan KOÇER

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. M. Çağatay OKUTAN

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

TEMMUZ -2004

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Siyasal iktidar, demokrasilerde meşruluğunu toplumdaki değerler sisteminden aldığından, bu sistemin devamlılığına yönelik kararları alırken toplumdan gelecek istemlere ve uyarılara karşı duyarlı olacaktır. Bu bağlamda, bireylerin siyasal yaşama katılmaları, gruplar aracılığıyla mümkün olmaktadır. Farklı çıkarların örgütlendiği grupların, siyasal karar sürecini etkilemeleri ve bu özellikle dış politika gibi bir zamanlar mit olarak kabul edilen bir alanda ne derece mümkündür, doğrudur.

Baskı gruplarının siyasal iktidarla ilişkilerine yönelik bir çok araştırma yapılmasına karşın, doğrudan dış politika konusunda, literatürde bir boşluk olduğu söylenebilir. Bu araştırmada, baskı gruplarının Türk dış politikasındaki yeri, TÜSİAD örneği verilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisans tez danışmanlığımı üstlenerek çalışmalarımı yönlendiren, metod sorununu çözmemde yardımcı olan ve teknik imkanları sağlayan hocam Doç. Dr. Hayati AKTAŞ' a teşekkür ederim. Ayrıca, titizlikle konuya eğilmemde büyük katkıları olan ve anlayışlarından ötürü hocam Yrd. Doç. Dr. Gökhan KOÇER' e, Yrd. Doç. Dr. Süleyman ERKAN' a, Yrd. Doç. Dr. M. Çağatay OKUTAN' a, Yrd .Doç. Dr. Şevki HAKYEMEZ' e ve hoşgörüsü için Yrd .Doç.Dr. Mohammad ARAFAT'a teşekkür ederim. Ve, tezin her aşamasında yanımda olan ve kaynak konusundaki özverisiyle, değerlendirmeleriyle teze katkıda bulunan Yrd .Doç. Dr. Bayram GÜNGÖR' e, tez konusunun seçiminde ve kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan, sohbetleriyle, kavramların çözümünü daha iyi anlamamı sağlayan değerli hocam Dr. Cevat OKUTAN' a saygılarımla.

Babam Yılmaz AKKAN'a, Annem Güller AKKAN'a, kardeşlerime ve tüm aileme destekleri, teşvikleri ve şefkatleri için...

01. İçindekiler

	Sayfa Nr.
0. SUNUŞ	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet	VII
03. Summary	VIII
04. Tablolar Listesi.....	IX
05. Şekiller Listesi	X
06. Kısaltmalar Listesi.....	XI
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GENEL OLARAK BASKI GRUPLARI	4-37
10. Baskı Grubunun Tanımı	4
11. Baskı Gruplarının Sınıflandırılması	11
12. Baskı Gruplarının Gücünü Belirleyen Etkenler	14
13. Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri.....	19
14. Baskı Gruplarının Dış Politika Kararları Üzerindeki Etkisi.....	26
15. Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD	28
150. TÜSİAD' ın Tarihçesi.....	28
151. TÜSİAD' ın Üye Profili.....	31
152. TÜSİAD' ın Örgüt Yapısı.....	33
1520. TÜSİAD' ın SİAD' lar ve Sektörel Derneklerle İlişkileri.....	34
153. TÜSİAD' ın Hükümet ve Parlamento ile İlişkileri	34
154. TÜSİAD' ın Bulunduğu Coğrafyaya Yönelik Görüşleri	35
1540. TÜSİAD' ın Ekonomik Yapı ile İlgili Görüşleri.....	35
1541. TÜSİAD' ın Siyasi ve Sosyal Yapıya İlişkin Görüşleri	36
1542. TÜSİAD' ın Dış Politika ve AB ile İlgili Görüşleri.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ OLUŞTURULMASINDA BASKI GRUPLARI	38-93
20. Türk Dış Politikasının Genel Nitelikleri	38
21. Türk Dış Politikasının Oluşturulması ve Karar Alma Süreci	45
210. Türk Dış Politikasının Oluşturulmasında Tarihsel Boyut	45
211. Türk Dış Politikasının Oluşturulmasında Hukuksal Durum	46
212. Türk Dış Politikasına Baskı Gruplarının Etkisi	60
2120. Türkiye’de Baskı Gruplarının Türleri.....	60
2121. Türkiye’de Baskı Gruplarının Gelişimi.....	62
21210. Osmanlı’da Devlet- Sivil Toplum İlişkisinin Görünümü.....	63
212100. Osmanlı’nın Sosyo -Ekonomik Düzeni	63
212101. Osmanlı Siyasal Düzeni ve Devlet Anlayışı.....	66
21211. Modernleşme Süreci ve Cumhuriyet’e Geçiş Döneminde Devlet- Sivil Toplum İlişkisi	67
21212. Cumhuriyet Dönemi Devlet- Sivil Toplum İlişkisinin Genel Görünümü	70
212120. Tek Partili Dönemde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi.....	71
212121. Çok Partili Döneme Geçiş ve 1980’e kadar Devlet- Sivil Toplum İlişkisi.....	73
212122. 1980 Sonrası Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratikleşme Sürecinde Sorunların Değerlendirilmesi.....	77
2121220. 1982 Anayasası ile Oluşturulan Anayasal- Siyasal Düzen ve Bu Düzenin Devlet-Sivil Toplum İlişkisine Etkileri	78
21212200. 1983’den Günümüze Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Görünümü	79
21213. Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisinin Sorun Boyutları	81
212130. Türk Siyasal Kültüründe Siyasetin Anlamı ve Ordunun Rolü.....	81

212131. Diğer Sorunlara Kısa Bir Bakış	83
2122. Türk Dış Politikasında Baskı Grupları ve Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD'ın Türk Dış Politikasına İlgisi.....	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KIBRIS-AB ÖZDEŞLİĞİNDE TÜSİAD	94-102
30. Türk Dış Politikasında Kıbrıs Politikasının Genel Çizgileri	94
31. Türk Dış Politikasında AB	95
32. Kıbrıs-AB Özdeşliği.....	96
33. TÜSİAD' ın Kıbrıs-AB Özdeşliğindeki Tavrı	98
4. SONUÇ.....	103-108
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	109-124
ÖZGEÇMİŞ	125

02. Özet

Siyasetin toplumda yaygınlaştırılması anlamında 'Plüralist Toplum Modeli', en iyi *grup teorisiyle* çözümlenmektedir. Grup teorisine göre ise, örgütlenmiş gruplar siyasal sistem üzerinde etkinlik göstermektedirler.

Genel anlamda, siyasal karar alıcıları etkileme istemiyle ortaya çıkan örgütlenmiş sosyal güçler olarak tanımlayabileceğimiz baskı grupları, günümüzde önemli bir yer tutmaktadırlar. Bentley, 1908 yılında yapmış olduğu *The Process of Government* adlı çalışmasında, "*gruplar yeterli düzeyde ifade edildiğinde, her şey ortaya konmuştur*" demektedir.

TÜSİAD, ekonomik anlamda güçlü üyelere sahip ve siyasal iktidarla ilişkileri üst düzeyde olan bir örgüttür. Bu yönüyle siyasal süreçte çıkmasını istediği bir karar için baskı yapabilmekte ya da bir kararın çıkmasını önleyebilmektedir. O halde bir baskı grubu kimliği edinen TÜSİAD, Türk dış politikasında da söz sahibi olmak istemektedir. Ancak genel olarak dış politikanın kendine has özellikleri dikkate alındığında ve Anayasal çerçevede düşünüldüğünde Türk dış politikası, geleneksel yapısı içerisinde ne derece dışarıdan etkilere açıktır.

TÜSİAD, AB-Kıbrıs özdeşliğinde net bir tavır ortaya koymuştur. TÜSİAD, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini Kıbrıs konusuyla özdeş görmüş ve bu doğrultuda lobi faaliyetleri yapmış ve kamuoyu oluşturmuştur. Aslında, AB üyelik sürecinin Kıbrıs sorunu ile hukuki ilişkisi yoktur. Bu çalışma, öncelikle baskı grubu kavramını net olarak ortaya koyup, Türkiye'de baskı gruplarının gelişmesi bağlamında Osmanlı'dan günümüze devlet-sivil toplum ilişkisini ve Türk dış politikasının genel niteliklerini çizerek karar alma sürecini irdeledikten sonra, baskı grubu olarak TÜSİAD'ı Türk dış politikasında göstermeye yöneliktir. İncelemelerden anlaşılmaktadır ki TÜSİAD, bir baskı grubu kimliği taşımakta ve özellikle 1980 sonrasında Türk dış politikasıyla yakından ilgilenmekte ve ilgili olarak görüş beyan etmektedir.

03. Summary

“The model of pluralist society” regarding the spread of politics in society can be solved the best by using group theory. According to the theory, it is accepted that organized groups are effective on political system. In 1908, A.F. Bentley emphasized his paper whose title is “The Process of Government” is that “*When the groups are adequately stated, everything is stated*”.

TUSIAD is an organization that owns strong members financially has upper grade relations with the government in Turkey. With its feature, TUSIAD tries to press the government in the process of the decision-making. TUSIAD compels the government in some specific subjects which is related to the benefits of its members. The impacts of TUSIAD on the government as a pressure groups are not only limited in the domestic affairs but also Turkish foreign affairs. However, when the their own features of foreign policy are taken into consideration and thinking of constitutional framework of the Turkish foreign policy, it is discussable that how much foreign policy is opened to outside effects in its traditional structure.

TUSIAD has accepted clearly that the membership of Turkey to EU depends heavily on the solution of Cyprus disagreement. So, in this context, it has been continued to lobbying activities in order to create a public opinion on behalf of TUSIAD by using all media tools. Essentially, there is no relation between the process of membership to EU and Cyprus disagreement in legal manner. The main aim of the study, from stating initially the term of pressure group, examining the formation of pressure groups in Turkey in the context of the relations in state-civil society from the period of Ottomon Empire to now and after scrutizing the decision-making process underlying general characteristic features of Turkish foreign policy, is to try to display the impacts of TUSIAD as a pressure groups, on foreign policy in Turkey. It is concluded that TUSIAD has got an the identity of pressure group and especially interested in Turkish foreign policy closely from 1980.

04. Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Syf. No</u>
1	İhracat (milyar \$).....	32
2	İthalat (milyar \$).....	32
3	Üretim (milyar \$).....	32

05. Şekiller Listesi

<u>Şekil Nr</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Syf. No</u>
1	Siyasal Sistemde Baskı Grupları	5
2	1924 Anayasası'na Göre Dış Politika Modeli	49
3	1961 Anayasasına Göre Yasama ve Yürütme İlişkisi	53
4	1982 Anayasası'na Göre Yasama ve Yürütme İlişkisi	55
5	Normal Zamanda, Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli	56
6	Türkiye'de Baskı Grupları	62

06. Kısaltmalar Listesi

AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ECO	: Economic Cooperation Organization- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MASK	: Milli Askeri Stratejik Konsept
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
NATO	: Nort Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OBD	: Orta Büyüklükte Devlet
TBBM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
Türk-İş	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNICE	: Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe- Avrupa Sanayi ve İşverenler Konfederasyonları Birliği
YASED	: Yabancı Sermaye Derneği

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde, dolayısıyla ülkelerin dış politikalarının oluşturulma sürecinde ekonomik değişkenlerin önemi giderek artmaktadır. Siyasal ve ekonomik aktörlerin aynı anda içinde yer almadığı karar alma mekanizmaları terk edilmekte ve grup hareketleri ön plana çıkmaktadır. Bu, dış politika alanında değil toplumsal alanın bütününde ortak bir özellik olarak görülmektedir. Artık ülkeler siyasal, ekonomik ve askeri alanda bireysel hareket etmekten kaçınmakta, ortak hareket etmek yoluyla riskleri paylaşma yolunu seçmekte, içte ve dışta çıkar ilişkisi içinde bulunduğu güçlerle müzakereler sonucunda optimum karar almaya çalışmaktadırlar.

Devletlerin hem iç hem de dış politikalarının oluşturulmasında dikkate aldığı en önemli iç aktörlerden biri sanayici ve işadamları kuruluşlarının bir araya gelip oluşturdukları ekonomik birliklerdir. Söz konusu ekonomik birlikler üyelerinin çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bir “zenginler kulübü” niteliği taşımalarına rağmen, devletin bu oluşumlardan bağımsız hareket etmesi, onların çıkarlarıyla çelişmesi imkansız gibi görülmektedir. Her ne kadar baskı grubu olarak tanımlanan bu birimlerin siyasal oluşum mekanizmasında direkt etkisi olmasa da, yazılı ve görsel medya araçlarını yoğun bir şekilde kullanarak kamuoyu oluşturmaları, devleti alınacak kararlarının yönü ve içeriği konusunda dışsal olarak sınırlamaktadır. Bu sınırlama devletle sanayicinin sürekli olarak iki rakip birim gibi hareket ettiği şeklinde algılanmamalıdır. Genellikle devletin çıkarlarıyla sanayici derneklerinin çıkarlarının birbiriyle uyum içinde olduğu bilinmektedir. Sanayicinin yaşadığı sorunlar aynı zamanda devletin çözmesi gereken sorunlardır. Uluslararası ticari rekabetin son derece “vahşi” bir şekilde yaşandığı ortamda devletin sanayicilerin sorunlarına duyarsız kalması söz konusu değildir.

Yukarıda ifade edilen anlamda, Türkiye’deki en önemli baskı grubunun Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) olduğu söylenebilir. Öyle ki, TÜSİAD bir iş derneği olmasına rağmen bugüne kadar toplumun demokratikleşme sürecinden insan haklarına, uluslararası anlaşmazlıklardan siyasal oluşumlara kadar hemen her konuda görüş

belirtmiş ve ısrarcı olmuştur. Bu alanlar içinde belki de en duyarlı davrandığı alan Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkileridir. TÜSİAD'ın bu konudaki genel yaklaşımı, mümkün olan en kısa zamanda Avrupa Birliği'ne tam üye olmaktır. Bu siyasal anlamda bir istekten öte, büyük ölçüde ekonomik gerekçelerden kaynaklanmaktadır. Çünkü sanayiciler özellikle Gümrük Birliği anlaşmasından sonra Avrupa Birliği üyesi ülkelerle yapılan ticarete olumsuz yönde etkilenmektedirler. Gümrük Birliği anlaşmasıyla 1996 yılından itibaren Türkiye, Avrupa Birliği menşeli sanayi mallarına karşı gümrük tarifelerini tamamen kaldırmak zorunda kalmıştır. Bu durum, zaten rekabet gücü büyük ölçüde olmayan ya da zayıf olan sanayici ve işadamlarını zor durumda bırakmıştır. Ayrıca, Birliğe tam üye olan ülkelerdeki sanayi kuruluşlarına sağlanan dolaylı ve direkt destekler Türk girişimcilerin işini daha da zorlaştırmıştır. Bu nedenle sanayiciler açısından söz konusu haksız rekabetle mücadele etmek bir yana ayakta kalabilmek bile giderek güçleşmektedir. O zaman yapılması gereken tek hareket, Türkiye'nin dış ticaret hacmi içinde yüzde 50'nin üzerinde payı olan Avrupa Birliği üyesi ülkelerle aynı şartlarda rekabet etme imkanının yaratılmasıdır. Bunun da tek yolu Birliğe tam katılım ile olacaktır. Tabii ki Birliğe katılmanın bazı kriterleri olduğunun da unutulmaması gerekir. Kuruluşundan günümüze kadar Birliğin standartlaştırdığı ve katılım için öngördüğü bazı yaptırımlar yanında Roma Anlaşması ve daha sonraki anlaşmalarda yer almayan keyfi istekler de söz konusudur. Örneğin, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs sorununun Birliğe katılım konusunda bir kriter olmamasına rağmen, kriter gibi dikkate alınması oldukça düşündürücüdür. TÜSİAD, her şeye rağmen ister keyfi ister katılım kriterleri arasında olsun Birliğe tam üyelik konusundaki her problemin çözümünde siyasal karar alma sürecini etkilemeye çalışmaktadır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere çalışmanın temel sorunsalı, grup teorisi çerçevesinde, TÜSİAD'ın bir baskı grubu olarak Türkiye'nin dış politikasının oluşumu üzerinde ne derece etkili olduğunu ortaya koymak ve tartışmaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Girişi izleyen birinci bölümünde, genel olarak baskı grubu kavramı grup teorisi çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca, bir baskı grubu olan TÜSİAD tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde, Türk dış politikasının genel nitelikleri ifade edilmiş ve anayasal çerçevede Türk dış politikasında karar alma süreci irdelenmiştir. Türkiye'de baskı gruplarının nasıl bir gelişim sürecinden geçtiğini daha iyi anlayabilmek

için Osmanlı döneminden günümüze devlet-toplum ilişkileri incelenmiştir. Daha sonra, TÜSİAD'ın dış politika süreci içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü ve son bölümde, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs ve AB ile ilgili yaklaşımı verildikten sonra TÜSİAD'ın AB-Kıbrıs özdeşliğindeki tavrı ortaya konulmuştur. *

---

* Bu çalışmada plüralist ve çoğulcu gibi bazı kelimeler aynı zamanda ve aynı anlamda kullanılmıştır. Yine, anlaşma ve anlaşma kelimeleri Uluslararası Hukuk terminolojisine uygun seçilmiştir. Ayrıca bazı alıntılar anlam bütünlüğü bozulması kaygısıyla cümle içinde aynen kullanılmış, yalnız kaynak muhakkak gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GENEL OLARAK BASKI GRUPLARI

10 . Baskı Grubunun Tanımı

İnsanoğlu, tarih sahnesindeki yerini aldığı günden beri, bir arada yaşayabilmek adına çeşitli toplumsal-siyasal yapılar oluşturmuştur.¹ Beliren yeni ihtiyaçlar karşısında farklı biçimler de alabilen bu organizasyonlara ilişkin en derin değişim “devlet” olgusunun anılan yapılar içinde yerini almasıyla yaşanmıştır. Anılan eklemlemeyle siyasal organizasyonların içinde, bir tarafta “devlet”in diğer tarafta ise “birey”lerin konumlandığı ikili bir yapı meydana gelmiştir. Kuşkusuz, kimi zaman gerilimlerin de kaynağı olabilen bu iki kutuplu mevcudiyet, tarihsel süreçte birçok değişime konu olmuştur. Bu bağlamda özellikle çalışmanın yöneldiği amaç doğrultusunda en köklü değişim ise, “sanayileşme” olgusuyla yaşanmıştır.² Zira, sanayi devriminin kazandırdığı ivmeyle toplumsal organizasyonların “sosyo-ekonomik” boyutunda oluşan farklılaşmayla toplumsal güçlerin³ yapısında, daha önce hiç görülmediği ölçüde karşılıklı etki-tepki olgusuna tanık olunmuş ve insanların bir arada yaşamaları adına oluşturulmuş olan siyasal yapılardan biri olan “demokrasi”ler, artık “çoğulcu” nitelemesiyle anılır olmuştur.

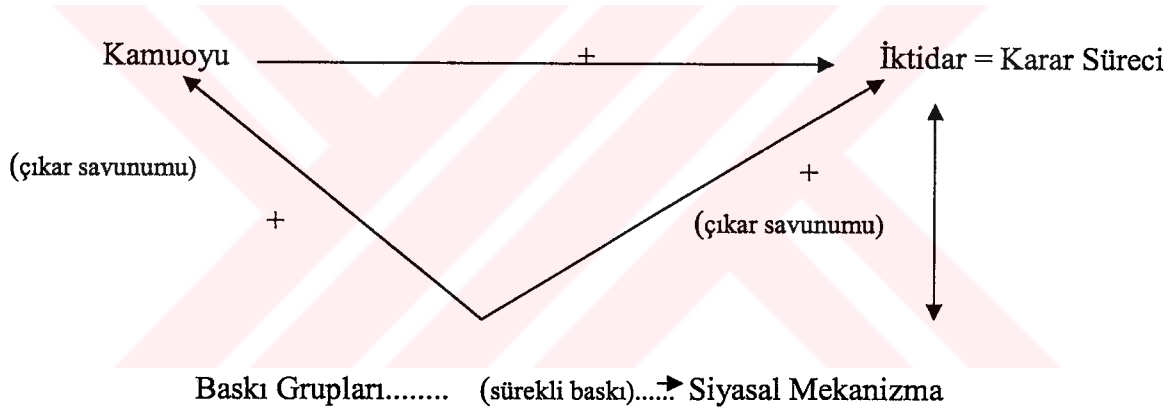
---

¹ İnsanların birarada yaşamalarına ilişkin olarak bir çok açıklama vardır. Örneğin Lii, sosyal ve politik teoride kolektif hayatın mümkün olduğuna dair açıklamaları, ekonomik, politik ve sosyolojik formülasyonlar şeklinde ifade edildiğini belirtmektedir. Ekonomik formülasyon, insanları kamusal düzen içinde birarada tutan faktörün, onların bireysel çıkarları olduğunu ileri sürer. Son tahlilde, hiç kimse çıkarlarının zarar görmesini istemediğinden, birarada yaşamının zorunluluğunu hisseder, sadece zarara uğramamak için değil, çıkarlarını gerçekleştirmenin ötekini varlığını zorunlu kıldığı içinde. Politik formülasyonda çıkarın yerini tahakküm veya iktidar almıştır. İnsanları birarada tutan tahakküm veya iktidar ilişkileri olup; bu ilişkiler onları kaos içinde yaşamadan kurtaran kolektif fiili bir uzlaşmadır ki, bunu simgeleyen devlet kurumudur. Nihayet , sosyolojik olarak insanlar ne ekonomik çıkarları, ne de politik müdahale sebebiyle birarada yaşarlar. Toplum denilen ortak bağlar ve değerler zemine oturmuş bir oluşum sayesinde biraraya gelme zorunluluğu hissederler ve özerk bir kamusal hayatın kaynağı da bu zorunluluktur (KAHRAMAN- KEYMAN- SARIBAY, 1999, ss. 35-36).

² Çalışmadan bağımsız ele alındığında, birey-devlet ilişkilerindeki en köklü değişim 1789 sonrası ulus-devlet tipi siyasal ve toplumsal örgütlenmeye geçiştir.

³ Günümüzdeki konjonktür, fert-iktidar diyalogunun yerine, bu yeni ortama uygun olarak ortaya çıkan iş bölümünün doğurduğu gruplar ile iktidar arasında bir diyalogun kurulmasını zorunlu kılmıştır (KUZU, 1985, s. 65). Lipset de, bu grupların “gönüllü kuruluşlar” biçiminde siyasete katıldıklarını, daha sonra da iktidarla birlikte karar aldıklarını belirtmektedir.

Çoğulcu olarak nitelenen yeni toplumsal yapının siyasal sistemi; sosyal sisteme oranla siyaset alt sistemi denilen hükümet, siyasal partiler ve baskı gruplarından meydana gelen ve aralarında bir fonksiyonel ilişkiler ağı oluşturmuş olan gruplar⁴ üzerine kurulmuştur (AKAD, 1976, s. 9). Bu sosyal grupların, farklı örgütler içinde “siyasal kavgaya” karışmaya başlaması ve onu büyük ölçüde etkilemesi ile, siyasal iktidarın karar alma sürecine katılma payları da büyümüştür. Bu bağlamda belirtilen çoğulcu toplum modelinde bir “paylı iktidar”dan söz edilebilir (AKAD, 1979, s. 15). Aynı zamanda farklı çıkarların örgütlendiği bu güçlerin, toplumda uzlaşma içinde dengeyi sağlayabilmesi, demokratik ortamın canlılığının ve işlerliğinin de göstergesi olabilmektedir. Bunu yaparken de salt siyasal iktidara yönelik olmaktan ötürü, kamu oyunu da aynı yönde etkileyecek ya da oluşturacak ortamın varlığına da gerek duyulmaktadır (AKAD, 1976, s. 68; Ayrıca siyasal sistemin işleyişi için bkz.: Şekil 1).

Şekil: 1

Siyasal Sistemde Baskı Grupları

Siyasal iktidarın toplumdaki çeşitli güçler arasında paylaşıldığı böylesine bir paylı iktidar yapılanması içinde, grupların fonksiyonel öneminin kendiliğinden artıp daha da

⁴ Toplumdaki “grup” lara ulaştığımız bu bağlamda bir noktanın vurgulanması gerekmektedir. Şöyle ki aile, arkadaşlık grupları, ekonomik varlıklar gibi örgütlenmeler insan toplumunun varolduğu her yerde vardır. Bizim ulaştığımız grup kavramının asıl önemli fonksiyonu bunların grup olarak siyasal yaşama katılmalarıdır (DAHL, 1996, s. 359). Şu noktayı da belirtelim ki, gruplar örgütlenme kriterine göre sınıflandırılır. Birinciler, kişinin sosyal durumu sonucu katıldığı, aile-arkadaşlık topluluğu şeklinde olan gruplardır. İkincilerde ise, kişi iradi bir istekle ve yazılma yoluyla gruba katılır.

Belirtilen grup davranışlarını açıklamaya yönelik, birbirine zıt iki teori bulunmaktadır. Bunlardan biri, “ortak çıkar teorisi”dir. Bu teori, grubu tıpkı bir fert gibi bir *organik bütün* olarak görür. Bu nedenle grubun, kendini oluşturan fertlerin dışında ayrı bir varlığı olduğunu savunur. Grubu bu şekilde sosyal bir organizma olarak ele almak iki temel nedene dayanmaktadır. Birinci neden grubun, gruptaki fertleri birbirlerine bağlayan

belirginleşmesi adeta kaçınılmaz bir sonuçtur. O kadar ki; Burdeau, liberal bakış açısıyla iktidarın parazitleri olarak görülen baskı gruplarının⁵ aslında iktidarın ta kendisi olduğunu söyler. Bu iddiaya göre baskı grupları, anayasal kurumlar içinde yer verilmemiş olmalarından dolayı normatif düzeyde olmasa bile, nesnel gerçeklikte iktidar olan güçlerdir (BURDEAU, 1969, s. 179-180' den aktaran AKAD, 1976, ss. 65-66).

Bütün bunlara rağmen; sanayileşmenin asıl etkisi, devlet olgusu bağlamında yaşanmış ve onun fonksiyonel olarak genişlemesine neden olmuştur. Bu öylesine bir etkiydi ki, 18. yüzyıla egemen olan “en az karışan devlet” anlayışının terk edilmesine ve insanın bugünkü ve gelecekteki mutluluğunu sağlaması istenilen “müdahaleci devlet” anlayışının benimsenmesine neden olmuştur⁶ (Toplum hayatında devletin artan rolü için bkz.: POULANTZAS, 1973). Bu noktada, denilebilir ki; devlete yüklenen yeni görevler, kendilerine baskı grubu denilen yeni örgütlenmelerin doğmasına neden olmuştur. Çünkü, siyasal iktidarın toplumsal yapıya her alanda el atması beklenir ve dahası istenir olması durumunda, o toplumsal yapıdaki farklı çıkarların örgütlendiği güçlerin, iktidarı kendi menfaatleri doğrultusunda karar almaya zorlamaları da kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Ve böylece, *sosyal güçlerin örgütlendiği çeşitli meslek kuruluşlarıyla, derneklerin, sendikaların bir bütün olarak iktidarı kendi amaçları yönünde bu şekilde baskı altında tutmalarıyla, bu grupların “baskı grubu” biçiminde anılmalarına neden olmuştur* (AKAD, 1976, ss. 63-64).

---

yoğun bir ara bağlılığa dayanmasıdır. İkinci neden ise grubun, grubu oluşturan bütün fertlerin paylaştığı bazı çıkarları korumasıdır. Bentley, grup-çıkarcı özdeşliğini “Çıkarısız bir grup yoktur... Grup ve çıkar birbirinden ayrılamaz. Eğer grubu çıkardan arındırmaya kalkarsak, elimizde hiçbirşey kalmaz” diyerek belirtmiştir (SAVAŞ, 1994, ss. 123-124).

Grup davranışlarını açıklamaya yönelik diğer teori ise, “ekonomik teori”dir. Bu teori, “çıkarcı teorisinin” ortak çıkarı büyük gruplar için de hareket noktası yapmasına tepki olarak doğmuştur. Bu teorisinin kurucusu Olson' a göre ortak çıkar, sadece küçük gruplarda çok önemli ve etkili bir unsurdur. Büyük gruplarda ise hiçbir etkinliği yoktur. Çünkü grupları, organik bir bütün olarak değil sadece fertlerin meydana getirdiği bir bileşim olarak düşünmek gerekir (SAVAŞ, 1994, s. 125).

Ekonomik analize uygun düşünüldüğünde fertler, her davranışlarında olduğu gibi gruba girme davranışlarında da rasyonel olacaklardır. Öyleyse fertler bir gruba, gruba girmekten sağlayacakları yarar, katlanacakları masraftan fazla ise gireceklerdir. Burada vurgulanan çıkar, özel yararlarıdır. “Ekonomik teori” ise, özel yararların aksine, bütün grubun üstünde kamusal yarar ifade eden ortak çıkar ile ilgilidir. Öğrencilerin daha iyi eğitim ve öğretim üyelerinin de daha kaliteli mezun istemeleri durumunda bir toplumsal çıkarı söz konusudur (SAVAŞ, 1994, ss. 125-126).

⁵ Burdeau çıkar grupları ve baskı grupları kavramlarını eş anlamda kullanmış ve ikisi arasında kavramsal farklılaşma olduğunu kabul etmemiştir.

Grupların çıkarlarının bireylerin çıkarlarının önüne geçmesi nedeniyle, bireyi esas alan Liberaller, baskı gruplarına şüpheyle bakmaktadırlar.

⁶ Sosyal devlet anlayışının gelişmesine katkıda bulunan ideolojilerden biri de Marxizm'dir.

Bu anlamda “baskı grubu” kavramı ilk kez 1925 yılında Washington’da gazeteciler tarafından kullanılmıştır. Bu önderlik, Amerika’ya egemen olan sosyal ve siyasal koşullardan kaynaklanmıştır.⁷ Çünkü anılan yer ve dönemde siyasal partilerin etkin bir varlık gösterememeleri, kendilerinden beklenen görevlerin diğer organizasyonlar tarafından gerçekleştirilmesine neden olmuştur (TUNAYA, 1975, ss. 468-469; RUSSETT-STARR-KINSELLA, 2000, ss. 126-128; JAY, 1994, s.144). Dolayısıyla, yeni olan bu gruplar siyasal karar alıcıları yüksek oranda etkilemiş ve siyasal partilerin de şekillenmesinde etkili olmuşlardır (DEUTSCH, 1980, s. 299; UZER, 2002, s. 124). Yani bir anlamda partilerin yapamadıklarını baskı grupları yapmışlardır (TUNAYA, 1966, s. 263).

Böyle bir anlayış içinde kavram öğretide, ortak çıkar etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş gruplar olarak tanımlanmaktadır (KAPANİ, 1988, s. 138; IRISH-PROTHRO, 1965, s. 240). Belirtilen tanımlamadan da anlaşılacağı üzere, sadece örgütlü gruplar, baskı grubu olarak kabul edilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, örgütlenmemiş toplulukların da baskı grubu olarak kabul edilmesi yönünde eğilimler mevcuttur. Bu noktada grup-örgüt ilişkisinin içeriği önemli olmaktadır. Buna göre; tüm grupların örgüt sayılamayacağı, kendiliğinden oluşan grupların tersine, yalnızca ilgili ülkenin yürürlükteki mevzuatı çerçevesinde belirlenen kurallarla şekillenen grupların örgüt sayılabileceği savunulmaktadır (bkz.: BLAU, 1968 (International Encyclopedia of Social Sciences)’ den aktaran DUVERGER, yy, s.174).

Yine öğretide; bir grubun, baskı grubu olarak nitelenebilmesi için başlıca iki koşulun varlığı gerekli görülmektedir. Buna göre, grup üyelerinin kendilerini ortak çıkarlara sahip bir topluluk olarak algulamaları ve grubun siyasal sisteme yönelik isteklerinin bulunması gerekmektedir (TURAN, 1977, ss. 131-132; DURSUN, 2002, s. 285). Tanımlamada belirtilen “çıkarmın siyasal sisteme yönelik olması” koşulu; aynı zamanda, baskı grubu kavramına en yakın hatta pek çok zaman onla eş tutulan “çıkarm grubu” ile arasındaki farkı da ortaya koymaktadır. Çünkü herhangi bir grubun siyasal sisteme yönelik bir isteği olmaması durumunda, söz konusu olan artık bir baskı grubu değil, “çıkarm grubu”

⁷ Amerika’da Demokrasi adlı kitabında Tocqueville, Amerikada nihai şekline ulaşmış olan demokrasi-hürriyet özdeşliği benzeri bir bağlantıyı, demokrasi- baskı grupları ilişkisinde anlatır (bkz.: TOCQUEVILLE, 1994).

olmaktadır.⁸ Dolayısıyla, belirli çıkarları savunmak için bir araya gelen “çıkar grupları”, örgütlenerek sistemli bir propagandaya giriştikleri ve siyasal karar organları üzerinde çeşitli yollardan etki etmeye başladıkları zaman baskı grubuna dönüşmektedirler (KAPANİ, 1993, ss. 275-276; DAVER, 1993, s. 236). Yani üyelerinin çıkarlarını korumak adına örgütlenmiş olan grup, siyasal iktidara yönelene kadar çıkar grubu, siyasete yöneldiği anda ise bir baskı grubuna dönüşmektedir.⁹ O halde; tüm baskı grupları aynı zamanda birer çıkar grubu iken tüm çıkar grupları bir baskı grubu değildir (MAHLER, 2000, s. 145).

Ancak bu yaklaşımın öğretide tamamen benimsenmiş olduğu söylenemez. Karşıt bir argüman olarak sunulan yaklaşıma göre; siyasal amaç gütmeyen bir araya gelen bireyler, örgütlenme aşamasından sonra çıkar kavgasını “açık”, siyasal düzeydeki çabalarını da “gizli” tutarlar. Oysa grubun “baskıcı” niteliği, siyasal iktidarla karşılaşma ya da onu etkileme zamanının gelmesinden çok önce kendi örgütlenme amacında saklıdır. Bu nedenle bu gruplara baskı grubu diyebilmek için iktidarla çatışmalarını beklemek zorunlu değildir (AKAD, 1976, s. 67).

Baskı grupları, siyasal parti ve lobilerden farklıdır. Siyasal parti, “ *belli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı, normal seçim yollarıyla gerçekleştirme amacını güderek, kurmuş oldukları bir dernek*” şeklinde tanımlanabilir. İki temel özelliği

⁸ Tunaya baskı grubunu, “*bilinçli ve örgütlü bir çıkar grubu*” olarak tanımlamakta ve farklılığı “bilinçli” ve “örgütlenmiş” olma kriterlerine göre ortaya koymaktadır. Yazarın örneği ile söylemek gerektiğinde; Eski Muharipler Cemiyeti ya da Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı örgütlüdür ve bir *baskı grubudur*. Türkiye’de köylü kitlesi ise önceliklerden farklı olarak geniş bir çıkar grubudur. Çünkü örgütlü hatta bilinçli değildir. Bu farklılığın yanı sıra her iki grubun da kamu görevi yapan organlar ve kamu oyu üzerinde etkileri söz konusudur. (Bkz.: TUNAYA, 1966, s. 265).

⁹ Bu konuda farklı bir yaklaşım olarak, “siyasete karışana kadar” şeklinde bir ayrım tanımlanmasına karşı çıkılmış, konu, “çıkar”, “baskı” gibi sözcükler aracılığı ile değil, doğrudan plüralist toplumda grupların yeri ve rolü ortaya konularak, *grup teorisinden* yararlanılarak açıklanmıştır (AKAD, 1976, s. 64; Farklı görüşler için bkz.: ZABUNOĞLU, 1967, ss. 33-38; MEYNAUD, 1975, s. 11; ABADAN, 1956, s. 39).

1908 yılında Arthur F. Bentley’in *The Process of Government* adlı eserinde siyasetin, toplumdaki sosyal gruplar arasındaki karşılıklı ilişkiler sürecinin bir ürünü olduğu ileri sürülmüş ve ilk olarak bu teorinin temelleri atılmıştır. Ardından 1951 yılında David B. Truman *The Governmental Process*’ de grupların, toplumdaki artan uzmanlaşma ya da siyasal dengedeki karışıkların sonucunda, bunların harekete geçirdiği dengeleyici oluşumlar temelinde ortaya çıktıklarını öne sürmüştür. Daha sonra Earl Latham *The Group Basis of Politics* adlı çalışmasını yayınlamıştır. Bu son iki yazar da çalışmalarında büyük ölçüde Bentley’in etkisinde kaldıklarını, onun görüşünü işlediklerini açıklamışlardır. Grup teorisinin amaçlarından ilkinin Akad, “*örgütlenmiş grupların yönetim sistemi üzerinde gösterdikleri etkinliklerin, kendi hedeflerine yönelik faaliyetlerinin çözümlenmesi*” olarak göstermiştir (AKAD, 1976, ss. 56-57).

Konunun kapsamı gereği; Arthur F. Bentley, grup teorisi, klasik plüralist yaklaşım ve gurupların kamu politikalarındaki yeri burada ayrıntılı şekilde ele alınmamıştır. Lakin baskı gruplarını daha iyi kavramak ve aynı zamanda eleştirel olarak da bakabilmek amacıyla önemli görülen kaynaklar için bkz.: OLSON, 1965; JORDAN, 1999; WARD, 1978; BURSTEIN-LINTON, 2002.

sahiptir. Bunlardan biri, iktidarda olsa da, olmasa da bir devlet yönetme programına ve iddiasına sahip olması, diğeri de iktidarı elde etmek veya paylaşmak istemesidir (TUNAYA, 1966, s. 147).

Fonksiyonel bir yaklaşımla siyasal parti-baskı grubu ayrımı yapılabilir. Bu ayrımada iktidara adaylığı ölçüt olarak alanlar olduğu gibi (bkz.: ÇAM, 1990, s. 411), baskı gruplarının siyasal nitelik taşımayan mesleki çıkar grupları biçiminde de varolabileceğini savunan ve bu kıstası siyasal partilerle ayırmada kullananlar da mevcuttur (bkz.: AKAD, 1976, s. 71, dipnot:125). Bu görüşleri reddeden başka görüşler de bulunmaktadır. Baskı gruplarının temel amacı, toplumda sanayileşmenin getirdiği güçler kümeleşmelerini çıkarlar etrafında örgütleyerek iktidarla diyalog kurmaksa, çıkarların savunulması “görünürdeki” fonksiyonu, iktidarla ilişkileri (siyasal faaliyet) “saklı” fonksiyonu meydana getirmektedir. Ve yine iktidardan pay almaları etkileme yoluyla ve dolaylıdır. Siyasal partilerde ise siyasal amaç “görünürde”, belirgin; ekonomik yapıya dayanan doktrinler nitelik ve amaç ise “saklıdır”. Onların iktidardan pay almaları ise ele geçirme yoluyla ve doğrudan gerçekleşmektedir (AKAD, 1976, ss. 70-71). Grup teorisine göre bu ayrım doğrudur. Baskı grupları ile siyasal partiler arasındaki fark iktidara yaklaşma-daha yakın bulunma şeklinde tezahür eder. Ayrıca diğeri bir husus da, siyasal partilerin belirli bir rejim tipine (Batı demokrasileri) ve tarihin belirli bir çağına (20.yüzyıl) özgü örgütler olmasına karşın, baskı gruplarının tüm rejimlerde ve çağlarda rastlanılır olmalarıdır (DUVERGER, 1984, s. 112).

Meynaud, baskı gruplarını hükümet organlarından bir “dışta oluşla”la ayırmaktadır. O, onların eğilimlerinin ve amaçlarının partilerden farklılık gösterdiğini belirttiğinden sonra, partilerin amacını iktidarı ele geçirip muhafaza etmek, baskı gruplarınınkini ise sorumluların yerine geçmeksizin onları etkilemeğe çalışmak olarak betimlemektedir. Lakin, seçimlerde adaylar göstererek iktidara göz dikerlerse kimlik değiştirir ve parti halini alırlar (MEYNAUD, 1975, s. 45; HAGUE-HARROP-BRESLIN, 1998, s. 113; YAYLA, 1998, s. 141). Öğretide, “seçimlerde ve parlamentoda doğan partiler” ve “parlamento dışında doğan partiler” şeklindeki bir sınıflandırmada bahsedilen parti tipi ikinciye ait olup bir örnekle açıklanabilir; İngiliz İşçi Partisi, 1899 Sendikalar Kongresinde alınan, bir parlamento ve seçim örgütü kurma kararının (434.000’ e karşı 548.000 oyla kabul edilen Holmes önergesi) sonucunda doğmuştur (DUVERGER, 1993, s. 24).

Yukarıda ki açıklamalarla bağlantılı olarak belirtilmelidir ki, baskı grupları birer siyasal kuvvet olabilirler ancak siyasal parti olamazlar (TUNAYA, 1966, s. 272). Baskı grubu-siyasal parti etkileşimi aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

-Baskı grupları, siyasal partilere yardımcı bir alanda çalıştıkları gibi yol göstericilik de yapabilirler.

-Baskı gruplarının, siyasal parti haline gelmeleri de mümkündür. Örneğin, Labour Party'yi Trade-Union'lar doğurmuştur.

-Baskı grupları ile siyasal partiler arasında ki ilişki, aralarında ki farkı da gösterir. Baskı grubu, hangi parti olursa olsun, ondan çıkarlarının korunmasını ve sağlanmasını isteyebilir. Bu bakımdan, siyasal parti -teorik de olsa- genel bir çıkarı, baskı grubu da, özel bir çıkarı temsil eder. Fakat her iki çıkar da kolektiftir.

-Siyasal partiler de, politikalarının gerçekleştirilmesinde, baskı gruplarını, kamuoyu ile kendi aralarında, aracı olarak görebilirler (TUNAYA, 1966, ss. 272-273).

Baskı grubu ile ilişkilendirilen bir diğer ayrım lobi kavramı ile ortaya konmaktadır. Lobi, baskı grupları ajanlarının, yasama meclisi hol ve koridorlarında, meclis üyeleriyle doğrudan doğruya temas kurarak çıkmasını istedikleri bir kanunu çıkarmak veya çıkması istenilen bir kanunun çıkmasını önlemek için giriştikleri faaliyetleri ifade etmektedir. Bu bağlamda kavram, Amerika Birleşik Devletlerinde büyük baskı gruplarının amaçlarına erişmek için kullandıkları yöntemin adıdır (KAPANİ, 1993, s. 276, dipnot:50). Baskı grupları ve lobiler arasında amaç ve yöntem farkı vardır. Baskı grubu, alınmasını istediği kararın hangi araç ve yöntemle yapılacağı konusunda bizzat karar alma veya örgüt kurma zorunluluğu duymayıp, bu görevi lobilere bırakabilir. Lobiler, direktif vermek üzere örgütlenmiş bir baskı grubu çeşidi olarak da adlandırılmaktadırlar (ABADAN, 1956, s. 140; ONARAN, 1984, s. 111).

Lobicilik daha çok bir örgüt adına mecliste kulis faaliyeti yapma biçiminde görülmektedir: Bağlı olunan baskı grubunun çıkarları yönünde bir faaliyet gösterme söz konusudur. Baskı grupları, belirli çıkarlar çevresinde ve ortak amaca yönelik olarak kurulmuşlardır ve iktidarla ilişkileri, çalışmalarının bir kesitini oluşturmaktadır. Lobiler ise, salt yasama üyeleri üzerinde türlü yollardan etkinlik sağlayarak karar aldırma amacıyla

faaliyet gösterirler. Bu durumda, bağı olduğu grup adına faaliyette bulunan kişinin yaptığı işe de kanun simsarlığı denilmektedir (AKAD, 1976, s.69).

Grup teorisinin kurucusu Bentley, politikanın işleyişine katılan çeşitli gruplar arasında ayırıcı sınırlar çizmekten kaçınmıştır. Gerçekten de sosyal bilimlerde olaylar arasında kesin, ayırıcı çizgiler çekmek zordur. Böyle olunca da değerlendirme yaklaşık olarak ve yazarlar arasında karşılaştırılarak yapılır. Yapılan çalışmada bu düşünce göz ardı edilmeksizin, çıkar grubu olarak adlandırılan kuruluşların, hükümet organları üzerinde nüfuz kullanmağa başladıkları anda baskı grubuna dönüştükleri yönünde bir eğilim ağır basmaktadır.

11. Baskı Gruplarının Sınıflandırılması

Pozitivist anlayıştan farklı bir çözümlene yöntemiyle oluşturulan Siyasal Bilimde, bilinen bir özellik, toplumsal ve kültürel değerler göz önünde tutulmadan bağımsız anlatının olamayacağıdır. Bu durum, yöntem sorununda, toplumsal yaşamı temellendiren sembolik sistemi anlamayı, yorumsamayı gerekli kılmaktadır (SUNAR, 1986, ss. 1-16).

Bu nedenle, baskı gruplarının sınıflandırılmasına yönelik birçok araştırma yapılmasına karşın bu konuda ortak bir tutum söz konusu değildir. Bir de bu grupların “sürekli kimlik değiştirdiği” söz konusu olunca, sorunun büsbütün karmaşıklaştığı görülmektedir (TUNAYA, 1975, s. 472). O kadar ki, yapılan araştırma sayısı kadar sınıflandırma örneği bulunabilmektedir.

Sosyal Bilimlere özgü her bir çalışmada olduğu gibi (Sosyal Bilimlerin rölatifliği) baskı grupları da, incelenen ülkenin sosyo-ekonomik yapısı ve ülkenin siyasal yapısına egemen olan ideolojisine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu bağlamda, değişikliğe neden olan etkenler olarak, ekonomik faaliyetlerin büyük kesimlerinden her birinin milli hasıladaki oranı, ülkenin göçmen kabul edişi, din, iki dünya savaşına katılan eski savaşçıların rolü, kültür, ekonomik gelişme ve politik rejim benzeri unsurlar sayılabilmektedir. Baskı grubu kavramının, sistemli bir uygulama alanı bulduğu yerlerde, iki ayrı tür kuruluşun varlığından söz edilmektedir. Bunlardan bir bölümünün başlıca amacı, üyelerine maddi çıkar sağlamak ya da elde edilmiş durumu korumaktır. Bu kuruluşlar, ki meslek kuruluşları

bunlara örnek verilebilir, temsil ettikleri kategorinin rahatlığını arttırmak için çalışırlar. Diğerleri ise varlık nedenlerini, manevi ya da ahlaksal durumların korunmasında, bir takım davaların yürütülmesinde –tezlerin savunulmasında bulurlar ve herhangi bir çıkar amacı gütmeyizler. Bu tür kuruluşlar da, ideolojik eğilimli gruplar sınıfına sokulmaktadır. Bir de bahsedilen diğer iki gruba da, değerlendirmeye göre girebilen grupların varlığından söz edilmektedir (MEYNAUD, 1975, ss. 13-26). Belirtilen sınıflandırmaya ek olarak diğer bir genel sınıflandırma, mesleki ve ideolojik gruplar ayrımı şeklindedir. Bu sınıflandırma mesleki kuruluşları; işveren birlikleri, tarım sektöründe çalışanların dernekleri ve işçi sendikaları gibi üç büyük grupta toplar. Bunlara sırasıyla şu örnekler verilmektedir; Amerika’da “İmalatçılar Milli Birliği (National Association of Manufactures-N.A.M.)”, İngiltere’de “Çiftçiler Milli Birliği (National Farmer’s Union-N.F.U.)”, Fransa’da “İş Genel Federasyonu (Confederation Generale du Travail-C.G.T.)”. İdeolojik gruplar ise genelde türdeş olmayan gruplardır. Amerika’da ırk ayrımına taraftar olmayanların kurduğu “Renkli Halkın İlerlemesi için Milli Dernek (National Association for the Advancement of Colored People-N.A.A.C.P.)” bu tür gruplar için örnek verilebilir (DAVER, 1993, ss. 237-238). Bir de, “üç büyükler” diye nitelendirilen çiftçiler, işçiler ve ticaret-endüstri ekseninde toplanmış bulunan baskı gruplarından bahsedilmekte ve geri kalanlar da “diğerleri” şeklinde ayrı bir kategoride değerlendirilmektedir (KEY, 1952, ss. 25, 52, 86, 119’ dan aktaran ABADAN, 1956, s. 142).

Bir diğer sınıflandırma da anomik, doğal, kurumsal ve örgütlenmiş baskı grupları şeklinde yapılmaktadır (bkz.: TURAN, 1986, ss. 45-47; DURSUN, 2002, s. 285). Devletin siyasi ve sosyal yapısına bağlı olarak siyasal sistem üzerinde en çok etkinliğe sahip olan, örgütlenmiş baskı gruplarıdır. Amerikan İşçi Federasyonu (American Federation of Labour-A.F.L.) ve Endüstriyel Kurumlar Kongresi (Congress or Industrial Organisations-C.I.O), 1936-1956 tarihleri arasında sosyal sigorta, işsizlik sigortası, eşit işe eşit ücret, asgari ücret gibi konularla ilgili kanun tasarılarının kabulünü sağlamışlardır (ABADAN, 1956, ss. 145-146).

Akad ise, Duverger’in yönteminden yola çıkarak ideoloji, sınıflar ve politik yapı etkenlerini ele alarak baskı gruplarını şöyle sınıflandırmaktadır: İdeolojik Nitelikte Baskı Grupları; üniversiteler, dinsel örgütler, gençlik örgütleri, öteki düşüce örgütleri. Sınıflara Dayalı Baskı Grupları; a-Kırsal Alanda; tarımda çalışanları örgütleyen sendikalar, tarımda

işvereni örgütleyen kuruluşlar, birlikler. b-Kentteki Örgütlenme; sanayide ve ticarete işvereni örgütleyen sendikalar, birlikler, işçi sendikaları. Politik Nitelikte Baskı Grupları; yürütme ve yasama organları, kamusal yargı organları¹⁰, bürokrat ve teknokratları örgütleyen meslek kuruluşları (AKAD, 1976, s. 77). Bu sınıflandırmada Akad'ın belirttiği üzere, Esnaf ve Sanatkarlar Birliği, Ordu ve Kitle-İletişim araçları yer almamaktadır. Bunlardan ilk ikisi kendilerine belirgin bir yer bulunamadığı için taslağa alınmamışlardır. Esnaf ve Sanatkarlar Birliği, sınıfsal özelliği nedeniyle sınıf bölümüne, siyasal yaşamdaki etkinliğinden ötürü de siyasal bölüme yakınlık göstermektedir. Ordu ise, ideolojik ve siyasal yapı bölümlerinin tam ortasında durmaktadır. Bu özelliklerinden ötürü sınıflandırmada yerlerini saptamak mümkün olmamıştır. Yine Akad, kitle-iletişim araçlarının ayrı, bağımsız örgütlenmiş bir güç olarak ele alınmasının yanlış olduğunu, bunların toplumda örgütlenmiş baskı gruplarını birer aracı, iktidarı ve kamu oyunu etkilemede, kendi yönüne çekmede kanal görevi yüklediği yönündeki görüşün geçerli olduğunu kabul etmiş, bunlardan “dördüncü kuvvet” olarak söz edilmesine karşı çıkmıştır (AKAD, 1976, ss. 80-81). Gerçekten de kitle-iletişim araçları baskı gruplarının amaçlarını gerçekleştirmek (kamuoyu oluşturma ve propaganda yapma faaliyetleri gibi) için kullandıkları birinci derecede öneme sahip birer araçlardır. Türkiye’de, işverenler tarafından kurulmuş olan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Haziran 2002’de Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) tam üyelik süreciyle ilgili politikaları hızlandırması, Ulusal Programda taahhüt ettiklerini bir an önce yerine getirmesi ve engelleri aşması için gazetelere tam sayfa ilanlar vererek kamuoyu oluşturmaya ve bu yolla hükümet üzerinde baskı oluşturmaya çalışmıştır (DURSUN, 2002, s. 287). Kitle-iletişim araçlarının çoğunlukla sosyal grupların yönetim ve denetimi altında olması yada bu gruplar tarafından bizzat kurulması, onların baskı grubu kategorisinde değerlendirilmemesini gerekli kılmaktadır. Kendi başlarına bir ölçüde bağımsızlıklarını sağlayabilir de tarafsız olarak kamuoyunu ve iktidarı etkileyebilirlerse baskı grubu benzeri bir grup adı altında değerlendirilebilirler (DUVERGER, 1968, s. 451’ den aktaran AKAD, 1976, s. 81; MEYNAUD, 1975, s. 62).

Çoğulçu teorinin odağında, bireylerin daha iyi temsil edilmeleri ve politik etkiye sahip olmaları istemleriyle katıldıkları gruplar, görüldüğü üzere çok geniş bir alanı teşkil

¹⁰ Akad, politik değişkenin hukuksal kurumları da içine aldığı vurgulayarak bunlardan, yargı organlarının tam değil, nisbi bağımsızlığından söz eder.

etmektedirler. Bir yönüyle girdiği kısımda uygun görülen grup diğer yönüyle başka bir kısma da yakın görülebilmektedir. Hatta kuruluş amacını zamana bağlı değişkenler nedeniyle değiştiren ya da sınırlı sayıda kuruluş amacından farklı eylemler yapan grupların varlığından söz edilebilir. Grupları tek başlarına ele alıp (tümdengelim), kendine has özelliklerine göre incelemek daha uygundur.

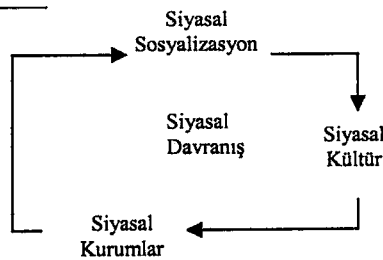
12. Baskı Gruplarının Gücünü Belirleyen Etkenler

Modern devlet yönetiminde siyasal partiler kadar etkili ola(bile)n baskı grupları, var oldukları ülkenin politika ve kamuoyuna yön veren kurumlar arasında yer almaktadırlar. Doğaldır ki, yüksek bir siyasal etkinlik düzeyine erişmek isteyen, birbirlerinden çok farklı amaçları, yapıları olan bu grupların siyasal süreci etkileme güçleri de farklıdır. Bu farklılığa neden olan etkenler, grubun bulunduğu topluma ve gruba özgü özelliklerdir.

Grupların faaliyette buldukları ortamın siyasal kültür düzeyi¹¹ ve yasal çerçevesi etkin bir belirleyicidir. Baskı grupları, her siyasal sistemde aynı hoşgörü ve anlayışla karşılanmazlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde baskı grupları genellikle olumlu değerlendirilmekte ve siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak görülmekteyken; Fransa' da bu gruplara şüphe ile bakılmakta, faaliyetleri sonucunda haksız kazançlar elde edebileceklerinden endişe edilmektedir (TURAN, 1986, s. 51). Dernekleşme ve ifade özgürlüklerinin olduğu bir toplumdaysa, baskı grupları daha kolay çalışırlar ve onların başarılı olma şansları daha yüksektir.

Baskı gruplarının gücünü belirleyen etkenlerden bir diğeri de, siyasal sistemin özellikleri olmaktadır. Siyasal sistemdeki kurumların güçlü ya da zayıf olması da baskı

11

Siyasal kültür, siyasal olaylar ve bu olaylar karşısında etkilenen kişilerin davranışları arasında bir köprüdür. Bu davranışlar da insanların olayları nasıl yorumladıklarına dayanmaktadır. Örneğin yeni bir Anayasa kişilerin siyasal kültürü çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Farklı siyasal kültürlerin değişme sürecine farklı tepkiler gösterdiğine ilişkin şema yukarıda gösterilmiştir (YÜCEKÖK, 1969, s. 179; Şema için bkz.: PYE-VERBA, 1965'den aktaran YÜCEKÖK, 1969, s. 179).

gruplarının çalışmasını etkilemektedir. Güçlü ve yerleşik bir devlet bürokrasisinin varlığı baskı gruplarının etkinliğini sınırlayabildiği gibi özerk ve güçlü siyasi partilerin bulunması (partilerin disiplinli parti olup olmaması, yapılarının gevşek olması ve partiler arasında ideolojik farklılıkların olmaması baskı gruplarının partileri etkilemesini kolaylaştırır) da onların etkinliğini azaltabilmektedir (TURAN, 1986, s. 51). Bütün koşulların eşit olduğu varsayıldığında, aynı seçmen kitlesine hitabeden ve eğilimleri birbirlerininine yakın olan partiler arasındaki rekabetse, grubun gücünü artırmaktadır (MEYNAUD, 1975, s. 55). İktidarda bulunan partilerle sistemi etkilemeye çalışan baskı grupları arasındaki düşünce benzerliği de grubun isteklerinin olumlu karşılanmasında etkindir (KUZU, 1985, s. 108).

Belirtmek gerekir ki liberal demokratik anlamda baskı grupları, otokratik ve sosyalist sistemlerde görülmemektedir. Bazı otokratik sistemlerde düşük ekonomik kalkınma hızı, iletişim eksikliği ve teknolojik gerilik baskı grubu etkinliklerine engel oluşturmaktadır. Bu bağlamda “bürokratik çoğulculuk” olarak adlandırılan yaklaşım, çeşitli kurumsal yapılarda (parti, devlet veya ordu gibi) grupların yarışmaları üzerinde durmaktadır. Bu sistemlerde siyasi kararları alan seçkinler, farklı meslek gruplarının teknik bilgi ve uzmanlıklarından yararlanmaktadırlar (ÇAM, 1990, s. 428).

Grubun bulunduğu toplumun özellikleri dış etkenlerse, grupların kendilerine özgü özellikleri de iç etkenler olarak adlandırılabilir. Bunlar; üye sayısı, finansal güç, organizasyon yetenekleri ve sahip olunan sosyal statüdür (DAVER, 1993, s. 241; TURAN, 1986, ss. 51-52).

Üye sayısı ve finansal güç, baskı gruplarının gücünü belirleyen temel öğelerdir. Üye sayısı tek başına bir güç unsurudur. Bu sayı arttıkça iki konu ön plana çıkmaktadır. Birincisi üye sayısı ile mevcudun toplamı arasındaki orandır. İkinci nokta ise üyeliğin niteliğidir. Bilindiği gibi, sendikalara bağlı işçilerin “şavaşkanlığı” bir kesimden ötekine ve daha genel olarak da bir dönemden diğerine değişmektedir. Üyelerin yüzde kaçının giderlere ortak ya da merkezden gelen istekleri sıkı sıkıya uyguluyor olduğu önemlidir (MEYNAUD, 1975, ss. 26-28). Yine, üyelerin gelir düzeyi, eğitim düzeyi, üyelerin geldiği sınıf, yaş, cinsiyet veya toplumda iyi bir yerlerinin olması da üye sayısının yanında dikkate alınması gerekli etkenler olmaktadır (ÖZSOY, 1998, s. 239 ; ÇAM, 1990, s. 428). Grubun

siyasal etkinlik sağlaması, dolayısıyla üyeler üzerinde yoğun bir denetim sağlamasına ve yönlendirme gücüne bağlıdır. Nitekim, grubun iç iletişimi bir arada davranmayı olanaksız kılacak kadar zayıf ya da grup kendi içinde bölünmüş hiziplerin çatıştığı, dışa karşı ortak eylem oluşturamayacak bir bünyeye sahip olabilir (TURAN, 1986, ss. 51-52). İngiltere’de İşçi Sendikaları Federasyonu (Trade Union Congress-T.U.C.) gücünü üyelerinin sayıca fazla olmasından ve İngiliz işçilerinin yarısına yakın bir kısmını temsil etmesinden almaktadır (DAVER, 1993, s. 241). Özellikle siyasal rekabete dayalı sistemlerde, oy desteğinin azami kılınması esas olduğundan, siyasal partiler, daha çok kişiyi kapsayan grupları hoşnut etmek için daha çok gayret göstermektedirler (KUZU, 1985, s. 108). Bazı durumlarda da baskı grupları, çıkarlarına ulaşmak için sürdürdükleri savaşta üyelerinin dışında kalan gruplara çağrıda bulunmakta ve onların desteğini sağlamaktadırlar

Üye sayısı ile finansal güç bazı sınırlar içinde birbirlerinin yerine geçebilmektedirler. Grup sahip olduğu ekonomik kaynaklar sayesinde bir çok hizmetten yararlanırken, üye sayıları büyük olan gruplar bazen karşılıksız ya da hemen hemen karşılığı olmayan faaliyetler biçimi altında, üyelerinin sayısında yardım görmektedirler. Bu durum Fransa’daki “poujadisme”in¹² ilk dönemlerinde görülmüştür. Sayının büyük oluşu resmi makamları etkileyip, kamuoyuna da gözdağı verirken, para çeşitli girişimlere olanak sağlamaktadır (MEYNAUD, 1975, s. 29). Üye sayısı yanında, grup üyelerinin coğrafi dağılımı, yerel ya da ulusal olması da bu bağlamda etkinlik için önemli bir etken oluşturmaktadır.

Mali kaynaklar, baskı gruplarına bilgi verme ve propaganda yapma gibi faaliyetleri gerçekleştirmek için güncel eylem araçlarını güçlendirip mükemmelleştirme olanağı sağlamaktadırlar. Aynı zamanda bu kaynaklar, çeşitli sorumluları borçlu durumda ya da sadece minnet altında bulundurarak gruplara bağlama olanağı yaratmaktadır. Bu bağlamda, siyasal partiler kolektif nitelikte finans edilmektedirler. Genel olarak partilerin yararlandıkları kaynaklar açıklanmadığından, gerekli olanaklara sahip baskı grupları, seçim kampanyalarının gerektirdiği harcamalardan bir bölümünü sağlamaktadırlar. Yine bir işin

¹² Poujadisme, Fransa’ da vergileri kaldırma eğilimindeki bir akımın adıdır. Poujade hareketi, 1953-54 yıllarında bağımsız işçilerin çıkarlarını gözeterek şekillenmiştir. 2 Ocak 1956 tarihinde Fransa’daki genel seçimlerde adayları ileri sürdüğünde, o siyasal bir hareket olmaya başlamıştır. Kısa süre sonra beklenmedik bir hızla baskı grubundan siyasal partiye dönüşmüş, fakat bir süre sonra başarısız olmuş ve ortadan kalkmıştır. Yine de Poujadism, Fransa’da siyasal bir sembol olarak hatırlanmaktadır (Fransa’daki poujadism’im hala olumsuz siyasal bir anlamı vardır) (CHARLOT, 1993, ss. 490-491).

göndürülmesi için sorumlu ya da yetkiliye kişisel nitelikte para “yedirmektedir” (MEYNAUD, 1975, ss. 69-70).

Kaynakların göreceli bolluğu, grubun faaliyetini kolaylaştıracak, başarısına katkıda bulunacaktır (TURAN, 1986, s. 52). Zira, siyasal sistemi etkilemek bağlamında lobicilik, siyasal partilerle ilişkiler, propaganda ve diğer faaliyetler maddi gücü gerektirecek, bunların gerçekleşmesi de diğer etkenlerle birlikte etkinliği belirleyecektir.

Baskı grupları, organizasyon yeteneklerine bağlı olarak hükümet ve idare üzerinde etki sahibi olmaktadır. Özellikle, yöneticilerin kişilikleri ve halkla ilişkiler servislerinin parlamento çevrelerinde, bakanlıkların ve kamuoyunu oluşturan organların bürolarında kurabildikleri yakın ilişkiler grubun başarısını göreceli olarak etkilemektedir (MEYNAUD, 1975, ss. 29-31). Bu ilişkiler bir noktada yine finansal güce bağlıdır. Ancak belirtmelidir ki yetenekli ve tecrübeli bir yönetici maddi güçten yoksun olsa da idare üzerinde etkili olabilmektedir (KUZU, 1985, s. 109).

Grup içi uzlaşma ve yönetici çevresinde beraberlik de bir güç faktörü olarak görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bir yönetimin değeri çoğu zaman, karşı karşıya gelen çeşitli akımlarca kabul edilebilecek uzlaşmaların benimsenmesini sağlamadaki yeteneğiyle ölçülmektedir (MEYNAUD, 1975, s. 31).

Baskı grubunun türü ile etkileri arasında da bir ilişki söz konusudur. Kurumsal örgütler, daha çok lobicilik yapmakta ve bu yolla siyasal sistemde etkili olabilmektedirler. En çok, ordu ve bürokrasi gibi kurumların, siyasal karar alma süreçlerinde etkili oldukları görülmektedir. Türkiye gibi siyasal gelişmenin sorunlu olduğu, demokratik sürecin işleyişinde bazı tıkanmaların yaşandığı ülkelerde, kurumsal baskı grupları iktidar üzerinde sürekli bir etkiye sahiptirler. Yine örgütlü baskı gruplarının her türlü yasal baskı yöntemlerini kullanmaları, bazen de boykot, grev ve zor kullanma gibi olağandışı yöntemlere sapsmaları mümkündür (DURSUN, 2002, s. 298).

Baskı grubuna karşı kamuda oluşan değer yargısı, etkinlik için önemli bir unsurdur. Bu yargı, grubu oluşturan kadroların toplumdaki konumları ve grubun daha önceki eylemleri sonucunda yarattığı izlenim sonucu oluşmaktadır. O halde, baskı grubunun eskiliği

otoritesinin artmasına yardımcı olmaktadır. Sosyal itibarı yüksek olan kişilerin, karar vericilere erişme, onlarla düzenli etkileşimde bulunma ve isteklerini elde etme konusundaki başarı şansı daha yüksek olacağı gibi çalışmalarında da daha dikkatli ve sistemli davranacaklar ve bunun sonucunda da etkileme güçleri o ölçüde tesirli olacaktır (TURAN, 1986, s. 52).

Bir baskı grubunun, hedefine ulaşmada etkili olabilmesi için önemli bir faktör de konunun kapsamının genişliği ve kamuoyunun konuya duyduğu ilgidir. Mesele büyüdükçe genellikle konuyla ilgilenen baskı grubu sayısı artmakta, sorunun kamuoyunda tartışılarak tek taraflı bir çözüme gidilme şansı da zayıflamaktadır. Böylece, tecrübeli grupların böyle bir "talepler yarışmasında" daha etkili olması ve diğer baskı gruplarından üstün çıkması olası gözükmemektedir (TURAN, 1977, ss. 150-151).

Baskı gruplarının daha rahat çalışabilmeleri için özerk olmaları şarttır. Bu grupların siyasal sistemi etkileyebilmeleri için temsilcilerinin kitleyi temsil ettiklerine inanılması, isteklerinin karşılanmaması durumunda bazı kayıplar doğacağına bilinmesi gerekmektedir. Çünkü, bir güce dayandıklarını ispat edememiş olan baskı gruplarının sözleri ciddiye alınmamaktadır (TURAN, 1977, s. 150).

Baskı gruplarının, başarılı sonuç almalarında baskı zamanı ve yerinin önemi büyüktür. Baskı grupları için seçim dönemleri, ilerideki çalışmaları için bir yatırım dönemidir. Baskı yerine gelince, işverenler daha çok bürolarda iş görülmesini uygun buldukları halde, kalabalık olan gruplar açık yerlerde isteklerini elde etmeye gayret ederler. Grupların istedikleri yerde etkili olabilmeleri çok kuvvetli oldukları zaman mümkündür. Yine bu gruplar, amaçlarına ulaşmak için baskı araçlarını da iyi ve uygun biçimde seçmek durumundadırlar. Uygun olmayan bir yöntem ve araçla, işler geç yapılırsa veya hiç yapılmaz (KUZU, 1985, s. 112). Araçların seçimi baskı grubuna özgü yeteneklere bağlı olduğu kadar harekete geçmek için seçtiği ya da üzerinde savaşmak zorunda olduğu alana da bağlıdır. Görüşlerini, eserlerini oldukça geniş bir alana duyurma olanağına sahip gruplar üstün durumda olurlar (MEYNAUD, 1975, s. 100).

Baskı grupları, kurumlardaki değişiklikleri yakından takip etmek ve onlara uymak durumundadırlar. Rejim değişikliği ya da yeni bir sisteme geçiş ağır bir süreçte işlerse bu

durum işleri kolaylaştırır. Ancak hızlı bir değişiklik durumunda gruplar, etki araçlarını yitirebilmekte, onların yerine yeni müdahale araçları koyamamak gibi bir olasılıkla karşı karşıya kalabilmektedirler (MEYNAUD, 1975, s. 101).

Belirtilen unsurların yanı sıra dışarıdan pek görülmeyen fakat baskı gruplarının çalışmalarını engelleyen, onların başarılarında etkili olan daha birçok zorluklar bulunmaktadır. Kamu idarelerinin kendilerine ayrılan ödeneklerle sınırlı olmaları, baskı gruplarının birçok isteklerinin, idareden istenmesine rağmen yerine getirilmesine engel olmaktadır. Bunun gibi, baskı gruplarının karşısına çıkan geleneksel davranışlar da onların başarılarını etkilemektedir. Nitekim A.B.D.'de ırk ayrımı ile ilgili mücadele yıllardır sona ermemiş, hatta ölüme kadar giden çatışmalara sebep olmuştur ve olmaktadır (KUZU, 1985, s. 115).

13. Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri

Plüralist toplum modelinin kuramsal çerçevesini çizen grup teorisi, bazılarınca demokrasinin işleminde temel taşı olarak görülürken,¹³ bazılarınca da farklı nedenlerle eleştiri görmekte, aşırılığa kaçılması durumunda olayın tehlikelerine vurgu yapılmaktadır¹⁴

¹³ Bu görüş için bkz.: Robert Dahl, L'avenir de L'opposition dans les democracies, Paris, Futuribles, 1966, s. 186 ve François Bourricaud, Esquisse d'une Theorie de L'Autorite, Paris, Plon, 1961, s. 268 (AKAD, 1976, s. 110, dipnot: 210).

¹⁴ Bu görüşe Meynaud, iktidarın ve devletin üstünlüğünü savunarak karşı çıkmaktadır. Burdeau, modern feodalite diye tanımladığı gruplar olgusunu, aşırılığa kaçması önlediği takdirde kabul etmekte, Duverger ise baskı gruplarının, tümü değilse bile, çoğunluğunun ekonomik oligarşinin siyaseti denetleme aracı olduğuna işaret etmektedir (AKAD, 1976, s. 110, dipnot: 211).

Çağdaş demokrasilerin karşılaştığı en ciddi eleştirilerden biri, çıkar gruplarının demokrasiyi kural tanımaz çıkar yarışlarının arenası haline getirdikleridir. Bu sorun, demokratik toplumlarda her toplumsal kesimin aynı derecede örgütlenememesini ve aynı ölçülerde etkin olamaması gerçeği tarafından ağırlaştırılmaktadır. Plüralist yaklaşım demokratik siyasal sistem içinde her potansiyel grubun etkin şekilde örgütlenebileceği varsayımına dayanmaktadır. Yayla, bu varsayımın, demokratik siyasal gerçekliğe tam olarak denk geldiğinin söylenmesinin zor olduğunu belirtir (YAYLA, 1998, s. 152). Bir başka görüş olarak Hayek, grup bencilliğinin demokrasiler için tehlike arz ettiğini, grup bencilliğinin yol açtığı kural tanımaz yıkıcı rekabetin, demokrasiyi yozlaştırdığını söylemektedir (BUTLER, 1995, ss. 162-163). Hayek'e göre, bu grupların, kendi çıkarları için siyasi yönetime yaptıkları baskılar sonucunda ona istedikleri istikamette adımlar attırmaları, genel insan haklarının korunmasından ziyade sistemin bir çıkar grupları koalisyonuna dönüşmesine yol açmaktadır (HAYEK, 1997, s. 149). Çünkü, örgütlü kesimlerin çıkarları toplumdaki tüm çıkarları temsil etmediği gibi, kamusal çıkara karşı beliren çıkarların çoğunluk oluşturan güç birliğinin harekete geçirilmesi girişiminde, ilkeler ve ulusal çıkar terk edilebilecektir. Bu durumda, çıkar gruplarının devlete baskısı, toplumda çeşitli çıkarların yanyana gelmesinin ve uzlaştırılmasının bir aracı değildir (PIERSON, 2000, ss. 132-133).

Plüralist yaklaşımın varsayımlarının sorgulanmasından yola çıkarak, kendi teorisini ortaya koyan Olson da, ilk eleştirisini, her grubun grup çıkarları temelinde örgütlenme şansının kabaca da olsa eşit olmadığı, bazı grupların örgütlenme potansiyelinin diğerlerine göre daha yüksek olacağı konusunda yapar. Ona göre, örgütlenme şansına sahip gruplar, ya kendi üyelerine, ulaşılması istenen genel amaçlar yanında "seçici

(AKAD, 1976, s. 110). Günümüz demokratik toplumları siyasal bakımdan plüralist toplumlardır ve bu bağlamda demokrasi, toplumdaki bütün aktif ve meşru grupların karar oluşturma sürecinin herhangi bir noktasında seslerini duyurabildiği, görüşlerini açıklayabildiği bir siyasal sistemdir (DAHL, 1973, s. 137). Bu durum örgütlenmeyi gerektirmektedir.¹⁵

Tam bu noktada baskı grupları karşımıza çıkmaktadır. Baskı grupları işlevleri gereği, siyasal karar alma süreçlerini etkileyerek bu örgütleri belirtilen sürecin bir parçası haline getirmektedir. Siyasal katılımın yaygınlaştırılması gibi bir fonksiyona da sahip olan bu grupların siyasal iktidarla ilişkileri, siyasal demokrasilerde iki genel yaklaşımla incelenebilmektedir (bkz.: TURAN, 1986, ss. 49-50).

Korporatist sistemde çeşitli işkolları, meslekler ve benzeri gruplaşmaların her birinin tek bir örgüt çerçevesi içine alınması esastır. Bu örgütün ilgili grubu temsil etme ayrıcalığı, yönetim tarafından tanınmaktadır.

Korporatizmin temeli, işlevsel temsildir; bu yöntemle, sosyo-ekonomik çıkarları temsil eden örgütlere, kamu yetkilileri tarafından –genelde parlamenter gözetim ya da bakanlık sorumluluğu gibi formel demokratik kontrollerin dışında meydana gelen- kamu siyasaları konusundaki pazarlık sürecinde ayrıcalıklı bir konum tanınır.¹⁶ Bu ayrıcalıklı konum karşılığında çıkar örgütleri, hükümetle üzerinde anlaştıkları siyasa koşullarına üyelerinin bağlılığını sağlarlar (CAWSON, 1999, s. 472).

---

faydalar” sağlayabilen ya da sağlanan faydayı sadece grup üyelerine inhisar ettirebilen gruplardır (DEMİREL, 1999, s. 119; bkz.: OLSON, 1965).

¹⁵ Örgütlenme, belirli çıkarların daha kolay elde edilmesinde zorunlu bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanları siyasal bir varlık yapan, eyleme melekeli olduğunu belirten Arendt, çıkar elde etmek için gerekli olan “güç”ün, biraraya gelinerek ortaya çıkacağını ileri sürer ve iktidarın en çok göze batan dışavurumu olarak tanımladığı “şiddet”in, içinde fazladan bir de *keyfilik* ögesi taşıdığını ileri sürer (ARENDR, 1997, ss. 10, 41, 91; ARENDR, 1965, s. 174). O, şiddet olarak gördüğü zorlamaya yönelik kınayıcı tavrını, özel ve maddi çıkarların “kamu alanını istila etmemesi” gerektiği yolundaki bir ısrarla birleştirir. Ona göre, “özel yaşamını ve kendi esenliğini gözeterek” kamusal zorlamaya (örneğin baskı grupları aracılığıyla) başvuran bir seçmen, kamunun bir mensubu değil, bir “şantajcı”dır (MANSBRIDGE, 1999, s. 76).

¹⁶ Belirli ekonomik ve politika sektörlerinde, kendi alanlarını piyasa güçlerinden ya da bürokratik müdahaleden koruyan ayrıcalıklı bir konuma sahip çok miktarda çıkar örgütlerine rastlamak mümkündür. Britanya’da Ulusal Çiftçiler Birliği, bu tür bir ayrıcalıklı konuma sahiptir. Bu gibi örnekler, çıkar grubu siyasetine ilişkin konvansiyonel plüralist açıklamalardan farklılık göstermektedir. Çünkü örgütler kamu otoritesinin yetki devretmesi yoluyla oluşturulmuş ve dönüşüme uğratılmış oldukları için “istemsiz” olma eğilimi göstermektedirler (CAWSON, 1985’den aktaran CAWSON, 1999, s. 474).

Plüralist sistemde ise, toplumsal çıkar ve tercih farklılaşmasını çok sayıda gönüllü kuruluş temsil etmektedir. Yönetimin, bu kuruluşları düzenleme ve birini resmi temsilci kabul etme gibi bir tutumu yoktur. Çağdaş demokrasilerin bir çoğunda, siyasal iktidar-baskı grubu ilişkileri bir yandan korporatist diğer yandan plüralist esaslara göre, bunların bir karışımı olarak düzenlenmiştir (TURAN, 1986, s. 50).

Baskı gruplarının iktidar çevresinde kümelenen, ona en yakın durumda bulunan organlarla; yasama, yürütme ve idareyle ilişkileri ele alınırken, bu organlarla ilişki kurmanın daha etkin sonuç almaya yönelik bir yolu olan siyasal partilere, değinmek gerekmektedir. Baskı grupları ve siyasal partiler arasında örgütsel ve fonksiyonel benzerlikler bulunması da grupların siyasete ilgisinin başlangıç noktası olarak, siyasal partilerin alınmasını geçerli kılmaktadır (bkz.: AKAD, 1976, s. 85).

Baskı grupları-siyasal partiler ilişkisinde ilk ilişki biçimi; birincilerin partilerin tabanını, kaynağını oluşturmasında somutlaşmakta, ikinci ilişki biçiminde ise baskı grupları, çıkarları doğrultusundaki partilerle çok sıkı bağlar kurmaktadır. Baskı grubu, partiyi ve dolayısıyla siyasal süreci etkilemek için çeşitli yöntemler kullanabilmektedir. En yaygın olanı, partiye maddi katkıda bulunulmasıdır. Amerikan baskı grupları, federal ya da eyalet düzeyinde her seçimde kendilerini destekleyecek aday ve partilerin kampanya giderlerini karşılamak üzere bağışta bulunmaktadırlar (AKAD, 1976, ss. 86-87).

Baskı gruplarıyla, siyasal partilerin ilişkilerinin bir başka boyutunu da grupların, hangi partiden olduğuna bakmaksızın politikacılarla doğrudan kurduğu diyalog oluşturmaktadır. Böylece gruplar, kendi çıkarlarını siyasal karar sürecinde ortaya koyabilecek, savunabilecek kişilerle bağlantı kurmaktadırlar. Seçimlerde, onlarla önceden yaptıkları anlaşma sonucu kişileri destekler, onların oy toplamasına yardımcı olurlar. Pragmatik bir siyaset anlayışının sonucu oluşan bu durumda, ilişki kurulan kişinin ideolojik eğilimi dikkate alınmamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki sert, disiplinli partilerin adayları ile anlaşılması zor olduğundan, gruplar ilişkinin yönünü, aynı görüşü paylaşan partilerin adaylarına çevirmektedirler (AKAD, 1976, s. 87).

Anlatılan ilişkiler bütünüünün az rastlanılan diğer bir şekli de, baskı grubunun partileri dışlayarak, salt iktidarı ellerinde bulunduranlarla diyalog kurmasıdır. Bu noktada dolaylı

bir baskı grubu-siyasal parti ilişkisi söz konusudur. İktidardakilerin de bir partinin üyeleri olduğu düşünülduğünde bu ilişkide partizanlığı dışlayan bir baskı grubu davranışı söz konusudur. Beşinci ve sonuncu ilişki biçimi ise partilerin grupları kesin denetimlerine alması olayıdır. Böylece onları kendi faaliyet alanlarında partinin etkinliğini sağlayacak birer araç olarak kullanmaktadırlar (AKAD, 1976, ss. 87-88).¹⁷

Grupların, salt siyasal partilerle anlaşarak siyasal faaliyetlerini yürütmesi, kendi çıkarlarını maksimize etmeleri için yeterli değildir. Bilindiği üzere, partiler kendi çıkarlarını bencillikle savunurlar ve onların ideolojileri de başka talepleri karşılayacak ölçüde sınırlıdır. Yine, seçim döneminde başarı için uğraşan parti adayı ile seçilen, parlamentoya giren aynı kişi arasında fark vardır. Partilerin istikrarlı bir tavır sürdürememeleri, grupları doğal olarak seçimden sonra iktidar çevresine yerleşmiş kişilerle temas kurmaya itmektedir (AKAD, 1976, ss. 89-90; KUZU, 1985, ss. 98-99).

İktidar çevresi olarak adlandırılan ortam, karşılıklı alışverişi sürdüren iktidar merkezleri sistemi şeklinde çalışmakta, işlemektedir. Siyasal yaşamın kendi kuralları içinde süregiden, siyasal karar alma mekanizmasının işleyişine grupların katkısı, ilk evrede kandırma (ikna) yoluyla gerçekleşmektedir (bkz.: MEYNAUD, 1975, ss. 65-67). Burada amaç; yasa tasarısının hazırlığı sırasında devreye girebilmek, yasadan yararlanacak gruplar lehine en geniş olanakları sağlayabilmektir. Bu da iki türlü olabilmekte; ya tasarı ilgililerce hazırlanıp, görüşü alınmak üzere örgütlenmiş gruplara gönderilmekte, ya da daha tasarı aşamasında ilgililerle ilişki kurularak, örgüt yetkilileri de yasanın yazılmasına katılmaktadırlar (AKAD, 1976, ss. 90-91).

Kandırma yolunun bir başka türü de yüksek görevlerde bulunan kamu çalışanlarının, kendi alanlarına giren işlerde aydınlatılması, onlara gruplarca bilgi verilmesidir. Doğaldır ki, bilgi verme konusu, hazırlanan yasayla ilgili çalışmaların yapıldığı daireye yönelik olacaktır. Birlikler ve gruplar, arkalarına böyle bir desteği aldıklarında, işin yarı yarıya kendi lehlerine sonuçlanacağına inanırlar (AKAD, 1976, ss. 91-92).

Baskı gruplarının idareyle ilişkisi salt yasa hazırlamaya yönelik değildir. Amaçlarına uygun düşen bir politikanın güdülmesi için ilgililere etki yaparlar, kurumun yeniden

¹⁷ Konu, Akad tarafından Meynaud'un baskı grubu-siyasal parti şemasına uygun olarak incelenmiştir.

örgütlenmesi söz konusu olduğunda görüşlerini kabul ettirmeye gayret ederler, kendilerine bağlı, yardımcı olacak idari personelin seçilmesi ve atanmasında payları olsun isterler. Yine belirtilmelidir ki, grupların idari organlara bilgi vermesi, aydınlatması yalnızca yasa hazırlamaya yönelik değildir. Çıkarlarının bağlı olduğu ilgili daireyle diyalog kuran gruplar, kendi alanlarında elde ettikleri bilgileri, gelişmeleri, değişiklikleri, yaptıkları araştırmaların sonuçlarını, yayınları gerektiğinde o daireye verirler. İşin yürütülmesinde zorlukla karşılaşan idari yetkililer, sırası geldiğinde bu belgelerden yararlanırlar (AKAD, 1976, ss. 92-93; bkz.: DURSUN, 2002, s. 291).

Baskı gruplarını bu kadar geniş etkinliklere yönelten psikolojik etken, insanların çıkarlarını korumak için hiçbir özveriden çekinmemeleridir. Çağdaş “devlet”in, sosyal yaşamın hemen her alanına müdahale etme eğilimi, buna karşılık çıkar gruplarını ilgilendiren yasal ve yönetsel durumlar hakkında tam anlamı ile geçerli bilgiye sahip olmaması, baskı gruplarına “devlet” mekanizmasını bu hususlar hakkında aydınlatma bakımından yüksek bir kamu hizmeti yüklemektedir (ONARAN, 1984, s. 112).

Yasa koyucuyu etkilemede grubun, kandırma yolundan başka izleyeceği bir diğer yol da tehdittir. İlgili makamların grupların isteklerine yeterince aldırmadıkları durumlarda, bu yönetime başvurulmaktadır (MEYNAUD, 1975, s. 67). Hem yasanın hazırlık döneminde, hem de yasanın parlamentoda görüşülmesi sırasında bu yollara grubun başvurması, en doğal hakkıdır. Eğer bu dönemde etkili olamazsa, bu defa da yasanın ilanını önlemeye, o da olmazsa yasalaşmış siyasi kararın geri alınmasına, yürürlükten kaldırılmasına çalışır. Böyle dönemlerde en etkili tehdit-şantaj, milletvekillerine grup üyelerinin oy vermeyecekleri, bir sonraki seçimde seçilme şansının zayıfladığının bildirilmesidir. Yine baskı grupları, oylamanın yapılacağı gün, mektuplar, telgraflar göndererek, telefonlar ederek parlamenterleri korkutmaktadırlar. Hatta, imza toplama, meclis kürsüsü ve koridorların işgali de bu yöntemler arasında sayılmaktadır (MEYNAUD, 1975, s. 67; AKAD, 1976, ss. 93-94).

Burada belirtmek gerekir ki, baskı gruplarının parlamenterlerle kurdukları ilişkiler, çeşitli faktörlerin etkisi altındadır. Seçim rejiminin niteliği, partilerin yapıları (ve özellikle oy vermedeki disiplin durumu), meclisin çalışma yöntemleri (tüzüğün önemi) bunlardan bir kaçıdır. Bunların etkinliği, baskı gruplarının partilere yaptıkları hizmetlerin

büyüklüğüne ve ideolojik ilişkilerin niteliğine bağlıdır. Gruplar, geniş bir topluluğa söz geçirmek isteseler de tek tek kişilerin yardımlarından yararlanmaları çıkarları için daha iyidir (MEYNAUD, 1975, s. 80).

Bir başka tehdit yolu da grubun, yayın organları aracılığıyla görüşlerini dikkate almayan milletvekilleri ve yöneticileri hem kendi üyelerine hem de kamuoyuna şikayet etmesidir. Özellikle, memurların iktidar partisi yöneticilerine şikayet edilmesi en etkin yol olarak gözükmektedir (AKAD, 1976, s. 94). Üyelerin, çıkarlar doğrultusunda eyleme dönük harekete geçirilmesinin etkin iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan biri, doğrudan eylem yolu (yürüyüşler, gösteriler, açık hava toplantıları, forumlar vs. biçiminde görülen eylemler) diğeri ise grevlerdir. Grup üyelerinin greve başvurması, bir anlamda siyasal sistemin olağan yöntemlerle yapılan baskılara karşı duyarsız ve ilgisiz davranması ya da bu yolların denenip amaca ulaşamadığı durumlarda düşünülmemektedir (AKAD, 1976, ss. 94-95; bkz.: MEYNAUD, 1975, ss. 73-76; DURSUN, 2002, ss. 293-294).

Grupların, siyasal karar sürecine etkilerinde gruba etkinlik sağlayan bir yol olarak paranın rolü incelenmiştir. Truman, paranın etki ögesi olarak kullanılmasının değişik yolları olduğunu belirtir. Rüşvet ve diğer zorlamalar bu yoldan biridir. Kamu otoritelerini etkilemek için vergilerin süresi geldikçe ödenmemesi, parasal gücün, olumsuz yönde kullanılmasının bir örneğidir. Özel sermayelerin otoriteleri şaşırtacak biçimde gruplarca değişik alanlarda blok halinde kullanılarak geçici krizler yaratılması, hazinenin zor durumda bırakılması da burada belirtilebilir (AKAD, 1976, ss. 96-97; bkz.: MEYNAUD, 1975, ss. 71-75; bkz.: ONARAN, 1984, ss. 116-117).

Grupların, görüşlerini savunmak ve iktidara kabul ettirmek için denedikleri son bir yol da “hukuksal ya da meşru yol” diye adlandırılan türdür. Benzer çıkarları savunan grupların, parlamentoda taraftar toplayarak ilgili bakanlığın kendilerini ilgilendiren bir konuda aldığı karara karşı direnmeleri ve o işlem hakkında soru sordurmaları, görüşme açılmasını sağlayarak baskı yapmaları, bu yolun örneklerindedir (AKAD, 1976, s. 98).

Öte yandan, hukuksal yoldan iktidar kararlarının yasalaşmasından sonra gruplara tanınan bir başka olanak da, yargısal denetim yoludur. Normal ya da kamusal yargı

kanalıyla bazı yasaların tümünün, ya da birkaç maddesinin iptali, söz konusu olayda uygulanması önlenebilmektedir (AKAD, 1976, s. 98).

Gruplar, iktidarı etkilemek amacıyla kamuoyunu kendi yanlarına çekmek için çaba harcarlar. Bu, salt kamuoyu ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda benzer ya da zıt görüşte diğer baskı gruplarını da kapsamakta, görüşlerinin, yaygın bir kesim tarafından desteklendiğini göstermek açısından önemli olmaktadır. Kamuoyu, siyasal iktidarı elinde bulunduran grup ile bu grubun yönettiği kişiler arasında her zaman ve her yerde varolan karşılıklı ilişki ve etkileşme sürecinde değme noktalarından biri olarak tanımlanabilmektedir (SEZER, 1972, s. 1). Kamuoyunun oluşmasında ve açıklanmasında, kitle iletişim araçlarının rolü büyüktür (bkz.: KAPANİ, 1993, ss. 269-270). Baskı gruplarının, kamuoyu oluşturmada başvurdukları yollardan en etkin olanı, propaganda kampanyalarıdır (ikna ve şiddet yolu). Propaganda yaparak kendilerini tanıtırlar, faaliyetlerini anlatırlar, kamuoyunun desteğini alır ve yetkililer üzerinde bir baskı oluştururlar (DURSUN, 2002, s. 291). Propaganda ne fikir ve düşüncelerin serbestçe alış-verişi ve ne de bir tür eğitimidir. Propaganda, muhataplarda belirli bir görüşü veya eylem şeklini oluşturma, tartışma ve objektiflik dışındaki yollarla belirli bir görüşü oluşturma, tartışma ve objektiflik dışındaki yollarla onları ikna etme çabasıdır (DÖNMEZER, 1984, s. 397). Burada amaç, muhataplarını kendi görüşleriyle ikna ederek inanç, tutum ve davranışlarını yönlendirmektir (DURSUN, 2002, s. 291). Baskı grupları, propaganda ya da parlamenterlerle doğrudan temas kurarak çıkarları doğrultusunda ilerlerken aslında kamuoyunu ve meclis üyelerini sorunlardan haberdar etmekte, yine meclis üyelerini çıkacak yasaların doğurabileceği sakıncalara karşı bilgilendirmektedirler. Bu sorunlar, grupların çıkarlarına yönelik olsa da bütünün bir parçasını oluşturmakta, bu durum da toplum-baskı grupları-meclis üyeleri arasında karşılıklı bir çıkar etkileşimini doğurmaktadır.

Toplumunu yönetecek kurallar sisteminin oluşturulmasında, grupların payı oldukça büyüktür. Sosyal yaşantıyı düzenlemeye yönelik kararların alınmasında, hazırlanmasında, yürürlükten kaldırılmasında grupların katkısı vardır. İktidarın meşruluğunu toplumdaki alması, aslında toplumu oluşturan birimlerin diğer bir deyişle grupların çıkarlarının göz önünde bulundurulmasıyla doğru orantılıdır. Plüralist toplum modeline uygun olarak, her

grup kendi görüşü doğrultusunda iktidarı ve kamuoyunu etkileme olanağı bulmaktadır (AKAD, 1976, s. 109).

14. Baskı Gruplarının Dış Politika Kararları Üzerindeki Etkisi

En geniş anlamıyla dış politika, devletlerin uluslararası sistemde diğer devletlere karşı davranışları olarak tanımlanmaktadır. Dış politika kararlarının nasıl alındığı, genel olarak devletin hangi sistemle yönetildiği ile bağlantılıdır. Dış politika karar verme mekanizmasında hangi aktörlerin rol aldığı, bu aktörlerin hukuksal etki derecelerinin ne olduğu, aktörlerin arasında anayasal olarak hiyerarşik bir yapının bulunup bulunmadığı, kararların bir pazarlık sonucu mu yoksa tek aktör tarafından mı alındığı, o anki mevcut iç ve dış şartların neler olduğu önemlidir.

Karar alma sürecinin belirleyicileri, karar alıcıya ilişkin özellikler, dışsal çevre ve içsel çevre şeklinde sınıflandırılmıştır. Karar alıcıya ilişkin özellikler; kişilik özellikleri, deneyim, rol, liderlik özellikleri ve siyasal kültürdür. Dışsal çevre, devletin sınırları dışında olup biten gelişmeler ve diğer devletlerin ve toplumların eylem ve karşı eylemlerinin yer aldığı fiziki çevredir ve buradaki olaylar devletin davranışını etkilemektedir. İçsel çevre ise iç politika, siyasal partiler, baskı grupları, kamuoyu ve coğrafik konumla birlikte siyasal sistemin tamamını içermektedir (bkz.: ARI, 1999, ss. 119-139).

İç politikadan farklı olan dış politikayı etkilemek baskı grupları için zordur. Dış politikada risk iç politikaya göre her zaman daha fazladır. Yine, dış politikaya ilişkin kararlar genellikle geriye dönüşü olmayan kararlar olduğu halde, iç politikaya ilişkin kamuoyunun benimsemediği bir karar uygulamadan vazgeçilebilmekte veya politika değişikliğine gidilebilmektedir. Ayrıca, diğer ülkelerle ilişkiler bütünüyle ülkenin karar vericilerinin kontrolünde olmayabilir (ARI, 2000, s. 203). Dış politika, özelliği itibarıyla da iç politikadan oldukça farklı bir nitelik taşımaktadır. Dış politika diğer politikalardan farklı olarak, devletin siyasal ve hukuki otorite alanı dışında, yani uluslararası ortamda uygulanmaktadır. Bu niteliği nedeniyle, dış politika, hem iç politika sürecini hem de uluslararası politika sürecini kapsamaktadır (GÖZEN, 2001, s. 4).

Dış politika konuları iç politikaya göre daha uzmanlık isteyen konular olduğu gibi, dış politika kararları özellikle kriz anlarında, çok kısa bir süre içinde alınmak durumunda olabilir. Dış politikaya ilişkin sorunlarda, tüm ulus birlikte hareket ederek güçlü bir devlet görüntüsü vermeye çalışırken, iç politika konularında böyle bir gereksinim söz konusu değildir. Dış politika konuları toplumun bütün kesimini ilgilendirmezken iç politika konuları çoğu zaman toplumun büyük bir kesimini ilgilendirmektedir. Bu sayılan unsurlar, baskı gruplarının iç politikaya ilişkin politikalarla daha fazla ilgilenmelerine yol açmaktadır (ARI, 2000, s. 203).

Dış politikanın oluşması, tek tek ulus-devletler içinde çıkar ve görüş farklılıkları içerebilmekle birlikte, buradaki ön kabul, bir kez bir politikaya karar verilince bu politikanın, devletin dış temsilcileri tarafından aynı şekilde ve tutarlı biçimde uygulanacağı şeklindedir. Öyle ki, dış ilişkilerde devletin tüm mensupları sanki, ortak sorumluluk ilkesiyle bağlanmaya hemfikir olmuş gibidir (PIERSON, 2000, s. 251).

Meynaud, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO) ve AB gibi örgütlerin gerçekleştirilişi bakımından, dış politikanın saptanıp yürütülmesinde baskı gruplarının pek etkin olmadığı görüşündedir.¹⁸ O, asıl büyük etkinin politik güçlerin dağılımı, birkaç güçlü kişinin müdahalesi, kamuoyunun global tepkileri ile gerçekleştiği görüşündedir (MEYNAUD, 1975, s. 145). Karşılıklı bağımlılığın artmasıyla birlikte, iç ve dış politika arasında kesin ayrımlar da yavaş yavaş ortadan kalkmış, özellikle 1970'lerden bu yana hem baskı gruplarının dış politikaya ilgisinde hem de dış politikayı etkilemeye çalışan baskı gruplarının sayısında artış olduğu gözlenmiştir. 1973'e kadar Amerika'da enerji sorunu, sadece iç politikayı ilgilendiren bir konu iken 1973-1974 ve 1979'da petrol fiyatlarındaki ani yükselişler bu konunun sadece bir iç politika olayı olmadığını göstermiştir (ARI, 2000, s. 204).

Belirtilmesi gereken bir konu da yabancı baskı gruplarının dış politikaya etkisidir. Hükümetler, dış politika oluşturmada, dış politikanın hedefi olan ülke veya ülkelerdeki baskı gruplarının pozisyonlarını da hesaba katmak durumundadırlar. İç politikadaki baskı güçleri gibi, diğer ülkelerdeki baskı güçleri de, oluşturulmak istenen dış politika stratejilerine katkıda bulunmak veya engelleme yapmak isteyebilirler. Rakip ülkelerin

¹⁸ Avrupa Topluluğu'nun karar sürecinde etkili baskı grupları için bkz.: BOZKURT, 1997, s. 165-179.

baskı grupları bu baskıyı çeşitli kanallarla yaparlar. Önce kendi hükümetlerini devreye sokarak, sonuca varmak isteyebilirler. Bunun en önemli örneği, çokuluslu şirketlerin kendi hükümetlerini devreye sokarak, kar imkanlarının geniş olduğu ülkelerin pazarlarına girmek istemeleridir. İlgili iki veya daha çok ülke arasında yapılan bir serbest ticaret antlaşması, bu tür şirketlerin çıkarları bakımından avantajlıdır. Bazı durumlarda ise, rakip ülkenin baskı grupları, etkilemek istedikleri ülkenin mensubu olan ilgili baskı gruplarıyla toplumsal ilişkiler geliştirerek ortak hareket etmek isteyebilirler. Bu ortak hareket etme, lobi faaliyetleri şeklinde olabileceği gibi, toplantılar, seminerler ve bunun gibi hem kamuoyunu hem de hükümetin yetkili kurumlarını etkileyici eylemler şeklinde olabilmektedir (GÖZEN, 2001, s. 7).

Baskı gruplarının, siyasal iktidarı etkilemek için başvurduğu yöntemlerden biri olan kamuoyu, dış politika kararlarını, özellikle demokratik ülkelerde, bir dereceye kadar etkileyebilmektedir. Hükümetler izleyecekleri dış politikalar konusunda kamu oyunu dikkate almak durumundadırlar. Genel olarak kamu bir çok devletin dış politikası üzerinde sınırlı bir etkiye sahiptir, çünkü bireyler, uluslararası politika hakkında çok fazla dikkatli, bilgili değillerdir (RAY, 1995, ss. 124-125). Kamuoyunun, karar alıcıları etkilemektense, onların izleyicisi ve destekleyicisi olduğu kabul edilen bir gerçektir.

15. Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD

Türkiye’de, Dernekler Kanunu’na uygun olarak faaliyet gösteren TÜSİAD, bu ülkenin saygın işadamı ve yöneticilerinin üye olduğu gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

150. TÜSİAD’ ın Tarihçesi

Türkiye’de girişimcilerin çıkarları yıllarca, Ticaret ve Sanayi Odaları ya da birkaç yarı-resmi korporasyondaki zorunlu üyelikleri aracılığıyla temsil edilmiştir. Tek parti yönetiminden sonra kurulan az sayıdaki sektörel derneğin etkisi de sınırlı kalmıştır. 12 Nisan 1971 tarihine gelindiğinde 17 işadamı¹⁹ tarafından, “hür teşebbüs fikrini savunup

¹⁹ Bu işadamlarının tümü T.C. vatandaşı olup, isimleri ve meslekleri şunlardır: Necati Akçağlılar-Y. Mühendis, Feyyaz Berker-Y.Mühendis, Ahmet Binbir-Motor Ticaret Yönetim Kurulu Üyesi, Osman Boyner-Sanayici, Nejat F. Eczacıbaşı- Kimyager, Hikmet Erenyol- Y.Mühendis, Muzaffer Gazioğlu-Y.Mühendis, Demir Karamancı-Ticaret Erbabı, Fahir İlkel-Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Can Kıraç-Y.Mühendis,

yaygınlaştırmak” amacıyla, çok daha iddialı bir gönüllü işveren kuruluşu olarak TŪSĪAD kurulmuştur. Bu girişim, Türk ekonomisinin ve özellikle özel sektörün 1950’li ve 1960’lı yıllarda tecrübe ettiği bir canlanmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır ki o yıllarda, devlet hakim bir yapı mevcuttur ve Türkiye için liberal ekonomi oldukça uzak bir kavramdır (VORHOFF, 2001, ss. 316-317).

TŪSĪAD ilk yıllarında, liberal ekonomik düzenin savunuculuğunu üstlenmiş ve faaliyetlerini bu yönde yoğunlaştırmıştır. 1970’lerin başından 1980’lerin ortalarına kadar geçen sürede, piyasa ekonomisinin temellerinin atılması, ülkenin refah düzeyinin yükselmesi için ekonominin dışa açılarak rekabet gücünün artırılmasına yönelik çalışmış, dışa kapalı, korumacı bir ekonomik düzenden, daha liberal bir ekonomik yapıya geçiş sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

TŪSĪAD misyonunu, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkesine bağlı, girişim, inanç, ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye’de, Atatürk’ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur, şeklinde tanımlamakta ve Derneğin, işadamlarının Türk toplumunun öncü ve girişimci uygulamalarının takipçiliğini yaptığını belirtmektedir (TŪSĪAD Tanıtım Kitapçığı).²⁰

1985-90’lı yıllar TŪSĪAD’ ın, piyasa ekonomisinin bütün kurum ve kuruluşlarıyla yerleşmesinin altyapısı üzerinde yoğunlaştığı dönem olmuştur. Bu yıllarda, Türkiye’nin dışa açılma süreci ve dünya ekonomisi içinde bir yer edinme çabası hız kazanmış, özellikle, 1987 yılında gerçekleşen Avrupa Sanayi ve İşverenler Konfederasyonları Birliği (Union of Industrial and Employers’ Confederations-UNICE) üyeliği ile uluslararası platformda sesini duyurmaya başlamıştır.

1980’li yıllarda büyük ölçekli sanayici ve işadamlarının çıkarlarını koruma görevini yürüten TŪSĪAD, 1990’larda yavaş yavaş şekil değiştirmeye başlamıştır. Ekonomik

---

Vehbi Koç-Sanayici, Sakıp Sabancı-Sanayici, Selçuk Yaşar-Sanayici, Raşit Özsaruhan-Sanayici, Melih Özkat-Sanayici, Ahmet Sapmaz-Sanayici, İbrahim Bodur-Sanayici (TŪSĪAD web sitesi, Türkçe versiyon, Son güncelleme Nisan 2004)

²⁰ Bu ifade, Türkiye’deki derneklerin tüzüklerinde Türk Devleti’ne, laikliğe ve Batıcılığa sadakatin bir çeşit teminatı şeklinde, yaygın olarak kullanılmaktadır (VORHOFF, 2001, s. 317; dipnot: 24).

gelişmenin, siyasi ve sosyal gelişmeden bağımsız düşünülmemeyeceği düşüncesinden yola çıkan Dernek, ilgi alanlarını genişletme sürecine girmiştir. Bu çerçevede, ele alınan konular artmaya başlamış; eğitim, toplumsal uzlaşma, devletin yeniden yapılanması, seçim sistemi, sosyal güvenlik gibi konular, 1990'lı yılların ilk yarısında, TÜSİAD'ın öncelikleri arasına girmiştir. Bali, bu değişimin, bir yerde işadamlarının toplum içinde saygın bir yer edinme ve toplumsal statülerini yükseltme yolundaki arayışlarının tamamlayıcısı olduğu görüşündedir (BALI, 2002, s. 81).²¹

1995 yılından sonra uluslararası entegrasyon, TÜSİAD'ın gündeminde birinci sıraya oturmuş ve AB ile gümrük birliği ve üye adaylığı perspektifi, TÜSİAD'ın çalışmalarını yönlendirmiştir. Bu doğrultuda, 1996 yılında Brüksel'de bir temsilcilik açılmış, Derneğin görüşleri AB kurumlarında dile getirilmeye ve Türkiye'nin AB adaylığı yönünde lobi faaliyeti yapılmaya başlanmıştır (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

İkinci temsilcilik olan Washington D.C. Temsilciliği 1998 yılının son aylarında faaliyete geçmiştir. Bu temsilcilikler, Amerika ve Avrupa hükümetleri, siyasetçileri, bürokratları ile olduğu kadar yerel iş dünyası ile de doğrudan ikili ilişkiler kurulmasını sağlamaktadır. Dahası, bu tür girişimler TÜSİAD'ın, genel olarak Türkiye'nin çıkarlarını uluslararası platformda temsil etmek istediğine de işaret etmektedir (VORHOFF, 2001, s. 322). Üçüncü olarak, Ankara Temsilciliği kurulmuştur. Görüş ve önerilerini Parlamenta iletebilmek ve Hükümet ile ilişkilerini birinci elden yürütebilmek amacıyla kurulan temsilcilik 2000 yılı Mayıs ayından bu yana faaliyetlerini sürdürmektedir ve bu temsilcilik aracılığıyla yasa hazırlık çalışmalarını yakından izlemektedir. Ve son olarak Berlin ve Paris Temsilcilikleri faaliyete geçmiştir (TÜSİAD web sitesi, Türkçe versiyon, Son Güncelleme Nisan 2004).

Derneğin, İstanbul'da sadece idari merkez olarak faaliyette bulunmakla kalmayıp aynı zamanda ücretli uzmanların pek çok araştırma faaliyetlerini ve çeşitli kamusal etkinlikleri koordine ettiği iyi örgütlenmiş bir merkezi vardır. Kuruluşundan itibaren saygın süreli

---

²¹ Modern dünya mitolojisinde baş oyuncu burjuvadır diye başlayan makalesinde Wallerstein, burjuva terimini anlatıyor ve tarihçilerin "burjuvazinin aristokratlaşması" olarak adlandırdıkları olguyu tartışıyor (bkz.: WALLERSTEIN, 1995, s.172-173).

yayınlar, derneğin faaliyet raporları yanında belirli ekonomik, toplumsal ve siyasal konular hakkında çalışmalar yayınlamıştır/ yayınlamaktadır (VORHOFF, 2001, s. 318).²²

Kuruluşundan bu yana TÜSİAD, bir meslek örgütünden ziyade, demokratik bir gönüllü kuruluş olarak belirginleşmiştir. Görüş ve önerilerini, doğrudan Parlamenta, Hükümete, yabancı devletlere, uluslararası kuruluşlara ve basın aracılığı ile de kamuoyuna ileterek, yukarıdaki amaçlar doğrultusunda düşünce ve hareket birliği oluşturmaktadır.

151. TÜSİAD' ın Üye Profili

2001 yılı sonu itibariyle TÜSİAD' ın Türkiye'nin başlıca endüstri ve hizmet kuruluşlarının sahip ve yöneticilerinden oluşan, 471 üyesi vardır. Bu üyelerin, şirket, şirketler grubu ya da holding şirketi kapsamında temsil ettikleri şirket sayısı 1300 civarındadır (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

TÜSİAD, üyelerinin faaliyet gösterdikleri ilgili alanlarda (sanayi, mali kuruluşlar ve inşaat sektörlerinde) Türkiye'de yaratılan toplam katma değerin %47'sini gerçekleştirmektedir. TÜSİAD üyelerinin ithalat ve ihracat hacimleri ise sırasıyla 9.9 milyar dolar ve 13 milyar dolardır. TÜSİAD üyelerinin gerçekleştirdiği ithalat, toplam Türkiye ithalatının %18,2'sini; ihracat ise toplam Türkiye ihracatının %47'sini oluşturmaktadır (bkz.: Grafik1-2-3).

---

²² TÜSİAD, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurmak amacıyla raporlar yayınlamaktadır. Yine TÜSİAD iki ayda bir yayınlanan Görüş Dergisi'ni, derneğin uluslararası yayın organı olan ve yılda 4 kez İngilizce olarak çıkan Private View'i, derneğin faaliyetleri konusunda üyeleri bilgilendirmek amacıyla, ayda bir yayınlanan TÜSİAD Bülten'i, Washington D.C. Temsilciliği'nin açılmasının ardından, TÜSİAD'ın etkinlik ve görüşlerini duyurmak için, İngilizce yayınlanmaya başlayan TÜSİAD Newsletter'i ve güncel tablo ve grafikleri de bulduran, son verilerden yola çıkarak, TÜSİAD'ın geçmişe yönelik analiz ve geleceğe yönelik öngörülerini aktaran, Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanan ekonomik değerlendirme raporu TÜSİAD Konjonktür'ü çıkarmaktadır (TÜSİAD web sitesi, Türkçe versiyon, Son Güncelleme Nisan 2004).

Tablo: 1
İhracat (milyar \$)

		1997	1998	1999	2000
TÜSİAD	(1)	9.2	11.8	12.5	13.1
Türkiye toplam ihracatı	(2)	26.2	27.0	26.6	27.8
TÜSİAD' ın payı	(1/2)	35.1	43.7	46.8	47.2

Kaynak: TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı

Tablo: 2
İthalat (milyar \$)

		1997	1998	1999	2000
TÜSİAD	(1)	10.1	7.9	8.9	9.9
Türkiye toplam ihracatı	(2)	48.6	45.9	40.7	54.5
TÜSİAD' ın payı	(1/2)	20.8	17.1	21.8	18.2

Kaynak: TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı

Tablo: 3
Üretim (milyar \$)*

		1997		1998		1999		2000	
		Satış hasılatı	Katma değer	Satış hasılatı	Katma değer	Satış hasılatı	Katma değer	Satış hasılatı	Katma değer
TÜSİAD	(1)	65.7	28.9	63.9	28.1	66.7	29.4	69.6	30.6
Türkiye sektörler toplamı	(2)		69.4		70.7		63.6		65.0
TÜSİAD' ın payı	(1/2)		41.6		39.7		46.2		47.1

* Sanayi, inşaat ve mali kuruluşlar katma değer toplamı

Kaynak: TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı

Türkiye ekonomisindeki hemen her sektörde faaliyet gösteren TÜSİAD üyeleri, özellikle imalat sanayiinin çeşitli alt sektörlerinin yanısıra, diğer sanayi sektörleri,

hizmetler ve tarım sektörleri arasında en çok sayıda şirket, gıda-içki ve tütün sanayiindedir. İkinci sırada enerji, üçüncü sırada ise kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri gelmektedir (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

152. TÜSİAD' ın Örgüt Yapısı

1994 yılından itibaren TÜSİAD, çalışmalarını komisyonlar ve çalışma grupları aracılığıyla yürütmektedir. TÜSİAD Yönetim Kurulu üyelerinin başkanlık görevini üstlendikleri, Ekonomik ve Mali İşler, Dış İşleri, Parlamento İşleri, Bankacılık ve Sanayi İşleri, Şirket İşleri, Sosyal İşler, Meslek Örgütleriyle İlişkiler ve Bilgi Toplumu ve Yeni Teknolojiler başlıklı 8 ana komisyon ve bünyelerinde barındırdıkları çalışma grupları düzenli olarak toplanarak TÜSİAD görüşlerinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Komisyon ve çalışma grupları, TÜSİAD üyelerinden veya üye şirketlerinin uzman katılımcılarından oluşmaktadır (TÜSİAD web sitesi, Türkçe versiyon, Son Güncelleme Nisan 2004).

AB'ye uyum sürecini yakından izleyebilmek ve özel sektörün görüşlerini hükümete aktarabilmek amacıyla, etkin bir mekanizma oluşturulma kararı alınmış ve bu doğrultuda "AB'ye Uyum Komitesi" oluşturularak, TÜSİAD bünyesindeki komisyonların ortak katılımıyla faaliyet göstermesi sağlanmıştır. TÜSİAD çalışma grupları da, AB müktesebatına paralel olarak ve "AB'ye Uyum Komitesi"nin çalışmalarına katkıda bulunacak şekilde genişletilmiş ve faaliyetleri AB müktesebatına uyum çerçevesinde şekillendirilmiştir. Öte yandan TÜSİAD, "İş Geliştirme" alanında daha planlı ve programlı hareket edebilmek, genel olarak dış ülkeler, özel olarak UNICE üyesi sanayici örgütleriyle yatırım ve ticaret ilişkilerini artırıcı şekilde ikili temasları geliştirebilmek ve gerektiği hallerde DEİK İş Konseyleri ile koordinasyon halinde iş geliştirme politikaları belirlemek amacıyla, 2001 yılı içinde dernek tüzel kişiliği bünyesinde ayrı bir birim olarak TÜSİAD International'i kurmuştur (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

Dernek 7 organdan oluşmaktadır. Bunlar, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Genel Sekreterlik, Denetleme Kurulu, Yüksek İstişare Konseyi, Yürütme Komitesi ve Haysiyet Divanı'dır.

152. TÜSİAD' ın SİAD' lar ve Sektörel Derneklerle İlişkileri

Türkiye' de ulusal, bölgesel yerel düzeyde faaliyet gösteren, ortak ilke ve hedefleri benimseyen sanayici ve işadamları dernekleri, 1997 yılından beri ulusal kalkınmaya katkıda bulunmak, bölgesel ve yerel gelişmeyi hızlandırmak için ortak projeler geliştirmek, sorunları ve çözüm önerilerinin kamuoyuna ve yetkili kurumlara duyurmak amacıyla biraraya gelerek, Türkiye SİAD Platformu'nu oluşturmuşlardır. TÜSİAD, Türkiye SİAD Platformu üyesi SİAD'larla ilişkilerini uzun zamandan beri devam ettirmekte, düzenli görüş alışverişinde bulunmaktadır.

Bu süreçte "SİAD Zirveleri" önemli yer tutmaktadır. İlki 17 Ekim 1997 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen SİAD Zirveleri, sanayici ve işadamlarının seslerini kamuoyuna duyurabildikleri, ülke ve bölge kalkınmasına katkıda bulunmak için ortak projeler geliştirme imkanını buldukları önemli sivil toplum platformlarından biri olarak bilinmektedirler. Ayrıca, amacı, *"Türkiye'de sektörel düzeyde faaliyet gösteren, ortak ilke ve hedefleri benimseyen sektörel kuruluşların, ulusal ekonomik politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunmalarını ve uluslararası sektörel entegrasyonlarını sağlamak ve özellikle AB'ye sektörel entegrasyonu hızlandırmak için ortak projeler geliştirmek, sektörel kuruluşları uluslararası bir vizyona sahip olmaları için özendirmek, sorunları ve çözüm önerilerini kamuoyuna, yetkili kurumlara duyurmak"* olarak belirlenen SDP (Sektörel Dernekler Platformu)' nin kurulmasına da öncülük etmiştir (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

153. TÜSİAD' ın Hükümet ve Parlamento ile İlişkileri

TÜSİAD, ülke gündemindeki konular hakkındaki görüş ve önerilerini hükümet üyeleri düzeyinde ziyaretler düzenleyerek iletmekte ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ile yapıcı bir diyalog ortamı tesis ederek yasama sürecine katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve sosyal yapısını ilgilendiren yasal düzenlemeleri, bürokrasi kademelerindeki ilk hazırlık aşamasından, TBMM komisyonlarında nihai halini almasına ve ardından yürürlüğe girmesine kadar olan süreç boyunca takip etmektedir (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

Bu süreçte TÜSİAD, komisyonları ve çalışma grupları aracılığıyla oluşturduğu görüş ve önerilerini bürokratlara, hükümet üyelerine, TBMM komisyonlarına ve ilgili diğer parlamentelere iletmektedir. Gerekli gördüğü hallerde, yasa çıktıktan sonra uygulama süreci de izlenerek sorunların tespiti ve çözüm önerilerine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu görüş ve öneriler, TBMM ve Hükümet temsilcilerinin yanısıra kamuoyu ile de gerek basın yoluyla gerek toplantı ve seminerler aracılığıyla düzenli olarak paylaşılmaktadır.

154. TÜSİAD' ın Bulunduğu Coğrafyaya Yönelik Görüşleri

1540. TÜSİAD' ın Ekonomik Yapı ile İlgili Görüşleri

TÜSİAD' a göre ekonomide istikrar arayışları, ekonomik alanda yapılmakta olan bir dizi reformun kararlılıkla tamamlanması ve uygulanması ile eşanlı sürdürülmelidir. Yine, başta kamu maliyesi ve mali sektör olmak üzere bir dizi reform tamamlanmadan, mali sektör üzerindeki kamu kesiminin finansal baskısını gidermek ve mali sektörü yeniden reel sektörü finanse edebilir bir noktaya getirmek mümkün olmayacağından, döviz kurlarında ve faiz oranlarındaki aşırı dalgalanmaları gidermek, enflasyonu indirmek, nominal ve reel faiz oranlarını düşürmek, üretimin ve yatırımların yeniden sağlıklı bir büyüme çizgisine oturmasını sağlamak ancak bu reformların tamamlanmasıyla sağlanacaktır (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

Türkiye, bir yandan reformları hayata geçirirken diğer yandan belli bir büyüme hızını da sağlamak zorundadır. TÜSİAD bu süreçte önemli olan noktanın, ekonomik aktörlerin reformlara uyum sağlamalarını olanaklı kılacak politikaların uygulanması olduğu görüşündedir. Bu arada, reformlar kararlılıkla tamamlanırken, ekonomideki yeniden yapılanmanın ekonominin daha da daralmasına yol açmamasına dikkat edilmelidir.

TÜSİAD' a göre, ekonomideki yeniden yapılanma süreci sadece kamu maliyesi ve finans sektörü ile sınırlı olmayacaktır. Bu alanlarda gerçekleşmekte olan değişim, sektör ve firma düzeyinde de yeniden yapılanmaları gündeme getirecektir. Ayrıca, yeni dönemde dünya ekonomisiyle artan bir entegrasyon ve AB üyelik perspektifi şirketler kesiminde çevre politikalarından rekabet politikalarına, uluslararası muhasebe standartlarından uluslararası ticarete teknik engellere, fikri haklardan tüketici haklarına kadar uzanan bir

dizi alanda yeni uygulamaları beraberinde getirecektir. Şirketler kesiminin dünya ekonomisiyle entegrasyonunda en çok öne çıkacak değişimlerinden birisi de yönetim tarzında olacaktır. TÜSİAD, gelecek dönemlerin koşullarına daha iyi uyum sağlanabilmesi için, şirketler kesiminde kurumsal yönetim uygulamalarının yaygınlaşması ve piyasaların liberalleştirilmesi sürecinde kurulan düzenleyici kurullarda iyi yönetişimin hayata geçirilmesinin önemine inanmaktadır (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

1541. TÜSİAD' ın Siyasi ve Sosyal Yapıya İlişkin Görüşleri

Siyasal istikrarın sağlanması ve demokratik standartların yükseltilmesini, Türkiye' nin dış politikada ağırlığının artması, ekonomisinin istikrara kavuşması ve sosyal yapısının güçlenmesi yolunda zorunlu bir adım olarak gören TÜSİAD, siyasi istikrarın uzun dönemli kalıcılığının ancak çoğulcu ve özgürlükçü bir demokratik düzen ile mümkün olacağı görüşündedir. Bu nedenle de, Türkiye'nin çağdaş ve evrensel normlara uygun bir siyasi ve hukuki yapıya kavuşabilmesi için, bir yandan siyasi yapıdaki tikanlıkların giderilmesi üzere seçim ve siyasi partiler sistemlerinde düzenlemeler yapılması diğer yandan AB Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uyuma yönelik uygulamaların hayata geçirilmesi gerektiğine inanmaktadır (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

Türkiye'de katılımcı demokratik sistemin işlerlik kazanması ve serbest piyasa ekonomisinin bütün kurallarıyla kalıcı olması için, toplumsal uzlaşma anlayışının yerleşmesi gerekmektedir. Evrensel hukuk ilkelerine bağlılık ve bağımsız yargı sistemi de, demokratik yapının temel taşlarıdır. Toplumun sisteme olan inancı ise ancak, şeffaf kamu yönetimi anlayışının yerleşmesiyle sağlanabilecektir. Ayrıca TÜSİAD, Türkiye'nin sosyal yapısının güçlenmesi için eğitim, sağlık, istihdam gibi temel sosyal politika alanlarında bir dizi düzenleme yapılması gerektiği görüşündedir. Bunun yanında, temel toplumsal güçlenme alanları olarak eğitim, çalışma yaşamı ve siyasette kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasının önemi üzerinde durmaktadır (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

1542. TÜSİAD' ın Dış Politika ve AB ile İlgili Görüşleri

TÜSİAD, bir ülkenin iç ve dış politikaları arasındaki kuvvetli ilişkiye inanmaktadır. Türkiye'nin hem iç büyümeyi gerçekleştirerek refaha kavuşması hem de uluslararası

alanda güçlü ve güvenilir olabilmesi istikrar faktörüne bağlı bir olgudur (TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı).

TÜSİAD, Türk dış politikasının, dünyada hızla değişen durumlara cevap verebilecek biçimde şekillenmesi ve politikaların oluşması sürecinde açık ve şeffaf olması gerektiği görüşündedir. Diğer aktörlerin yanısıra Türk iş dünyasının da, Türkiye'nin tanıtımında etkin olma yönünde istekli olduğundan, bu girişimlere destek olmaktadır.

TÜSİAD, AB üyeliğine aday olan Türkiye'nin demokrasi, ekonomik istikrar ve adalet sistemindeki reformları tamamlaması gerektiği görüşündedir. TÜSİAD için AB üyeliği, ülkenin dış politikası kadar iç politikasına da büyük etkileri olacak önemli bir ulusal projedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ OLUŞTURULMASINDA BASKI GRUPLARI

20 . Türk Dış Politikasının Genel Nitelikleri

Türk dış politikasını ve bu politikanın kimliğini belirleyen en önemli unsur Türkiye Cumhuriyeti “devlet” kimliğidir (ÇALIŞ, 1999, s. 6). Gerçekten de Cumhuriyet, Türkiye’de bir yönetim şeklinden daha öte anlam taşımaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin dış politikasının temelleri, Milli Mücadele’ nin ilk günlerinden beri Mustafa Kemal Atatürk tarafından atılmış ve o günden bu güne genel karakterini aynıyla muhafaza etmiştir (ÇALIŞ, 1999, s. 7; DERİNGİL, 1994, s. 63).²³ Modern bir ulus yaratmaya çalışan Mustafa Kemal Atatürk, dış politikayı bu ülküyü gerçekleştirmek için kullanmış, dış politikada Batılı olmayı ve bu medeniyetin standartlarına uygun hareketi esas almıştır. Osmanlı’dan başlayarak Cumhuriyet’le devam eden moderleşme hareketi ve 81 yıllık Cumhuriyet tecrübesinden sonra geleneksel denilebilecek bu kimlik kalıpları, Türkiye’nin Batı ile ilişkilerini belirlediği gibi; Doğu ile, Kuzey ve Güney ile; siyasetten ekonomiye, stratejik, askeri ve hatta kültürel ilişkilere kadar pek çok alanı kapsayan bütüncül bir nitelik de kazanmıştır. Ve yine Çalış’ın belirttiği üzere, Türkiye’nin NATO ve AB ile ilişkilerini hangi kimlik kalıpları belirlemiş ve belirliyorsa İslam Konferansı Teşkilatı (İKT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Economic Cooperation Organization-ECO) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ile ilişkilerini de aynı kalıplar belirlemiş ve belirlemektedir. Bu bağlamda, Lozan Andlaşması’ndan AB ile imzalanan Gümrük Birliği Protokolü’ne kadar, Cumhuriyet süreci içerisinde yaşanan onca ulusal, bölgesel ve uluslararası değişikliklere rağmen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dış

---

²³ Dış politikada sürekliliğe bir örnek vermek gerekirse; Deringil’ in de belirttiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti dış politika felsefesinin başlıca eylem aracı olarak pazarlık, Mustafa Kemal Atatürk’ ün Milli Mücadele’ nin ilk aşamalarından beri Batı devletleri ile diplomatik temaslara başlamasında olduğu gibi, o günlerden devam eden bir süreçle günümüze mirastır.

ilişkilerinde açık ve anlaşılır bir süreklilik, ahenk ve kararlılık sergilemiştir (ÇALIŞ, 1999, s. 7). Bu süreklilik, kimin iktidarda olduğuna bağlı olmayan bir husustur (HARRIS, 1985, s.175'den aktaran ÇALIŞ, 1999, s. 8). Bu bağlamda, Türk dış politikasının geleneksel vizyonu, mihreri ve karakteri kısaca kimliği aynı kalabilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti bir çok özelliğini Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralmıştır. Örneğin, Türk diplomasisi Osmanlı diplomasisinin doğal uzantısıdır.²⁴ Bir başka benzerlik de, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin varlıklarını aynı iki temel ilke üzerine kurmalarındadır. Bunlar, güç dengesini büyük dikkatle izleyip ondan yararlanarak yaşamak ve işgal edilme tehdidi yoksa başka devletler arasındaki savaşlara girmemektir. Bu ülkelerin aralarındaki benzerliklere rağmen, dış politikaları arasında yönetim felsefesinden kaynaklanan farklar da o ölçüde büyüktür. Oran'a göre, Osmanlı İmparatorluğu değişmemek ilkesi üzerine kurulmuşken, Türkiye Cumhuriyeti değişmek ilkesi üzerine kurulmuştur (ORAN, 2001, s. 19).

Bir başka açıdan farklılıklara yaklaşıldığında Çalış, Osmanlı'nın dış ilişkilerinde büyüklük kompleksi yaşadığını, modern Türkiye'nin ise *inferiority** içerisinde olduğunu belirtmekte ve şöyle devam etmektedir: *Yine Osmanlı fetihçidir, hatta son dönem aydınlarının bile pek çoğu irredendist, bir kısmı emperyal vizyona sahiptirler; modern Türkiye ise dış politikada statükocudur. Osmanlı hilâfet merkezli olması sebebiyle dış politikasında dini en azından görüntüde ön plana çıkarmışken, modern Türkiye, devletin seküler kimliği gereği dış ilişkilerinde de tam sekülerdir* (ÇALIŞ, 1999, s. 17). Osmanlı devlet kimliği değişik kimliklerle yan yana yaşamıştır, çoğulcudur ve bu husus “enerjisini dış dünyaya doğru teksif etme imkanı sağladığı” için özellikle klasik dönem Osmanlı dış politikasına güç katmıştır (KITAHAARA, 1989, ss. 20-21' den aktaran ÇALIŞ, 1999, s. 17). Modern Türkiye üniterizmi tercih etmiş, “tek devlet, tek millet” sloganını hayata geçirmek ve mevcut farklardan kurtulabilmek için Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana gücünü içerde harcamış, dış politikada sırf bu yüzden ciddi sıkıntılara maruz kalmıştır ve kalmaktadır (ÇALIŞ, 1999, s. 17).

²⁴ Son dönem Osmanlı dış politikası ve diplomasisinin Türkiye Cumhuriyeti'ne miras bıraktığı hususları Criss sırası ve Deringil'in ifadesiyle şöyle belirtmektedir: İnce ayar, uluslararası hukuku iyi kullanabilmek, haber almanın önemi, maceradan kaçınma, temkin, gerçekçilik ve özellikle yaklaşan bir krizde askeri ve diplomatik açılardan yalnız kalmamak (CRISS, 2002, s. 145).

* Bu kelime, büyüklük kompleksinin zıddı olarak kullanılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin dış politikasının kuramsal çerçevesi çizilirken, vurgulanması gerekli bir nokta da, Türk dış politikasını etkileyen temel öğelerin, ki bunlar kültürel, tarihsel, stratejik ve iç- yapısal boyuttur, bu politikaya bazen olumlu bazen olumsuz ama kesinlikle karmaşık nitelikler kazandırmış olmasıdır. İç- yapısal boyutu oluşturan yaklaşımlardan biri olarak ideolojik açıdan bakıldığında, Türkiye'nin "kalkınma modeli", ülkenin dış müttefik seçimini etkileyebileceği için önemlidir. Kapitalist modeli benimsemiş bir ülkenin sosyalist bir ülkeyle yoğun ve kalıcı siyasal ittifak ilişkisi sürdürmesi zordur. Yine, kalkınma modeli ülkenin gelişme çabalarını etkileyen başlıca faktör olduğu için, kalkınma (sermaye birikimi) modelinin başarı durumu dış politikanın gücünü doğrudan etkileyecektir (ORAN, 2001, ss. 28-29; Türk dış politikasını etkileyen temel öğeler için bkz.: ORAN, 2001, ss. 20-29).

Türkiye, uluslararası sistemde, büyüklük kategorisi açısından "Orta Büyüklükte Devlet (OBD)" olarak sınıflandırılmaktadır. OBD, uluslararası sisteme etkileri marjinal olan ama, bölgesel politikayı (özellikle, küçük komşularını) etkileyebilen, daha önemlisi, büyük devletlerden gelen zorlamalara bir miktar dayanabilen, onlarla zaman zaman pazarlığa girişebilen ve hatta konjonktürü iyi değerlendirerek onların kimi davranışlarını belli bir oranda etkileyebilen devlet, olarak tanımlanmaktadır (ORAN, 2001, ss. 29-30). O halde bu devlet, ya büyük devletler arasındaki güç dengesine oynamakta, ya da bir ittifakın kanadına sığınmaktadır. Yalnız, güç dengeleri durmadan değişebileceğinden, ittifak durumunda da müttefiki büyük devlet, OBD' yi bir uydu durumuna indirgeyebilir. Bu seçim o andaki uluslararası sistemin doğasına ve OBD' nin sistem içindeki pozisyonuna bağlı olacağından, tamamen OBD' ye bağlı bir karar değildir (HALE, 2000, s. 2' den aktaran ORAN, 2001, s. 30).

Türk dış politikasının günümüze kadar koruduğu iki temel ilkesi mevcuttur; statükoculuk²⁵ ve Batıcılık (ORAN, 2001, s. 46). Güvenlik endişesi, coğrafi konum, yönetim felsefesi ve ekonomik zorluklarsa Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasına yön veren ve sürekliliği sağlayan temel etkenlerdir (bkz.: ÜLMAN- SANDER, 1972, ss. 1-24; bkz.: ÜLMAN, 1968, ss. 241-273).

²⁵ Uluslararası politika stratejileri başlıca üç hedefe yöneliktir. Bunlar; emperyalizm, prestij politikası ve statu guo (statüko) politikasıdır. Statu guo politikasının aksiyon gerekçesi, yerleşmiş düzenin devam ettirilmesidir (ERGİN, (yy), s. 9).

Statükoculuk, Türkiye'ye bulunduğu hassas bölgede, daha önce kurulmuş devletlerden miras bir politikadır. Mevcut sınırları sürdürme, onlardan memnun olma,²⁶ onları değiştirmek istememe bunun bir sonucu olarak da dış azınlıklarla ilgili olarak *irredentizm* politikası gütmeme, Türkiye uygulamasında statükoculuğun anlamlarından biridir (ORAN, 2001, ss. 46-47). Mustafa Kemal'in BMM'de yaptığı 1921 tarihli konuşmada, bu politikanın yansıması görülmektedir: *"Efendiler, (...) büyük hayaller peşinden koşan (...) insanlardan değiliz. [Koşmak yüzünden] bütün dünyanın (...) garazını (...) bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki 'yapıyoruz, yapacağız' dedik. Düşmanlarımız da 'yaptırmamak için bir an önce öldürelim' dediler. Panturanizm yapmadık! 'Yaparız, yapıyoruz' dedik, 'yapacağız' dedik, yine 'öldürelim' dediler (...) biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız [kavramlar] üzerinde koşarak [düşmanlarımızı çoğaltmak yerine] haddimizi bilelim (...) biz hayat istiklal isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı [harcarız]."* (ARSAN, 1961, s. 201' den aktaran ORAN, 2001, s. 47).

Türk dış politikası incelenirken, bazı istisnalara, revizyonist ve sınırlar dışına çeşitli müdahaleler yapıldığı durumlara rastlanılmaktadır: Kurtuluş Savaşı, Montreux, Hatay , Kore, Kıbrıs, K. Irak, Somali, Bosna, Kosova, Makedonya. Ancak bu istisnalar, statükoculuğu bozmamıştır; çünkü, ya geçmişten gelen bir nedene ya da bir andlaşmaya dayanmıştır (ORAN, 2001, s. 48). Nitekim, Türkiye uluslararası ilişkilere, statükocu ve fakat hümaniteryen ve enternasyonalist bir yaklaşımla bakmıştır ve bakmaktadır (MAHÇUPYAN, 1998-1999, s. 28' den aktaran ÇALIŞ, 1999, s. 18).

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında statüko politikası uygulamasının bir diğer anlamı, kurulu düzen içinde dengeleri sağlamak ve/ veya sürdürmek olmuştur. Böyle bakıldığında, iki farklı türden denge uygulamasının olduğu görülmektedir: Batıcı politikaya rağmen Türkiye, jeostratejik konumunun gerektirmesi sonucu, Batı ile onun karşısındakiler arasında her zaman bir denge kurmaya çalışmış aynı zamanda, aynı nedenle, Batı'yı oluşturan ögeler arasında da bu dengeyi sağlamaya gayret etmiştir. Türkiye, seçenekleri çoğaltmak ve hatta yaratmak için dönem dönem (1923-39'da, 1939-

²⁶ Bulunduğu bölgede daha önce kurulmuş devletlerden biri olan Osmanlı diplomasisinin de 1878 -1914 yılları arasındaki temel amacı, Berlin Kongresi'nden sonra elinde kalan topraklar üzerinde statükoyu koruyabilmektir. Bu nedenle Osmanlı, görece Almanya dışındaki bütün Büyük Güçlerle arasında eşit uzaklıkta mesafe bırakmıştır (bkz.: CRISS, 2002-2003, s. 146).

45’de ve 1960-80 dönemlerinde), Sovyetler Birliği’nden bir denge ögesi olarak başarıyla yararlanmıştır. Yine Türkiye, 1919-23, 1923-39 ve 1939-45 dönemlerinde; Batı Avrupa ülkelerini birbirleriyle dengelemek anlamında, ikinci tür dengeye başarıyla oynamıştır.²⁷ ABD dünya sahnesine çıktıktan sonra ise, bu dengencilik ABD ile Batı Avrupa devletleri arasında olmamıştır. II. Dünya Savaşı ertesinde Batı Avrupa devletlerinin çok zayıf olması, 1960-80 döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu (AET) benimsemeye bir türlü karar verememesi ve 1980 sonrasında günümüze kadar süren dönemde ise 12 Eylül rejiminin yarattığı tepkiyle, AB’nin Türkiye’yi ciddi biçimde dışlaması bunun nedenleridir (ORAN, 2001, s. 49). Yine de, kurulu düzenin başat ögesi daima Batı olduğundan, statükocu politika ile Batıcı politika arasında araç-amaç ya da amaç-araç arasındaki bağıntı mevcuttur.

Türk dış politikasının ikinci temel ilkesi olan Batıcılık/ Batı’ya yönelik olma (burada Batı, bir coğrafi alan değil, altyapı açısından kapitalizme; üstyapı açısından da, insan aklının üstünlüğüne dayanan bir uygarlık biçimidir), Türkiye’nin değişmeyen temel dış politika özelliğidir (SANDER, 1982, s. 105). 1930’lardan sonra Türkiye’yi Batı’ya yaklaşmaya yönelten, devletin İtalya’dan duyduğu güvenlik endişesi, Atatürk ile arkadaşlarının yönetim felsefesi ve aynı zamanda 1930 ekonomik bunalımıyla birlikte beliren durumdur (ÜLMAN- SANDER, 1972, s. 14).

Devletin devamlılığını sürdürmek için bir araç olan Batıcılık, Kurtuluş Savaşının Batılılar’a karşı verildiği düşünüldüğünde, bir çelişki ögesi olarak görülebilir. Oysa, Batı’nın silahlı saldırısına uğranılmış olduğu için, Batı’ya karşı bir bağımsızlık savaşı başlatılmıştır. Bu hedef, Kurtuluş savaşı ile sınırlıdır. Savaş bittikten ve özellikle Lozan’ın pürüzleri temizlendikten sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politika ilkesi Batı’dan kurtulmak değil, liberal Batı’ya II. Dünya Savaşını hazırlayan ortam içinde gittikçe artan bir hızla yaklaşmak olmuştur. Çünkü, bağımsızlık Batılılaşmanın karşısı değil, onun ön koşuludur (ORAN, 1981, ss. 205-206). Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin 1930’ların

²⁷ Türk diplomasisinde kuvvetler dengesi içinde yer alma politikasının geçmişi III. Selim dönemine kadar uzanmaktadır. O dönemde ilk kez bir hristiyan devletle (1790’ da Prusya’yla) ittifak andlaşması imzalanmıştır. 1798’ de Bonaparte’ ın Mısır’a saldırısı arifesinde Reisül- Küttap Atıf Efendi, Divan’a sunduğu “Müvazen-i Politikaya dair” adlı lâyihasında, denge politikasının gerekçesini şöyle dile getirmiştir: “Tehdit ve saldırılara tek başına karşı koyamayacak duruma gelen bir devlet için yapılacak şey, daha barış zamanında ittifaklar arayıp, imzalamasıdır”. Nitekim, Bab-ı Âli Fransa’ya karşı, İngiltere ve Rusya ile ittifak imzalamaktan kaçınmamıştır (SOYSAL, 1993, s. 31). Bu anlamda, Türkiye stratejik alanda her zaman dengeleri gözetken bir politika izlemiştir.

ortalarından bugüne değin güttüğü Batı yanlısı politikanın gerekçeleri ise güven arayışı, 1839 Tanzimat'tan beri Batı uygarlığına ayak uydurma ve 1950'lerden başlayarak Batı'nın ekonomik ve teknik yardımlarından yararlanmak isteğidir (SOYSAL, 1993, s. 34). Batıya rağmen Batıcılık, diğer alanlarda olduğu gibi dış politikada da geçerlidir.

Dış politika, ülke ve toplumların dünya üzerindeki coğrafi konumları ile milli hedef ve menfaatlerinin çakıştırılması işlemiyse eğer devletlerin dış politika davranışlarını bir "kanun hükmü" olarak belirleyen ve bu davranışlara değişmezlik kazandıran unsur da coğrafyalardır (GANİ, 1995, s. 530; GERGER, 1998, s. 196). İşte bu anlamda coğrafya, 1990'lara kadar Türkiye Cumhuriyeti devletine NATO içerisinde önemli bir stratejik ve jeopolitik konum sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu özelliğini kaybettiği düşüncesine kapılan Türkiye Cumhuriyeti, belli bir süre dış politikasında yalnız kaldığını hissederek Körfez Krizi'ni bu yalnızlığı giderme yolunda bir fırsat olarak değerlendirmiş ve Körfez Savaşı esnasında Batılı güçlerin yanında yer almış ve aktif bir politika izleyerek stratejik ve politik misyonunun halen devam ettiğini göstermiştir (bkz.: NAAZ, 1999). Türkiye bundan sonra, bölgede Batı'nın kendisine misyonlar yüklemesini beklemek yerine dış politikasında farklı ilgi alanlarına yönelmiştir. Halihazırda kurulmuş bulunan ECO' nun canlandırılması da bu farklı ilgi alanlarından birisi olmuştur. Bir noktanın vurgulanması gerekir ki, o da Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin dağılması esnasındaki kısa bir "heyacan" dönemi dışında, etnik temel üzerine düşünülen entegrasyon projelerinden özenle kaçındığı ve Kafkasya- Orta Asya politikalarını mümkün olduğu kadar tüm bölgesel güçlerin içinde olabileceği platformlara taşıdığıdır. İşte, ECO bu projelerden biridir. Yoksa, Türkiye Cumhuriyeti devletinin resmi dış politikasında, Türklüğü esas alan bir etnik bakış açısı yoktur. Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir devlet anlayışının gereklerini yerine getirdiği görülmektedir. Unutulmamalıdır ki, günümüz uluslararası ilişkilerin temelinde, mutlak dostluklar ya da düşmanlıklar değil, ulusal çıkar kavramı bulunmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında, bölgesel konjonktürden kaynaklanan değişiklikler yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ilgi alanını Batı ile ilişkilerini tamamen koparmadan, Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu'ya kaydırmıştır. Yine, AB ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin gidişatı Türkiye Cumhuriyeti devletini pragmatik bir anlayışa sevk etmiştir. Batı'nın Türkiye'ye olan ilgisinin altında güvenlik ve stratejik düşüncelerin yattığı ve 1980'lerde bu ilginin azaldığı

düşüncesinin bir sonucu olarak da Türk dış politikasında, karar alıcı olan başbakan konumundaki N. Erbakan'ın inisiyatifi ile oluşan D-8, bahsedilen farklı ilgi alanlarından biri olmuştur. Bu konuda farklı bir görüş olarak da, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti devletinin kimlik kaybetmediği ve Türkiye'nin içinde bulunduğu veya liderlik ettiği hareketlerin Türk dış politikasında yeni davranış kalıplarına yol açmadığı kabul edilmektedir (bkz.: ÇALIŞ, 1999, ss. 5-21).²⁸ Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti devletinin son dönemlerinin önemli özelliklerinden birinin, temelde Batı'ya yönelik dış politika çerçevesi içinde, bölgesel ve evrensel değişikliklere uyum sağlama çabası olduğu görülmektedir (bkz.: SANDER, 1998, s. 70).²⁹ NATO ittifakının getirdiği tek yönlü tehdit algılamasından çok taraflı diplomasiye dönüşümde, günümüzün belirsizliklerine intibak gayretlerinde de bu politikanın (devamlılık-değişim-intibak) izleri bulunmaktadır (bkz.: CRISS, 2002-2003, s.142).

Türkiye Cumhuriyeti devletinin dış politikasında istikrar sağlayan unsurlardan birincisi, bu devlete kalan Osmanlı mirasıdır. 19. yüzyıl Osmanlı reformları içinde yetişmiş bulunan Osmanlı sivil ve askeri bürokrasisi, İstanbul Hükümeti ile bağlarını kesip, Ulusal Kurtuluş Savaşı içinde ve sonrasında Anadolu'ya geçince, yeni Türkiye Cumhuriyeti de, ulus-devlet hayatına yeni başlayan öteki devletlerden farklı olarak, çok sayıda yetişmiş, deneyimli ve sorumluluk duygusu olan bir yönetici kadroya sahip olmuştur (SANDER, 1998, s. 139). Bu durum, Türkler' in parlamenter demokrasiyi kurup, sürdürmelerine neden olmuştur. Yine bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin pratik ve gerçekçi dış politikasını açıklayan unsurlardan da biridir. Aynı zamanda böyle bir dış politika, yıllar süren hükümran bağımsızlığın bir mirasıdır da (SANDER, 1998, s. 140).

Bahsedilen unsurlardan ikincisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün mirası ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ayırıcı özelliğidir. O'nun mirası, Avrupa modeli bir ulus-devlet yolundaki düşünce ve çabaları, barışçıl (realist anlamda) olması, "çağdaş uygarlık" anlayışı olup;

²⁸ Türkiye'nin jeopolitik önemi ve bunun bir sonucu olarak, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kimlik ve rolüne etkisi için bkz.: LESSER, 1999, ss. 1-10.

²⁹ Bu bağlamda benzer bir yaklaşım olarak Bakan da, AB ile ilişkilerin değişmediğini, Sovyetler Birliği'nin değişmesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kendine yeni bir dış politika sahası ürettiğini öne sürmektedir. Yine Bakan, 1980'lere kadar Türk dış politikasının seçkin bir grubun aldığı kararları yansıttığını, dış politikanın dünya ile uyumlu olmasının nedenininse, demokrasi veya iç yapılanmadan değil Osmanlı' dan ve Cumhuriyetin ilk yıllarından beri var olan iyi bir bürokrasi ve diplomasi geleneğinden kaynaklandığını ve 1980'den sonra ekonomik merkezîleşmeden yavaş yavaş vazgeçilmesi ve dışa açılma ile beraber, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının daha renkli ve çok boyutlu hale gelmeye başladığını söylemektedir (BAKAN, 2001, s. 29).

Ulusal Kurtuluş Savaşı'na başlarken ki üç temel ilkesi de, bağımsızlık-eşitlik-ulusal sınırların tanınmasıdır (SANDER, 1998, ss. 140-142).

Atatürk devrimlerinin Türkiye'de kök salmasından bu yana Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının temeli, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Türkler' in kendi topraklarını çizme hakkına sahip çıkmaları olmuştur (WEISBAND, 1973, s. 38). Mustafa Kemal'in, *"Ben yaşayabilmek için, mutlaka müstakil bir milletin evlâdı kalmalıyım. Milli istiklal bence bir hayat meselesidir"* (GİRGİN, 1992, s. 111; 1921 tarihli bu konuşma, bu günkü şekliyle alınmıştır.) ifadesi de bu politikanın özünü teşkil etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin dış politikada sürdürdüğü bu kararlı ve geleneksel yapının değişimine engel olan kurumlarsa, Dışişleri Bakanlığı ve Bürokrasisi, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Genelkurmay Başkanlığı'dır (ÇALIŞ, 1999, s. 19).

21. Türk Dış Politikasının Oluşturulması ve Karar Alma Süreci

210. Türk Dış Politikasının Oluşturulmasında Tarihsel Boyut

Türkiye Cumhuriyeti devletinde dış politika, Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Kararların oluşum sürecinde daha başka kişi ve kurumlar da rol almakta, dönem ve koşullara göre bu süreci çeşitli şekillerde ve düzeylerde etkilemektedir (UZGEL, 2001, s. 73).

Türk dış politikasının oluşum süreci, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar farklı dönemlerde farklı biçimler almıştır. Bu farklılık, bir yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin iç siyasal yapısında meydana gelen değişiklikler, öte yandan da uluslararası sistemdeki değişiklikler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sürecin gelişiminde özellikle etkili olan faktörler arasında liderlik, bürokratik kurumların dönemsel olarak ağırlıklarının artması, basının ve kamuoyunun bu süreci etkilemesi, ekonomik ve diğer baskı grupları ile ordunun rolünün artması sayılmaktadır (UZGEL, 2001, s. 73)

Türk dış politikası temellerinin atıldığı Kurtuluş Savaşı yıllarından 1950 yılına kadar karar verme sürecinde, liderlerin belirleyiciliği esas olmuştur. 1950-1960 yılları arasında ise Dışişleri Bakanlığı'nın etkisinin arttığı görülmüştür. 1960-1980 yılları arası,

kamuoyunun, muhalefet partilerinin ve aydınların etkili olabildiği dönemdir. 1980-1983 yılları arasında, askeri yönetimin (12 Eylül Dönemi) belirlediği bir dış politika söz konusudur. Ve, 1983-1991 yılları arasında, iş dünyasının ön plana çıktığı görülürken, eşanlı olarak 1990'lar, Ordu'nun ağırlığının arttığı dönem olmuştur (UZGEL, 2001, s. 74).

Yukarıda, Türk dış politikası oluşum süreci incelenirken, belli tarihsel dönemler verilmiştir. Belirtmek gerekir ki, Türk siyasal tarihindeki dönüm noktalarına da karşılık gelen her bir dönemde belli kurum ya da etkenlerin fazla ön plana çıkması ya da ağırlıklı olması diğer etkenlerin bu sürecin dışında kaldığı anlamına gelmemektedir. Yine, karar verme sürecine etki eden bir faktörün, bir kez bu sürece girince, farklı dönemlerde ve uygun koşullarda yeniden ağırlığı artabilmekte ya da azalabilmekte, ama ortadan kalkmamaktadır. 1960'larda ağırlık kazanan kamuoyu, basın, ordu, iş dünyası gibi faktörlerin bazen birarada, bazen içlerinden birinin ağırlıklı olmak üzere günümüze kadar etkinliklerini sürdürmüş olduğu gözlenmektedir. Bütün bunların yanında, bu süreçte Dışişleri Bakanlığı, seçenek ve olasılıkları hazırlama, görüş bildirme, alınan kararları uygulama ve takip etme gibi konularda merkezi konumunu sürdürmüş ve bazen perde gerisine kalmışsa da, dış politikanın üretildiği ana kaynak olmuştur (UZGEL, 2001, s. 73).

211. Türk Dış Politikasının Oluşturulmasında Hukuksal Durum

Bir devletin dış politikasının oluşturulma sürecinde, anayasa tarafından çizilmiş bir çerçevede, iç siyasal yapılanmada varolan kurumların etkinliğinin ortaya konması gerekmektedir. Bu bağlamda, bir ülke dış politikasının çizgilerinin belirlenmesinde, bu kurumların yaklaşımlarının ve yasama ve yürütme organlarının ilişkilerinin incelenmesi daha öğretici olacaktır (EMİROĞLU, 1999, s. 42).

Türk dış politikasının oluşturulması ve yürütülmesi süreci anayasa ve yasalarla düzenlenmiştir. Türk Anayasalarına bakıldığında, dış politika konusu, yasama ve yürütme organlarına verilmekte, yürütme organı, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan; yasama organı da BMM'den oluşmaktadır. Yargı ise kendisine verilen yasal çerçevede, dış politika konularına ilişkin olarak, yetkilerini kullanabilmekte ve karar verme sürecinde etkili olabilmektedir. Anayasa ve kuruluş kanunlarına göre, Başbakan'ın başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu, Hükümetin genel siyasası içinde, dış politikayı yürütmek ve

oluşturmakla görevlidir. Bakanlar Kurulu bünyesinde yer alan Dışişleri Bakanlığı da bu politikayı yürütmekle yükümlüdür. “Mili savunma ve ülke bütünlüğü” kavramları, dış politikada etkili olmaya başlayınca, bu birimlere, Genelkurmay Başkanlığı, MGK ve Milli Savunma Bakanlığı (MSB) da dahil olmaktadır. Anayasanın ve kuruluş kanunlarının belirlemiş olduğu belli bir hiyerarşik yapı içinde hareket eden bu birimler, Meclis tarafından kontrol altına alınmakta ve belli konularda Meclis’in iradesine başvurmak zorunda kalmaktadırlar (EFEGİL, 2002, s. 140).

Türk Anayasaları incelendiğinde, dış politika karar verme modellerinde farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Türkiye, Kurtuluş Savaşı’ndan bu yana dört anayasa tecrübesi yaşamıştır: 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları. Her bir anayasada, dış politika konularında yetkili kurumlar ve bu kurumların birbirleriyle ilişkileri farklı biçimlerde ele alınmaktadır.

Bir geçiş dönemi anayasası olan 1921 Anayasasında, yasama ve yürütme organları arasında kesin bir ayırım yapılmamış, “meclis hükümeti” sistemi benimsenmiştir. Adı geçen Anayasanın 3. maddesinde bu durum şöyle ifade edilmektedir: “*Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve Hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ismini taşır*”. Nitekim, Kurtuluş Savaşı sırasında, Anadolu hareketi, “Büyük Millet Meclisi” adına yürütülmüştür (GÖNLÜBOL, 1969, s. 21; DAL, 1992, ss. 33-34). Kurtuluş Savaşı sırasında Meclis, olayları enine boyuna tartışmış ve harekete, kabine ve başkanlık sistemlerinde görüldüğünden daha geniş ölçüde müdahalelerde bulunmuş olsa da, Anadolu hareketinde önderlerin başrolü oynadığı, hatta, bu hareketin Mustafa Kemal tarafından örgütlendiği, yürütüldüğü ve sonuca ulaştırıldığı, böylece Meclisin, durumları tartışan bir forum olmaktan pek ileri gidemediği, bu nedenle de, 1921 Anayasasının açıkça benimsediği meclis hükümeti sistemine rağmen, Kurtuluş Savaşı sırasında yürütmenin, yasamaya hakim olduğu görülmektedir (bkz.: GÖNLÜBOL, 1969, s. 22). Anadolu Hareketinin özel durumu düşünüldüğünde, uygulamanın yasal ve haklı nedenlere dayandığı kabul edilmelidir.

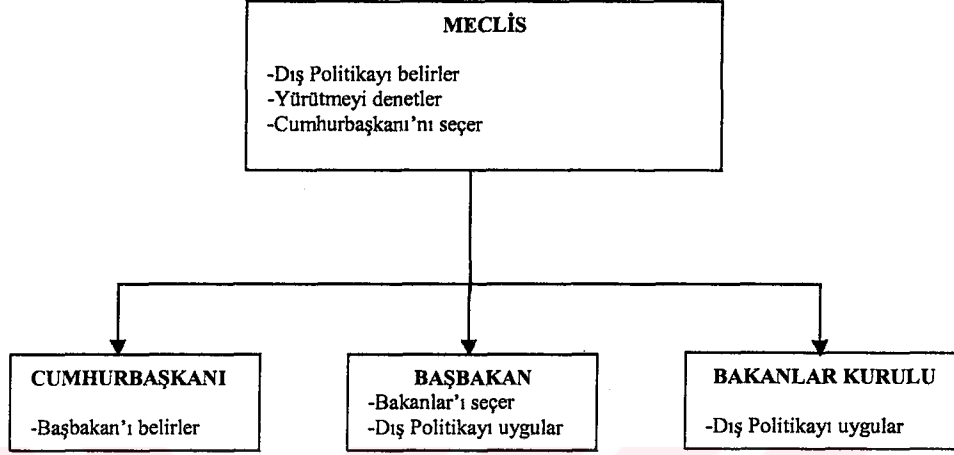
1921 Anayasası, dış konularda yetkileri Meclisin elinde toplamaktadır. Fakat, bu yetkileri başta Meclis Başkanı olmak üzere Başvekil ve Dışişleri Bakanı eliyle kullanmıştır (KÜRKCÜOĞLU, 1980, s. 321). Anayasanın 7. maddesine göre de, andlaşma yapma ve

vatan savunması ilanı gibi konularda yetkili olan kurum BMM' dir. Böylece, andlaşmaların görüşülmesi ve metinlerin imzalanması için, BMM'nin bakanları ve meclis üyelerini yetkili kılması gerekmektedir. Ancak, bir andlaşma görüşmelerine katılma ve andlaşmayı imzalamaya yetkili kılınacak kişiler Meclisce atandıktan sonra, görüşmelerin yakından izlenmesi ve heyete talimat verilmesi görevinin Meclis adına Bakanlar Kurulunca yürütüldüğü görülmektedir. Bu çerçevede de, görüşmelerin yürütülmesinde ortaya çıkacak herhangi bir aksaklık söz konusu olması durumunda, görüşme heyetinin Bakanlar Kuruluna karşı ve Bakanlar Kurulunun da Meclise karşı sorumlu olmasının uygulamada kabul edildiği izlenmektedir. Andlaşmaların bağlayıcılık kazanması ise, BMM'nin bunları kabul ve tasdik ettiğini bildiren bir yasa ile olmaktadır. Bu yasa açık oya konmakta ve uygulanmasına önem verilmektedir (SOYSAL, 1964, ss. 94-97; PAZARCI, 1999, ss.143-144; dış politikadaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından önem taşıyan Lozan Andlaşması için bkz.: SOYSAL, 1964, ss. 97-100).

1924 tarihli ilk Cumhuriyet anayasasında, yasama-yürütme ilişkisi daha farklı öngörülmektedir. Kuvvetler birliği ilkesini kabul eden Anayasa, yürütmeyi yasamaya göre daha etkisiz kılmıştır. Anayasanın 5. ve 7. maddelerine (özellikle madde 5) bakıldığında, 1924 Anayasasının "meclis hükümeti" sistemine yaklaştığı görülmektedir (GÖNLÜBOL, 1969, s. 22). Oysa, Anayasa hükümleri ve fiili işleyişe baktığımızda, 1924 sisteminde, 1921' dekinden çok farklı bir yasama-yürütme ayrımı olduğu görülmektedir (bkz.: SOYSAL, 1964, ss. 102-118). Dolayısıyla 1924 Anayasası, bazı yönleriyle meclis hükümetine, bunun yanında başka birtakım özellikleri nedeniyle de parlamenter rejime benzeyen karma bir hükümet sistemi öngörmektedir.

1924 Anayasası, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu ile Meclis arasında katı bir hiyerarşik yapı kurmuştur. Her ne kadar dış politikayı yürütmek ve uygulamakla Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu görevlendirildiyse de, son söz Meclis'e bırakılmış, Meclis de, yürütme organına dış politikayı oluşturması için bir yetki vermemiştir (EFEGİL, 2002, s. 142). 1924 Anayasasıyla savaş açma yetkisi yasama organına bırakılmıştır. Anayasal yetki açısından savaş açma yetkisinin yasama organına bırakılmasına karşın, işlevsel olarak yürütmenin bu sınırları geniş yorumladığı, dış politika kararlarını da bu yönde aldığı görülmektedir. 1950 tarihli Kore'ye askeri birlik

gönderilmesi bu yönde bir tartışma yaşanmasına neden olmuştur (bkz.: EMİROĞLU, 1999, ss. 59-68).³⁰

Şekil:2

1924 Anayasası'na Göre Dış Politika Modeli

Kaynak: EFEGİL, 2002, s. 142

Siyasal yaşantı açısından bakıldığında ise, 1924 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemi iki kısma ayırmak gerekmektedir. Birincisi, tek parti sisteminin hüküm sürdüğü 1924-1946 devresi, ikincisi de, çok partili rejimin hüküm sürdüğü 1946-1960 devresidir. Yukarıdaki şekle rağmen, 1924- 1946 döneminde, hukuki durumun aksine, tek parti mekanizması sayesinde, yürütme, yasamaya hakim olmuş ve dış politikada karar alma yetkisi Başvekil ve onun Dışişleri Bakanlarına ait olmuştur (SOYSAL, 1964, s. 104; GÖNLÜBOL, 1969, s. 23 ; CRISS, 2002-2003, s. 144). Aynı şekilde, çok partili döneme geçilen 1946-1960 devresi içindeki uygulama da bundan farklı değildir. Bu devrede de, parti mekanizması ve parlamentodaki çoğunlukları genel oydaki nispetlerin çok üstüne çıkararak seçim sistemleri sayesinde, yürütme organı, yasamanın karşısında inkar edilemeyecek bir üstünlük sağlamış, dış politika kararları Başbakan, Dışişleri ve Maliye Bakanları arasında alınıp, önceleri Bakanlar Kurulunca onaylandıktan sonra yürürlüğe

³⁰ 1924 Anayasasının 26. maddesi, dış politika alanında yürütmenin anayasayı geniş yorumlayarak askeri kuvvet kullanımına başvurması nedeniyle, 1961 Anayasasının 66. maddesinde yapılan düzenlemeyle söz konusu anayasa maddesinin çerçevesinin genişletilmesiyle, yürütmenin hareket alanı daraltılmaya çalışılmıştır (EMİROĞLU, 1999, s. 67).

girmiştir. Anayasada yapılan değişiklikle hükümet adına Başbakan tarafından bilhassa ABD ve Avrupa Topluluğu ile yapılan anlaşmalar imza anında yürürlüğe girmesi kabul edilmiş, bu gibi anlaşmaların altı ay içinde Meclis'e onay için getirilmesi şartı ise pek anlamlı olmadığı gibi, TBMM'ye dış politika ve güvenlik konularını etraflıca tahlil etmek ve tartışmak fırsatını vermemiştir (SOYSAL, 1964, s. 195; GÖNLÜBOL, 1969, ss. 23-24; CRISS, 2002-2003, s. 144).

1924 Anayasasına tepki olarak kabul edilen 1961 Anayasası, prensip olarak kuvvetler ayrılığı ilkesini öngörmektedir. Zaten, bu Anayasanın getirdiği en önemli yenilik temsili demokrasiyi kabul etmesidir. Bu anlayış çerçevesinde, dış politikayı oluşturmakla görevli yürütme organı, daha fazla güce sahip olmuştur. Aynı zamanda 1961 Anayasası, dış politikayı oluşturan birimlere, MGK ile Anayasa Mahkemesini de dahil etmiştir (EFEGİL, 2002, ss. 140-141). Yine bu çerçevede, 1961 Anayasası ile, dış politika konularının Parlamento'da daha iyi denetlenmesini sağlayacak siyasi kurumlaşma değişiklikleri yaşanmış ve 1961 Anayasasının dolaylı bir etkisi olarak da, Türk siyaset hayatına, yeni güçlerin katılmasını sağlayacak niteliklerinden dolayı katkıda bulunmuştur. Böylece, Anayasanın sağladığı görece özgürlük ortamında dış politika konusunda farklı görüşler ortaya koyabilen bir kamuoyu oluşmuş ve bu tarihten itibaren hükümetler dış politikayı belirleme ve uygulama süreçlerinde kamuoyu etkenini dikkate almak durumunda kalmışlardır (KÜRKCÜOĞLU, 1980, s. 325).

Bahsedilen Anayasada, dış politikanın saptanması ve yürütülmesi ile doğrudan ve dolaylı olarak ilgili hükümler; 5, 6, 7, 65, 66, 97 ve 98 inci maddelerde yer almaktadır. Maddeleri verilen hükümlerde, yasama yetkisinin TBMM'ye ait olduğu (madde 5), yürütme görevinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirileceği (madde 6), yargı yetkisinin ise bağımsız mahkemelerce kullanılacağı (madde 7) öngörülmektedir (GÖNLÜBOL, 1969, s. 24). Anayasanın 65. maddesi ise andlaşmaların yapılışına ilişkin temel hükmü içermektedir. 1924 Anayasasından değişik olarak bu madde, andlaşmaların bağlayıcılık kazanması konusunda yasama ve yürütme organları arasında açıkça bir yetki dağılımına gidildiğini göstermektedir. Böylece, ilke olarak andlaşmalara bağlayıcı güç kazandıran ilk iç işlem, TBMM'nin onaylamayı uygun bulma yasası olmaktadır. Ancak bu uygun bulma yasası çıktıktan sonra, Anayasanın 97. maddesi çerçevesinde, Cumhurbaşkanı bir andlaşmayı onaylayarak yayınlama yetkisine sahip

bulunmaktadır. Fakat, TBMM'nin bu yetkisine iki grup andlaşma için kural dışılık öngörülmektedir: Bunlardan biri, ekonomik, ticari ya da teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı geçmeyen andlaşmalar (Devlete mali yüklenme getirmemek, kişilerin hukuksal statülerine ve Türklerin yabancı ülkelerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak koşuluyla); diğeri ise, uygulama andlaşmaları ile yasaların verdiği bir yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik ya da yönetsel andlaşmalardır. Bu tür andlaşmaları, Hükümet isterse Meclise sunmadan yürürlüğe koyabilecektir. Bu konudaki tek genel koşul, bu andlaşmaların yasalarda herhangi bir değişiklik yapmamaları olmaktadır (PAZARCI, 1999, ss. 145-146).

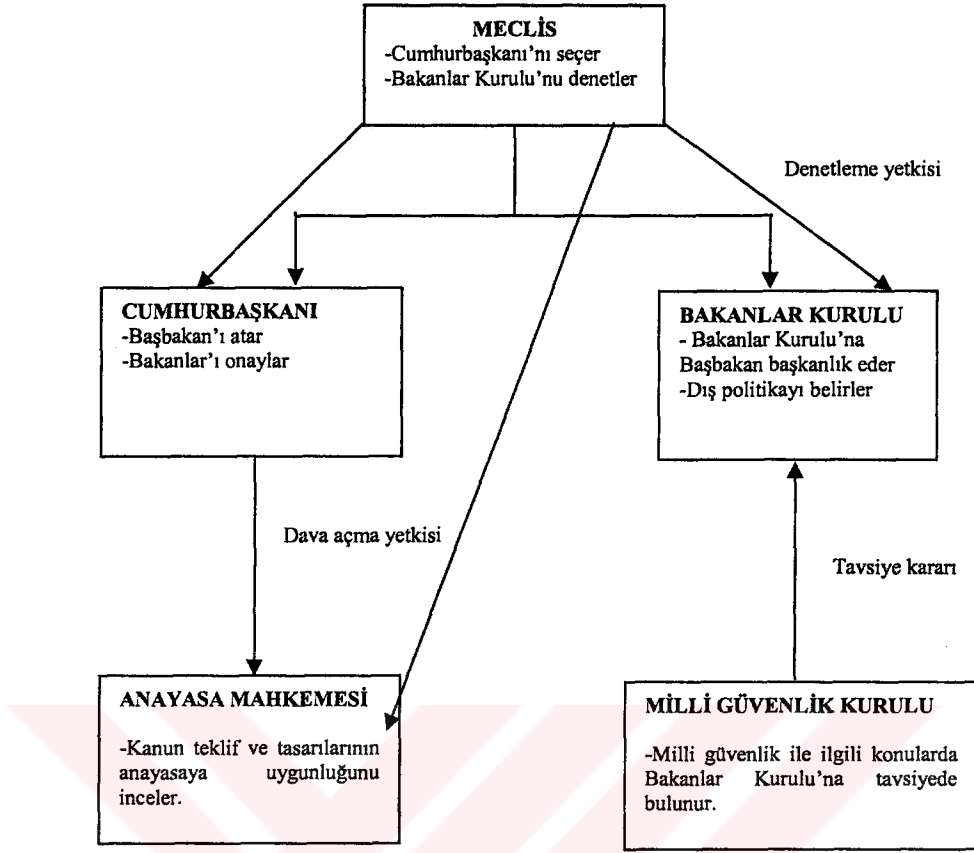
Anayasanın 98. maddesinde, Cumhurbaşkanının görevleriyle ilgili işlemlerden sorumlu olmadığı belirtilmekte ve şöyle denilmektedir: “*Cumhurbaşkanının bütün kararları, Başbakan ve ilgili Bakanlarca imzalanır. Bu kararlardan Başbakan ile ilgili Bakan sorumludur*”. Bu takdirde, Anayasanın kabul ettiği yasama-yürütme ilişkileri sistemine göre, dış politika alanında da olsa, Cumhurbaşkanı, sorumlu görevlilerin imzası olmadan karar verme yetkisine sahip değildir ve kendisi onaylamayı ancak sorumlu görevlilerin katılımıyla yapabilmektedir (GÖNLÜBOL, 1969, s. 26). Daha sonra yürürlüğe giren 31 Mayıs 1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunla, uluslararası andlaşmaların yapılması, yürürlüğe girmesi ve yayınlanmasıyla bazı andlaşmaların yapılması için Bakanlar Kuruluna yetki verilmiştir. Öğretide hayli tartışılan bu yasaya ilişkin olarak, yasanın kimi hükümleri anayasaya aykırı bulunurken bazı yazarlar tarafından da yasanın Anayasaya uygunluğu savunulmuştur. Bu dönemde, bir siyasal partinin, 244 sayılı yasanın Anayasaya aykırılığını ileri sürerek Anayasa Mahkemesi'nde dava açtığı, lakin Anayasa Mahkemesi'nin ilgili kararında anayasal hiçbir aykırılık bulunmadığı sonucuna vardığı görülmektedir (bkz.: PAZARCI, 1999, ss. 146-147).

Anayasanın 66. maddesi, savaş ilanı konusuna değinmektedir. Bu maddeye göre, uluslararası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerinin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi TBMM'ye verilirken Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası andlaşmaların veya uluslararası nezaket kurallarının gerektirdiği hallerde, TSK' nın yabancı ülkelere gönderilmesiyle, yabancı silahlı kuvvetlerinin Türkiye'ye gelmeleri bu

hüküm kapsamı dışında bırakılmış, böylece bu yetki yürütme organına devredilmiştir (GÖNLÜBOL, 1969, ss. 29-30).

1961 Anayasasıyla, dış politikanın da oluşmasında etkili, iki önemli birim oluşturulmuştur. Bunlardan ilki, milli güvenlik konusuna ilişkin olarak MGK'dır³¹. 111. maddeyle kurulması öngörülen Kurul'un, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanacağı ve kanunda gösterilen bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden oluşacağı belirtilmektedir. Daha sonra çıkarılan 129 sayılı Kanuna göre ise Cumhurbaşkanı, Genel Kurmay Başkanı ve Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları'nın yanında Başbakan, Başbakan Yardımcıları, Devlet Bakanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanı'ndan oluşacağı öngörülmektedir. Ve, gündemin özelliğine göre Başbakan diğer bakanları da toplantıya çağırabilmektedir. Kurul' un görevi ise, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri, Bakanlar Kurulu'na bildirmektir. 1971 yılında Anayasa'nın 111. maddesinde yapılan değişiklikle ilk olarak; MGK'nın oluşumuna Anayasal düzeyde açıklık getirilmesi gerekçesiyle, Kurula katılacak üyeler arasında açıkça Başbakan'a yer verilmiş ve "kuvvet temsilcileri" yerine "kuvvet komutanları" ibaresi getirilmiştir. 1961 Anayasası'nın ilk metnine göre MGK, "... yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir"ken, 1971 değişiklikleri ile "... gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder" ifadesi getirilmiştir. Böylece MGK'nın Bakanlar Kurulu'na "yardımcı olma"dan daha etkili bir konuma kavuştuğu görülmektedir (HAKYEMEZ, 2003, ss. 299-230). Bahsedilen diğer önemli birim ise, Anayasa Mahkemesi'dir. Anayasa Mahkemesi, Meclis' in, anayasa değişikliği haricinde çıkardığı kanunlar ile tüzüklerin ve Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı Kanun Hükmünde Kararnamelerin, Anayasa' ya uygun olup olmadığını denetleme yetkisine sahiptir (EFEGİL, 2002, s. 146).

³¹ Türkiye Cumhuriyeti devletinde ilk kez 1949 yılında çıkarılan 5399 sayılı Kanun ile Milli Savunma Yüksek Kurulu kurulmuştur (5399 sayılı Kanun için bkz.: Kabul tarihi: 30 Mayıs 1949, 3 Haziran 1949 tarih ve 7223 sayılı Resmî Gazete). Bu kurulun en önemli görevi Kanunun 3. maddesinde, Hükümetçe takip edilecek milli savunma politikasının esaslarını hazırlamak olarak belirtilmiştir. Bu kurulun tabii başkanı, Cumhurbaşkanı'dır. Kurul, Başbakan'ın başkanlığında ve onun teklifiyle Bakanlar Kurulu tarafından seçilen bakanlarla Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'ndan oluşmaktaydı. Savaşta, Harp Kuvvetleri Genel Komutanı da Kurulun üyesi olarak kabul edilecekti. Bu Kurul 1961 Anayasası ile birlikte yerini günümüzde halen var olan Milli Güvenlik Kurulu'na bırakmıştır. Milli Birlik Komitesi'nin girişimiyle, Temsilciler Meclisi'nce Milli Savunma Yüksek Kurulu olarak önerilen bu Kurulun adı Milli Güvenlik Kurulu olarak değiştirilmiştir. Hakyemez göre, "Milli güvenlik" kavramı "milli savunma"dan daha geniş kapsamlı olduğu için bu değişiklikten artık kurumun daha farklı konulara da el atma eğilimini taşıyacağı sezilebilir" (HAKYEMEZ, 2003, ss. 298-299).

Şekil: 3

1961 Anayasasına Göre Yasama ve Yürütme İlişkisi

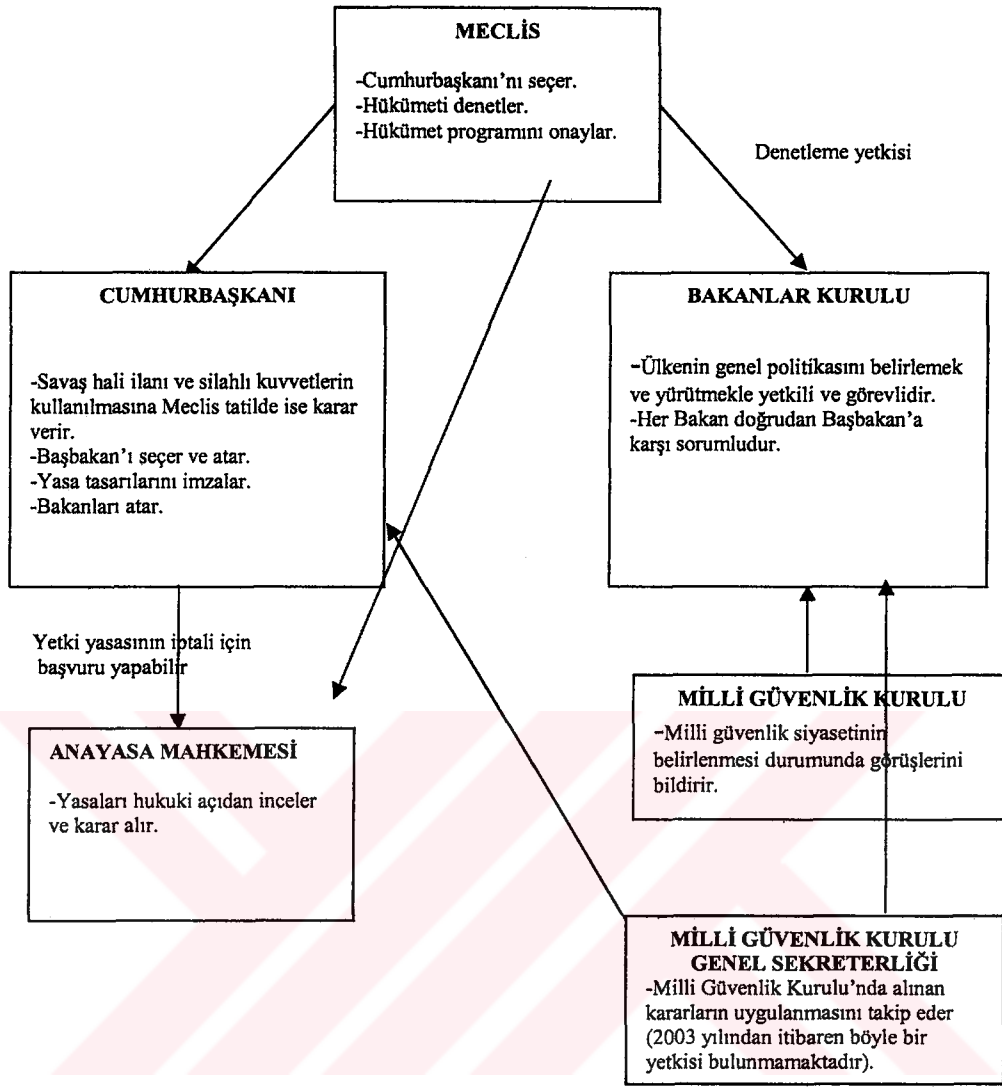
Kaynak: EFEGİL, 2002, s. 144

1961 Anayasasında Meclis, elinde tuttuğu yetki aracılığıyla, herhangi bir sahayı, Anayasaya uygun olmak şartıyla düzenleyebildiğinden ve yürütme görevi ise, görev olduğundan ötürü, Meclisin çizdiği sınırlar içinde mevcut olduğundan, yasama ve yürütme arasındaki denge Meclis lehine bozulmuş olmaktadır. Ancak, uygulamada ortaya çıkan durum bundan farklıdır. 1924 Anayasası ile karşılaştırıldığında, 1924 Anayasasında yasama ile yürütme organlarının yetki ve görevlerinin 1961 Anayasasında olduğu gibi kesin bir ayrıma tabi tutulmadığı, lakin, uygulamada ortaya çıkan durumun, 1961 Anayasasında belirtilenden pek farklı gözükmediği anlaşılmaktadır. Böylece, 1961 Anayasası ile 1924 Anayasasının fiili işleyişi arasında siyasal açıdan temel bir fark bulunmamaktadır (EFEGİL, 2002, s.143; GÖNLÜBOL, 1969, s. 25).

Yukarıda bahsedilen üç anayasa tecrübesinde, dış politika konularında yasama-yürütme ilişkilerinin kuramsal durumunun, uygulamadaki davranışları değiştirmemiş olduğu, dış

politikayı saptama ve yürütme görevinin ise açıkça yürütme organına düştüğü görülmektedir (bkz.: GÖNLÜBOL, 1969, ss. 24-31).

Ve, halen yürürlükte olan 1982 Anayasası, 1961 Anayasasında kabul edilen parlamenter sistem anlayışına bağlı kalmıştır. Yasama yetkisi, Türk Milleti adına TBMM'dedir ve TBMM tek meclisten oluşmaktadır. Bu Anayasa, kuvvetler ayrılığını, yasamanın yürütmeye veya yürütmenin yasamaya üstünlüğünü sağlama düşüncesinden değil, belli devlet yetkilerinin kullanılmasından ibaret saymaktadır. Bu yetkilerin sınırı içinde organlar arasında bir işbölümünü ve işlerin yürütülmesinde işbirliğini amaçlamaktadır. Böylece, yasama ve yürütme arasında bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Yürütme organı güç kazanırken özellikle, Cumhurbaşkanına sağladığı yeni yetkilerle, Cumhurbaşkanı, yürütme organı içinde daha güçlü ve Cumhuriyet rejiminin koruyucusu ve teminatı haline getirilmiş ve Bakanlar Kurulu da daha etkin bir hal almıştır (DAL, 1992, ss. 145-146; bkz.: Şekil 4).

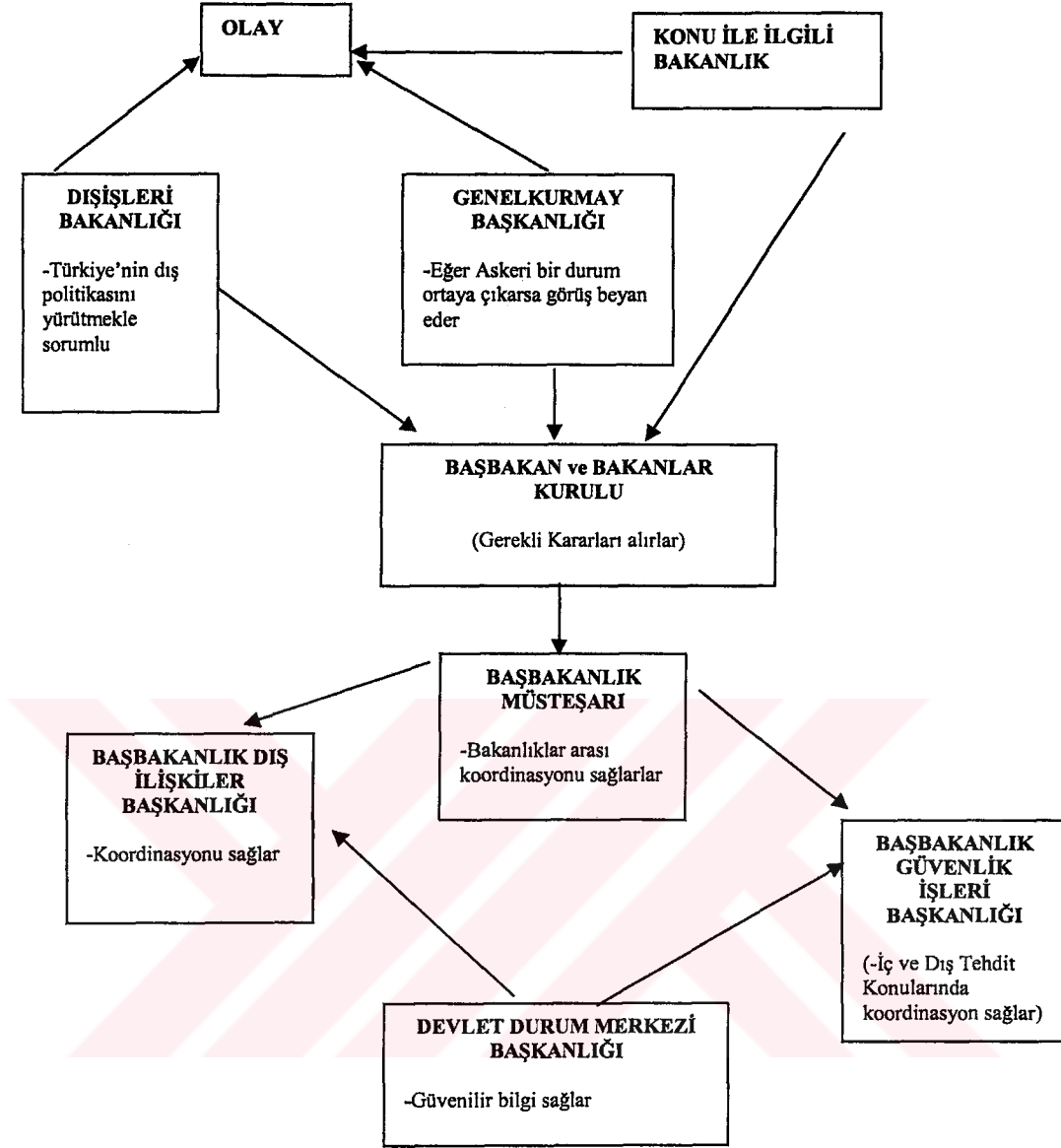
Şekil: 4

1982 Anayasası'na Göre Yasama ve Yürütme İlişkisi

Kaynak: EFEGİL, 2002, s. 148

1982 Anayasasına göre, Türk dış politikasının prensipleri ve hedefleri, hükümet tarafından belirlenmektedir. Başbakanlık görevini Cumhurbaşkanı'ndan alan Başbakan, Bakanlar Kurulu'nun listesini hazırlamakta ve listeyi Cumhurbaşkanı'na sunmaktadır. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu listesini onaylarsa, Başkan ve Bakanlar, kendi hükümetlerinin programını hazırlar ve bu program ile birlikte, güvenoyu alabilmek amacıyla, Meclis' in önüne gelirler. Meclis, hükümete güvenoyu verirse, hükümet resmen göreve başlar ve hükümetin programı artık Türkiye'nin genel siyaseti haline gelir (EFEGİL, 2002, s. 161).

Şekil: 5

Normal Zamanda, Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli ^{32/*}

Kaynak: EFEGİL, 2002, s. 160

³² 1982 Anayasası ve kuruluş kanunlarına göre Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli, Efeğil tarafından şöyle yorumlanmıştır: Türk dış politikasının Anayasaya, kanunlara ve hükümet programına uygun olarak yürütülmesinden öncelikle Dışişleri Bakanlığı sorumludur. Hükümet programıyla ortaya konulan hedefler ışığında, Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin ikili ilişkilerini ve uluslararası örgütler nezdindeki temaslarını sürdürür. Bu temaslar sırasında, savunma amaçlı bir anlaşmanın imzalanması gibi askeri konular gündeme gelirse, kanunların verdiği yetkiler çerçevesinde Genelkurmay Başkanlığı devreye girer. Genelkurmay Başkanlığı, askeri amaçlı bu temaslar sırasında kendi görüşlerini açıklar. Dışişleri Bakanlığı, ayrıca, diğer bakanlıkların dış ilişkilerinin Anayasaya, kanunlara ve hükümet programına uygun olmasını sağlar. Dış politikayı yürütmek amacıyla, eğer Bakanlıklar arası bir koordinasyonun kurulması gerekirse Başbakan adına bu koordinasyonu Müsteşar sağlar ve koordinasyonun prensiplerini belirler. Müsteşar'a yardımcı olmak için, dış ilişkiler konusunda, ilgili kuruluşlar arasında bir koordinasyon ihtiyacı duyulursa, bu durumda koordinasyonu sağlamakla Başbakanlık Dış İlişkiler Başkanlığı sorumludur. Eğer dış politikada güvenlik konusu gündeme gelirse, ilgili kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamakla Başbakanlık Güvenlik İşleri

1982 Anayasası, aynen 1961 anayasasında olduğu gibi, bir andlaşmanın görüşmelerini yapmaya, metni saptamaya ve imzalamaya yetkili kişileri doğrudan bildirmemektedir. Ancak 1924 Anayasasından bu yana yasama ve yürütme kuvvetlerinin ayrılığı ilkesine dayanarak bu görevin yürütmeye verilmesi herhangi bir anayasal sorun çıkarmamaktadır. Bunun yanısıra, kimi mevzuat hükümleri de bu görevin yürütmeye ait olduğunu kimi zaman açıkça kimi zaman üstü kapalı olarak tanımlamaktadır. 1982 Anayasasına göre, andlaşma görüşmeleri yapmaya, metni saptamaya ve imzalamaya yetkili kişiler uluslararası hukukta kabul edilen kuralları doğrulamaktadır. Bu çerçevede, Anayasanın 104. maddesi gereği, görevleri nedeniyle andlaşma görüşmeleri yapmaya ve bunları imzalamaya genel bir biçimde yetkili kabul edilen ve herhangi bir yetki belgesi gerekmeyen kişiler; Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanıdır. 244 sayılı yasa gereği, yetki belgesi gereken kişilere, bu belge, ilke olarak, bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile verilebilmektedir. Bu durumda, dışa sunulacak yetki belgesi Dışişleri Bakanlığı'nca düzenlenmekte ve Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nca imzalanmaktadır (PAZARCI,1999, ss. 147-149).

104. madde gereği uluslararası andlaşmalar, Cumhurbaşkanınca onaylanmak suretiyle bağlayıcılık kazanmaktadırlar. Ancak, Cumhurbaşkanının onayından önce bu andlaşmalar, TBMM tarafından uygun bulunulmalarına ya da Bakanlar Kurulu'nca kabul edilmelerine göre, iki gruba ayrılmaktadırlar.

Birinci grup andlaşmaların bağlayıcılık kazanması için, Anayasanın 90. maddesi ve 244 sayılı yasa gereği, Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla yapılacak andlaşmalarda, önce, TBMM'nin bir uygun bulma yasasını kabul etmesi gerekmektedir (PAZARCI, 1999, ss. 149-150).

Başkanlığı yükümlüdür. Bu iki Başkanlık gerekli görürlerse, kendi görev alanlarına giren konular hakkında araştırma yaparak, teklifler hazırlayabilirler. Aynı zamanda, Bakanlar Kurulu, dış politika olayı ile ilgili olarak, Kanun Hükmünde Kararname çıkarmak isterse, bu durumda devreye Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü girer. Bu durumda, Genel Müdürlük, kanun tasarısının hukuksal boyutlarını uygun hale getirir. Bu genel hatların yanısıra, Türkiye uluslararası ilişkilerde hukuksal bir sorun ile karşı karşıya kalırsa, Dışişleri Bakanlığı, kendi bünyesinde görev yapan Hukuk Müşavirliği'ni harekete geçirerek, bu birimden görüş alır. Hukuk Müşavirliği, sadece kendi Bakanlık yetkililerine değil, Bakanın isteği doğrultusunda, diğer bakanlıklara da yardımcı olur (EFEGİL, 2002, ss. 161-162; bkz.: Şekil: 5).

* Kriz Zamanında Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli ve Modelin açıklamaları için bkz.: EFEGİL, 2002, ss. 163-168.

İkinci grup andlaşmalar ise, andlaşmaların geçerlilik kazanması için herhangi bir uygun bulma yasının gerek görülmediği Bakanlar Kurulu'nun yetkili olduğu andlaşmalardır. Bu andlaşmalar da iki alt gruba ayrılmaktadırlar. Bu alt grubun birinci grubuna giren andlaşmalar; ekonomik, ticari ya da teknik ilişkileri düzenleyen, süresi 1 yılı aşmayan, devlet maliyesine bir yüklenme getirmeyen, kişisel statüye ve Türklerin yabancı devletlerdeki mülkiyet haklarına dokunmayan ve Türk yasalarına değişiklik getirmeyen andlaşmalardır. İkinci alt grup andlaşmalar ise yine, Türk yasalarına değişiklik getirmemek koşuluyla, daha önceden yapılmış bir andlaşmaya dayanılarak yapılan uygulama andlaşmaları ile yasaların önceden tanıdığı yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik ya da yönetsel andlaşmalardır (PAZARCI, 1999, s.150).

Anayasanın 87. maddesine göre, savaş ilanına karar vermek, TBMM'nin yetkileri arasındadır. 92. maddenin birinci fıkrası ise 1961 Anayasasının 66. maddesinin tekrarı niteliğinde olup ikinci fıkrasında bir önlem getirilmiştir. Böylece, TBMM tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilecektir (TANÖR, 1994, s. 327; "savaş ilanı" ve "savaş hali ilanı" deyimlerinin anayasal açıdan farklılıkları için bkz.: TANÖR, 1994, s. 327).

1982 Anayasası ve sonrasında gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle askeri yapının siyasal rejim içindeki ağırlığı daha da arttırılmıştır. Bu eğilim özellikle MGK'nın ve bu Kurul içinde yer alan askeri kanadın etkisinin belirginleşmesiyle kendisini göstermektedir. 9 Kasım 1983 tarih ve 2945 sayılı "Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu" ile bu ağırlık daha da artmış ve bu değişikliklerle MGK, ulusal güvenlikle ilgili kararların alınmasında koordinasyon sağlayan bir "tavsiye" makamı olmaktan çıkmış, "alınması zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararların Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınmasını sağlayan" bir kurum konumu edinmiştir. Yine bu yasa MGK Genel Sekreterliği'ne, uygulamaları takip ve kontrol etmek, düzenleyici, yönlendirici ve koordine edici işbirliğinde bulunmak yetkisini vermektedir. Ayrıca, MGK kararlarının Bakanlar Kurulu kararına dönüşmemesi durumunda, Genel Sekreterlik'e, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve MGK'ya bilgi vermesi görevi addedilmiştir. Bu düzenleme ile MGK, yarısı atanmış yetkililerden oluşan, TBMM önünde sorumsuz bir

kurum olmasına karşın, ulusal güvenlik ve dış politika alanında siyasal etkisini genişleten bir kurul olarak siyasal rejim bünyesindeki yerini sağlamlaştırmıştır (ÖZCAN, 1994, ss. 297-298).

2001 yılında, sivil demokrasiyi gerçekleştirmek düşüncesiyle Anayasada bir çok maddede olduğu gibi MGK'nın düzenlendiği maddede de iki önemli değişiklik gerçekleştirilmiştir. Ve yine 2003 yılında, MGK Genel Sekreterliği ile ilgili yasal değişiklikler yapılmıştır.

2001 yılında yapılan MGK'nın düzenlendiği maddeyle ilgili ilk değişiklik, Kurul'un asker üyelerinin sayısının aynen kalmakla birlikte, sivil üyelere Başbakan Yardımcıları yanında Adalet Bakanı'nın da dahil edilmesi ve böylece Kuruldaki sivil üye sayısının artırılmış olmasıdır. İkinci olarak da Kurul kararlarının etkisi azaltılmaya çalışılmış ve bu bağlamda önceki metinde yer alan "Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır" ifadesi yerine "Bakanlar kurulunca değerlendirilir" ifadesi getirilmiş ve yine almış olduğu kararların "tavsiye" niteliğinde olduğu açıkça öngörülmüştür (HAKYEMEZ, 2003, s. 304). Getirilen bu yeniliklerle, askerlerin siyasal iktidar üzerindeki etkisini azaltmayacağı öngörüsüyle, eskiye oranla bir değişikliğin olduğunu söylemek zor gözükmemektedir.

2003 yılında ise, kamuoyunda "Yedinci Uyum Paketi" olarak anılan kanun değişiklikleri ile MGK Genel Sekreterliği konusunda bir dizi değişiklikler yapılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz.: HAKYEMEZ, 2003, ss. 306-307). 4963 sayılı Kanunla yapılan bu değişikliklerle, MGK Genel Sekreterliğinde sivil demokrasiyi gerçekleştirme konusunda birtakım yenilikler getirilmiştir. Böylece, artık milli güvenlik politikası konusunda alınan "tavsiye" niteliğindeki kararların yine bu niteliklerine uygun biçimde siyasal irade tarafından takip edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Hakyemez bu değişikliklerle ilgili olarak, pozitif hukukta yapılan değişikliklerin uygulamada her zaman aynı biçimde sonuç vermeyeceğinin altını çizerek, "*Bir bütün olarak düşünüldüğünde 2001 ve 2003 yıllarında yapılan değişiklikler, aslında milli güvenlik politikasının belirlenmesi konusunda 1961 Anayasasından sonra ilk kez bir olağan dönemde, askerlerin müdahalesi olmaksızın tamamen sivil iradenin eseri olarak gerçekleşmesi nedeniyle önemlidir. Bu açıdan bakıldığında değişiklikler, önemli bir yenilik ve başlangıç olarak kabul edilmelidirler*" yorumunu yapmaktadır (HAKYEMEZ, 2003, s. 307).

212. Türk Dış Politikasına Baskı Gruplarının Etkisi

2120. Türkiye’de Baskı Gruplarının Türleri

Türkiye’de etki unsuru ön plana çıkarıldığında, baskı grupları üç sınıf altında toplanabilmektedir. Birinci gruba , kurumsal baskı grupları diye adlandırabileceğimiz ordu, bürokrasi, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi girmektedir. Diğer bir grup, ekonomik nitelikli gruplardır ki, odalar, sendikalar ve dernekleri içermektedir. Son olarak, kültürel kimlikli baskı grupları yer almaktadır. Bunlar, dinsel, tarihsel, v.b. kuruluşlardır.

Öğretide farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Gerek amaçlarına gerek yapılarına ve gerekse işlevlerine göre baskı grupları türlere ayrılmaktadır. Turan, Türkiye’de baskı grupları incelemesinde örgütlenmiş grupları baz almıştır. Örgütlenmiş olarak Türkiye’de dört tür baskı grubunun varlığından söz etmektedir. Birinci tür gruplar, bir dizi örgüt, meslek gruplarının ya da iş sahalarının kamu otoritesiyle ilişkilerini ve kamu otoritesinin de bu alanları düzenlemesi için geliştirilmiş, yarı- resmi kuruluşlardır. Çoğu zaman bu kuruluşlar oda adını almaktadır: Sanayi Odası, Ticaret Odası, Tabibler Odası, Ziraat Odası, çeşitli Mühendis Odaları, Barolar ve bunların oluşturduğu birlikler, bahsedilen türün örnekleridir (TURAN, 1986, ss. 83-84).

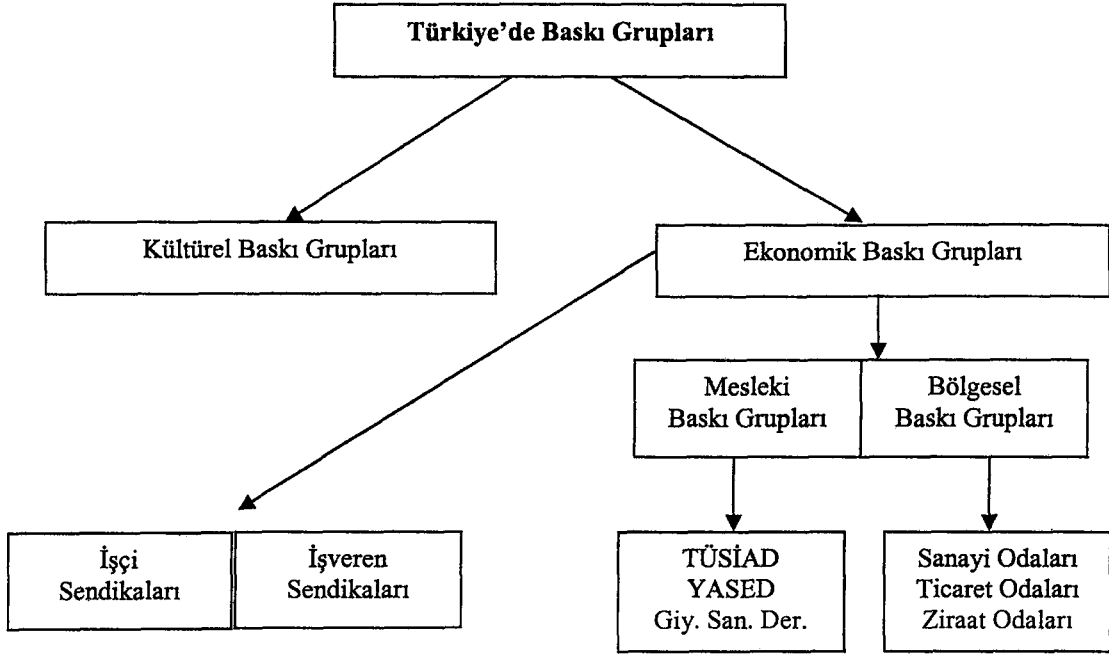
İkinci tür gruplar, toplumda iktisadi farklılaşmanın doğurduğu ayrışmanın ürünü olan gruplar tarafından kurulan örgütlerdir. Bunların en belirgin örneği, işçi ve işveren sendikalarıdır. Bu türe giren örgütlere iktisadi ya da fonksiyonel baskı grupları da denilmektedir. Diğer türe ise, tutum yaymacı ya da kamuoyu oluşturucu kuruluşlar girmektedir. Belirli bir konuda belirli yöndeki bir tercihi benimseyenler, kendi düşünce ve eğilimlerini topluma yaygınlaştırmak, benimsetmek, tercihlerini kamu politikalarına dönüştürmek için örgütler kurabilmektedirler. Sanayici ve İşadamları Derneği, Yabancı Sermaye Derneği, İnsan Hakları Derneği, Çevre Korunması Derneği, Aile Planlaması Derneği gibi. Turan, Vakıfların da tutum yaymacı ve kamuoyu oluşturucu dernekler gibi davrandıklarını belirtmektedir. Son olarak sınırlı amaçlı derneklere değinen yazar, Cami Yaptırma Derneklerini, Mezunlar Derneklerini ve Dayanışma Derneklerini bu gruba sokmaktadır. Bu gibi derneklerin, siyasetle ilgileri, bahsedilen diğer üç türe göre arızı ve

dar kapsamlıdır ve çoğunlukla bürokrasiden kendi kuruluşlarının istediği kararları çıkartmak, tahsisleri almak biçiminde gerçekleşmektedir (TURAN, 1986, s. 84).

Bir diğer sınıflandırma, Erkan'ın kültürel, politik ve ekonomik ayırımından (bkz.: AY, 1998, ss. 480-481) yola çıkılarak yapılan kültürel ve ekonomik baskı grubu sınıflandırmasıdır (bkz.: Şekil 6). Burada, siyasal baskı gruplarının dışarıda tutulmasının nedeni, baskı grubu olarak kabul edilmeyen siyasal partilerin siyasal baskı grupları içerisinde incelenmesidir.

Kültürel baskı grupları, sosyal, dini ve ideolojik tüm dernekleri ve sivil toplum örgütlerini içermektedir. Ekonomik baskı grupları ise, işçi-işveren sendikaları, Odalar, Barolar vb. kuruluşlar ile Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) gibi konfederasyonlar, Borsalar ile üst birlik olarak Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve TÜSİAD, Yabancı Sermaye Derneği (YASED), Anadolu İşadamları Derneği, Otomotiv Sanayicileri Derneği, Dış Ticaret Derneği, Giyim Sanayicileri Derneği vb. gruplardır (AY, 1998, s. 481).

Şekil: 6

Türkiye'de Baskı Grupları

Kaynak: AY, 1998, s. 482

2121. Türkiye'de Baskı Gruplarının Gelişimi*

Türkiye'de baskı gruplarının gelişimine değinebilmek için, önce devlet-sivil toplum ilişkisinin tarihsel arka planına göz atmak gerekmektedir. Bu nedenle, demokratikleşme sürecinde, Osmanlı'nın toplumsal ve siyasal düzeninde devlet- toplum ilişkilerini ve daha sonra Cumhuriyet döneminde, Tek Partili dönemi, Çok Partiyeye geçişle birlikte yaşanan yenilikleri ve 1980 sonrası oluşan gelişmeleri genel hatlarıyla irdelemek yerinde olacaktır. Bu inceleme aynı zamanda, baskı gruplarının da, nasıl bir gelişme sürecinden geçtiğini açıkça ortaya koyacaktır.

* Bu başlık altında yazılanlar, gerek sıralama gerekse anlatım olarak Gülsüm ERDOĞAN TOSUN'un, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet –Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği)* kitabının 3. ve 4. Bölümleri baz alınarak hazırlanmıştır.

21210. Osmanlı'da Devlet- Sivil Toplum İlişkisinin Görünümü

212100. Osmanlı'nın Sosyo -Ekonomik Düzeni

Osmanlı devletinin Avrupa tipi feodal bir sistemden ziyade bürokratik imparatorluk veya oryantal despotizm tipine yakın olduğu kabul edilmektedir.³³ Osmanlı'da feodalizmle karşılaştırma yapmaya imkan verecek yapılar (irsiyete dayalı aristokrasi, kilise yapılanmasına benzer bağımsız dini hiyerarşi, güçlü bir tüccar-esnaf kesimi, özerk kentler) bulunmamaktadır (ÖZBUDUN, 1998, s. 2'den aktaran TOSUN, 2001, s. 190). Bu yapıların yokluğu, devlet ile toplum arasındaki aracı kurumların yokluğu anlamına gelmektedir ki, Montesquieu, devletle birey arasına giren yapıların eksikliği "Doğu despotizmi"nin kaynağıdır, tespitinde bulunmaktadır.³⁴ Ancak, Osmanlı'daki durum Montesquieu'nun belirttiği kadar kesin değildir.³⁵ Çünkü cemaat yapısı, kişi ile devlet arasına giren yapı olduğu oranda bir 'yarı-medeni toplum (quasi civil society) meydana getirmekte ve aslında medeni toplumun görevlerinin büyük kısmını üzerine almaktadır (MARDİN, 2000, s. 34).

Devlet aygıtı içinde Sultan'ın başat konumu yanında, devlet görevlileriyle ilişkilerinin ataerkil niteliği göze çarpmaktadır. Sultan için Osmanlı toplumu, çok geniş bir "oikos", üzerinde ilahi kaynaklı yetkiye sahip olduğu bir aile kurumudur (MARDİN, 1988, s. 29'dan aktaran TOSUN, 2001, s. 191). Yeniçeri Ocağı'nın, esnaf loncalarının, mahallelerin, aşiretlerin (Osmanlı Devleti aşiretleri ufak cemaatlere ayırmıştır. Her cemaatin başında bir kethüda vardır) hepsinin birer kethüdası* vardır. Bu anlamda,

³³ Örneğin İnalcık, Osmanlı'yı patrimonyal bir hanedan devleti olarak tanımlamaktadır (İNALCIK, 2000, s. 87). Patrimonyal devletse, hükümdar ve onun iktidarını temsil edenleri onun için vergi toplayan gruplardan oluşmuş belli bir organizasyon şeklinde ifade edilmektedir (İNALCIK, 2000, s. 96).

Ayrıca, feodal toplum- kapitalizmin gelişmesi ilişkisi ve Osmanlı'da burjuvazinin ortaya çıkışını engelleyen merkezi bürokratik özellikler ile ilgili olarak bkz.: ÖZYÜKSEL, 1997, ss. 127-133.

³⁴ Benzer görüşe, Makyavel ve Bodin'de rastlanılmaktadır.

³⁵ Lewis'ın Pingaud'a atıfta bulunarak yaptığı alıntı ilginçtir. 1786'da Fransız elçisi Choiseul-Gouffier, zamanın Türk hükümetini askeri reforma tahrik ederken, Fransa'ya gönderdiği bir mektubunda şunları belirtmektedir: "*Burası Fransa gibi değildir. Fransa'da kral yegane karar sahibidir. Türkiye'de ise, bir iş için ulemayı, hukukşinasları, mevkii iktidarda olan ve evvelce mevkii iktidarda bulunmuş olan kimseleri ikna etmek lazımdır.*" (LEWIS, 1984, s. 437).

* Kethüda, Osmanlı Devleti'nde, sivil toplum, yani üretken (productive) sınıflarla devletin temasını sağlayan bir müessesedir. Her grup, mahalle, aşiret, veyahut gayri müslim cemaat, kendi temsilcisini, kethüdasını seçer. Örneğin patriklik: Metropolitler biraraya gelerek, patriği seçer. Padişah ona berat verdiği zaman o, resmen gayri müslim cemaatle devlet arasında aracı, yani o cemaatin mümessili sayılır. Kethüdalık, bu fonksiyonun genel ifadesidir; gruplar kethüdayı seçer, sultan ona otorite sağlar (İNALCIK, 2000, s. 91).

Osmanlı devleti bir “şemsiye devlettir” ve bu şemsiyenin altında her türlü sivil topluluk bulunmaktadır (İNALCIK, 2000, s. 91).

Osmanlı Devleti, Batı’dan değişik çizgilerle gelişmiş bir sosyal tarihi çerçeveye sahiptir. Mardin, Batı’da kilise/seküler güçler; feodalite/burjuvazi/endüstri proleteryası; yerel odaklar/milli odaklar şeklinde görülen kutuplaşmaların yarattığı çatışmalar yerine, Osmanlı Devleti’nde çatışmalara uzun vadede bakıldığında, bunların cemaat/devlet-ekseninde odaklandığını, belirtmektedir (MARDİN, 1992, s. 22) . Mardin, tüzel kişiliğin gelişmemiş olmasının, insanların toplum hayatında etrafında toplanıp kendi amaçları için büyük bir serbestlikle kullanabilecekleri kuruluşların olmayışının, diğer taraftan dinsel bir örgütlenme ilkesinin zaten toplumun yapı unsurunda yer almış olmasının, İslami toplumlara çok özel bir şekil verdiği görüşündedir. Böylece devletle fert arasındaki yapılar ortadan kalkmakta, toplumsal akışkanlık çok daha kolayca sağlanmakta ve Batı’daki bağımsız şehirlerin medeniyetinde gelişmiş olan iyi bir şehirli (citizen-citoyen) fikri İslam toplumlarında oldukça farklı bir şekil almaktadır. Dolayısıyla, Batı’da ikincil kuruluşların (toplum içindeki örgütlenme şekilleri, Dürkheim tarafında ikincil (secondaire) yapı olarak adlandırılmaktadır) yarattığı tutumlar, alışkanlıklar, değerler İslam toplumlarında bulunmamaktadır (MARDİN, 1983, s. 56).

Yukarıdaki açıklamalara farklı bir açıdan yaklaşıldığıdaysa Mardin, Osmanlı-Türk toplumunda siyasal iktidarın konumlanması, sivil toplumun alt yapısını hazırlayan düşünce (Aydınlanma) geleneğinin yokluğu ve Türk kültür dünyasındaki ikili bölünmenin (saray kültürü-taşra kültürü) de onu Batı Avrupa ülkelerinden farklı kıldığını söylemektedir. Türk kültür dünyasındaki bölünme ise iktidar alanına merkez-çevre bölünmesi şeklinde yansımaktadır (MARDİN, 1969, ss. 258-259’dan aktaran TOSUN, 2001, s. 191-192).

Kuruluşundan az sonra, patrimonyal bürokrasi çizgilerinin Osmanlı Devleti’nin en ayırdedici yönü olarak belirlediğini söyleyen Mardin, toplum yapısına hakim tabakayı İnalçık’ın tasviriyle şöyle alıntılanmaktadır: “*Osmanlı toplumu iki ana sınıfa ayrılıyordu. Askeri denen ilki, saltanat beratı ile padişahın dinsel yetki ya da yürütme yetkisi tanıdığı kimseleri, yani saray memurları, mülki memurlar ve ulemayı içine alıyordu. İkincisi reaya olup, vergi veren, fakat hükümete katılmayan bütün müslüman ve müslüman olmayan uyrukları içine alıyordu. Uyruklarını askerilerden uzak tutmak devletin temel bir kuralıydı.*

Yalnızca sınırlarda fiilen savaşçılık eden ve medresede düzenli bir eğitimden geçerek ulema zümresine girenler padişahın beratını alıp askeri sınıfın üyeleri olabilirlerdi” (İNALCIK, 1964, s. 44’ten aktaran MARDİN, 1983, ss. 79-80).

Osmanlı’da, devlet-toplum dikotomisini besleyen kaynaklar; devşirme (kulluk) sistemi ile toprak sistemidir (ÖZBUDUN, 1998, s. 3’den aktaran TOSUN, 2001, s. 194). Devşirme sistemi sayesinde yöneten kesimine dahil olan kimseler, yani siyasal alan, sarayın denetimi altına alınırken, birkaç küçük değişiklikle Bizans’tan devralınan toprak (tımar) sistemi reayayı ve onun ekonomik faaliyetlerini siyasal alanın denetimi altına almıştır. Halihazırda, Osmanlı’da mükemmel bir şekilde uygulanmış olan devşirme (kulluk) sistemi merkezi otoriteyi güçlendirmiş, devletin sürekliliğini sağlamıştır. İmparatorluk topraklarının tasarruf hakkının, mülkiyeti devlette kalmak koşuluyla askeri ya da sivil hizmet karşılığında dağıtılması anlamına gelen tımar sistemi ise ekonomi üzerindeki mutlak denetimi devlete vermektedir. Böylece, tahsis edilen tımarların babadan oğula geçmemesi sayesinde, merkezi otoriteye rakip olabilecek yerel iktidar odaklarının ortaya çıkması engellenmiştir (bkz.: TOSUN, 2001, ss. 194-195).

Osmanlı toplumunu, aralarındaki dolaysız ilişkiler gevşek olan bir özerk cemaatler mozaiği olarak tanımlayan İnsel, devletin, bu cemaatler üzerinde yer almasıyla aralarındaki farklılıklarla varlığını garanti ettiğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle de Osmanlı egemenliğinin meşruiyeti, cemaatlerin farklılıklarının devletçe tanınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Meşruiyetini herhangi bir somut toplumsallığa dayandırmadığı varsayılan Osmanlı devleti, iktidarının bekasını tehlikeye atmamak için, otoritesinin tümüne veya bir kısmına rakip veya talip olabilecek yerel ve özerk iktidar merkezlerinin varlığına kesinlikle karşıdır. Ancak, 19. yüzyılda oluşan cemaat örgütlenmeleri şeklindeki, bir tür ara siyasal kademeler ve mülkiyet hakkına getirilen “sınırlı güvenceler”, sivil toplum kırıntılarının, sivil toplum nüvelerine dönüşmesini sağlayan adımlar olarak gösterilmektedir. Ne var ki bu kırıntılar, Cumhuriyet’e doğru gidişte hızlanan süreç içinde, bir toplumsal siyasal meşruiyet kazanamadan “ufalanmışlardır” (İNSEL, 1995, ss. 33, 37, 39).

212101. Osmanlı Siyasal Düzeni ve Devlet Anlayışı

Osmanlı siyasal felsefesi, devletin toplum içinde aracı durumunda olmasını reddetmektedir (İNSEL, 1995, s. 36). Osmanlı, toplumun bütününe uzaktan denetleyen ve iktidarının temeli gelenekle açıklanabilen bir devlet görünümündedir.

“Devlet” öncelikli olarak korunacak bir varlık olarak, toplumun ötesine ve üstüne yerleştirilmekte, kutsallaştırılmaktadır. Siyasal kültür açısından devletin kutsallaştırılmasının en önemli sonucu, soyut devletin vücut bulduğu yönetici kadrolar şahsında ortaya çıkan seçkinciliğin yükselişidir. Yönetici seçkinlerin statü ve kültür olarak toplumdaki farklılığı ve kopukluğu, hayatlarını devlet hizmetine adanmış olmaları bu olguyu beslemiştir (TOSUN, 2001, s. 201). Onların tek yönlü bir siyasal bakışı vardır o da devletin devamlılığını sağlamaktır.

Osmanlı Devleti'nin toplumsal örgütlenme biçimi, patrimonyal bürokrasi³⁶ denilen topluluk türüdür. Patrimonyal yönetimlerde, meşruiyeti hükümdar temsil etmektedir. Hükümdar otoritesini, ülke düzeyine dağılmış, oldukça özerk bir feodal sınıf yoluyla değil, gelecekleri kendilerine bağlı bir patrimonyal bürokrat sınıf aracılığıyla sağlamaktadır. Patrimonyal yapı içinde yönetim, kümelenmeyi önlemek için sürekli topluluk üstündeki denetimini korumak istemektedir. Bu da sosyal hareketleri denetim altında tutarak, sosyal kümelenmeleri izleyerek ve topluluğa sürekli “düzen” vererek gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Osmanlı Devleti, toplum içindeki grupları tasnif edip, her birine kendi biçtiği bir “rol” tanımakta, bu grupların önderlerini topluluğun hareketleri açısından kendine karşı sorumlu tutmakta; grupları ve kişileri kendine göre çizdiği bir toplumsal “yapı” planına yerleştirmektedir (MARDİN, 1992, ss. 208-209). Görülmektedir ki, Osmanlı düzenleyici bir el gibi her şeyi kontrol etmekte ve düzen mantığıyla üstten-alta

³⁶ Osmanlı toplumsal- siyasal düzeninin incelenmesinde birçok araştırmacının kullandığı temel tanımlayıcı kavram, Weber'den ödünç alınan patrimonyalizmdir. Weber, patrimonyalizmi bir egemenlik biçimi olarak tanımlamaktadır: “Patrimonyal sıfatıyla nitelediğimiz egemenlik biçimi, temel doğrultusu gelenekler tarafından belirlenen, ancak gerekleri mutlak bir kişisel hukuk adına yerine getirilen her tür egemenliktir” (WEBER, 1971, s. 238'den aktaran İNSEL, 1996, s. 43; dipnot: 5). İnsel'e göre bu kavram, bir egemenlik biçimi olmaktan daha derin bir anlam taşımaktadır ve patrimonyalizm, toplumsal bir örgütlenme biçimidir. Bu örgütlenme içinde bulunan toprakların tümü ve insanlar, bir devletin patrimonyanına aittir; devletin kimliğiyle padişahın kişiliği ise iç içe geçmiş, birbiriyle bütünleşmiştir ve patrimonyalizmin önemli sonuçlarından biri de, kendini toplumun tek kefilisi sayan bir yönetim geleneğinin yavaş yavaş yerleşmesidir (İNSEL, 1996, s. 43; dipnot:5; Ayrıca bkz.: İNSEL, 1996).

denetlenmektedir. Bu görünüş karşısında, devletten bağımsız özerk bir kurumun gelişmesi mümkün gözükmemektedir.

Gerçekten de Osmanlı'da, gerek sosyo- ekonomik düzen gerekse siyasal düzen ve devlet anlayışı incelendiğinde, Sultan'ın patrimonyal otoritesi ve güçlü devlet geleneğinin, sivil toplumun temel unsurları olan özerk sosyal sınıfların gelişmesine engel teşkil ettiği görülmektedir.³⁷ Buna rağmen diyor Çaha, Osmanlı-Türk siyasetinde sivil toplumun potansiyel üç unsurundan söz edilebilir ve bunlar da millet sistemi, loncalar ve din kurumudur. Gerileme dönemine yaklaşıldığında bunlara ayanın (reaya ile sultan arasında aracı durumunda bulunan *ayan*, fiili olarak derebeylere mahsus bir nüfuz kazanmıştır; bkz.: TİMUR, 1968) da eklendiği görülmektedir. İlk bakışta birer sivil toplum kaynağı olabilecek bu unsurların teker teker incelendiklerinde, devlet ilişkilerinde devleti önceleyen bir yaklaşım geliştirdikleri, kısaca hakim patrimonyal yapı içinde bu kesimlerin devletten özerkliklerini sağlayamadıkları gözlenmektedir (TOSUN, 2001, ss. 208-209).

21211. Modernleşme Süreci ve Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi

17. ve 18. yüzyıllarda devletlerin siyasal yapılarında oluşan gelişmeler, ekonomik ve toplumsal bazda yaşanan içsel dinamiklerin etkisiyle meydana gelmektedir. Oysa Osmanlı'da bu yönde meydana gelen gelişmeler, ekonomik ve toplumsal zorlamalardan daha çok dış unsurların baskısıyla gerçekleşmiştir (EMİROĞLU, 1999, s. 54).

Osmanlı devleti ile ayan arasında imzalanan sözleşme, Sened-i İttifak, geleneksel yapının kökten sarsılışını hissettiren ilk dalgadır. 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılması, 1839 Gülhane Hattı Humayun-u ve Islahat Fermanı ile biçimlenen Tanzimat döneminde devletin idari, askeri ve mali yapılanmasını yeniden ele alan düzenlemeler, bu dalganın gerisini getirmiştir. Ancak bu reformlar, bürokrasinin dışında bunlardan yararlanabilecek önemli bir yerli toplumsal tabakanın olmaması nedeniyle, kısmen başarılı olmuştur (AHMAD, 1995, ss. 10-11).

³⁷ Mardin'in belirttiği üzere, Aristoteles'in *Politika*'sı örnek alınarak yapılan sınıf ilişkileri modellerinden ikisi ilginçtir. Bunlar, ıslahatçı ve devlet adamı Koçu Bey ile bürokrat ve yazar Katip Çelebi'nin önerileridir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgileri için bkz.: MARDİN, 1992, s. 95-105.

Temsili hükümet fikrinin kabul edilerek hem yerel, hem de İmparatorluk çapında yasama organlarının hayata geçirilmesi, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile siyasal partilerin kurulması, 19. yüzyılın sonlarına doğru özellikle yer altı örgütleri olarak ortaya çıkan ve gelişen siyasal derneklerle birlikte gönüllü bireysel siyasal davranışların sonucu olarak siyasal gruplaşmaların ortaya çıkması Tanzimat'la oluşan değişmelerin temel sonuçlarıdır (KALAYCIOĞLU, 1998, s. 115). Tanzimat devrinin Osmanlı tarihindeki ayırıcı niteliği ise, hayata geçirilen reformların sivil bürokratlar tarafından yürütülmesidir. Bu özellik, askerlerin tamamen yönetimden uzaklaştığı anlamına gelmemektedir. Zaten, iktidarda veya muhalefette sivil ve asker bürokratların birlikteliği 19. yüzyılın, Osmanlı siyasal geleneğidir (ORTAYLI, 2003, ss. 109, 111).

Gülhane Hattı Hümayunu ve Islahat Fermanı bir yandan merkezi otoriteyi güçlendirmeyi amaçlarken, diğer yandan yaşanan toplumsal dönüşüm sürecine çözüm getireceği düşünülen ilkeleri yerleştirmeyi hedeflemiştir. Böylece, Tanzimat döneminde yer alan düzenlemelerle, toplumu her yönden kuşatan devlet yaklaşımı, yavaş yavaş gevşemeye başlamış bu da devletle toplumun arasında bir ayrışmanın su yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Kişisel hak ve özgürlükler tanınarak güvenceye alınmış, mülkiyet hakkı ve tüm uyruklar için yasalar önünde eşitlik ilkesi kabul edilmiştir. Gevgilli, bu dönemle birlikte ilk kez sivil toplumun oluşumu için gerekli önkoşulların hazırlandığını, devletin kendisini sivil toplum doğrultusundaki bir yasal çerçeveye sınırladığını belirtmektedir (TOSUN, 2001, s. 232).

Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme süreci, toplumun yeniden düzenlenmesinde (düzenleme mantığının altında yatan neden, denetim mekanizmalarının elden geçirildiğinin farkına varılmasıdır), devletin (merkezin) düzenleyici eli olarak bürokrat kadrolara geniş yetkiler tanıdığıdır (TOSUN, 2001, s. 235). Siyasal katılımı oluşturan eylemlerin şekillenmeye başladığı bu dönemde, yönetilenle yönetenler arasındaki ilişkilerin kökten değişime uğradığı görülmektedir. 19. yüzyılın yarısında ve özellikle Tanzimat'la birlikte, "birey", başlı başına bir değer ve toplumsal yaşantının bir ögesi olarak belirmiştir (KALAYCIOĞLU-SARIBAY, 2000, ss. 15-16). Gerçektende de Tanzimat tipi, Türk toplumunda kendi kendini yetiştiren, eleştiren ve yeni ufuklar aramaya başlayan insanın ilk örneğidir. Hemen belirtmek gerekir ki Tanzimat insanının oluşumunda geleneğin payı

vardır, ama geleneği değiştirme geleneğinin de Tanzimatçılarla başladığı söylenmektedir (ORTAYLI, 2003, s. 244).

19. yüzyıl aydın-bürokrat kadrolarının sistemdeki bozulmayı Batının/çağın gerisinde kalmaya bağlayarak başlattıkları Batılılaşma, çağdaşlaşma hareketlerinin günümüzdeki anlamlandırması modernleşme serüvenidir (Gevgili'nin modernleşme sürecinin bir model olarak işleyişi ile ilgili olarak bkz.: GEVGİLLİ, 1987, ss. 198-199). Bu süreçte başlayan ve II. Meşrutiyet'e dek ortaya çıkan siyasal gruplaşmalar (1859 Fedailer Cemiyeti, 1865 Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1889 Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti) bugünkü anlamda siyasal parti olmaktan çok uzak olmakla birlikte, sivil toplumdan siyasal alana doğru hareketlenmenin ilk nüveleridir (TOSUN, 2001, s. 236).

Modernleşme sürecinin siyasal alanda ortaya çıkardığı en önemli oluşum, siyasal katılmanın genişlemesi hatta halkın siyasal sürecin vazgeçilmez bir halkası haline gelmeye başlamasıdır. Ancak, bireylerin siyasete katılmasını tek başına modernleşmenin varlığı ile açıklamak doğru değildir. İnsanların siyasal eylemde bulunabilmeleri için bir toplumda modernleşmeye koşut olarak siyasal kaynakların, siyasal fırsat yapısının ve siyasal güdülerin de bireyi teşvik edici yönde olması gerekmektedir (KALAYCIOğLU-SARIBAY, 2000, ss. 4, 14)

Geçiş dönemi genel olarak değerlendirildiğinde, devlet-sivil toplum ilişkisi açısından klasik Osmanlı döneminde varolmayan yeni ikincil yapıların geliştiği sonucuna varılmaktadır. Toplumsal muhalefetin yeni odakları olarak adlandırılan bu yapıların, Ayan'dan okullara (Mülkiye, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye-yi Askeriye), gazetelere ve derneklerden siyasal parti benzeri örgütlenmeye doğru bir evrim geçirdikleri gözlemlenmektedir (TOSUN, 2001, s. 239).

şöyle bir değerlendirildiğinde Osmanlının, toplumun günlük hayatını yönlendirmek istemediği, toplumun bütününi uzaktan denetlemekle yetindiği anlaşılmaktadır. Oysa Cumhuriyet'i hazırlayan ve biçimlendiren kadrolar "*toplumu değiştirmek, hatta toplum değiştirmek sevdasındadırlar*". Böylece, uzaktan denetim anlayışı yerini, topluma derinlemesine müdahale anlayışına bırakmaktadır (İNSEL, 1995, s. 20).

21212. Cumhuriyet Dönemi Devlet- Sivil Toplum İlişkisinin Genel Görünümü

Bu dönemde, Cumhuriyetin sosyal bütünleşme açısından sağladığı ana başarı Mardin tarafından, devlet seçkinleri³⁸ ile kenar seçkinlerinin bir araya getirilmesi olarak yorumlanmaktadır (ÖĞÜN, 2000, s. 59; Aynı görüş için bkz.: TURAN, 2000, ss. 368-369). Cumhuriyetin temelinde, yönetim aygıtlarını kuran bir toplum yerine, Osmanlı mutlakîyetinin bir uzantısı olarak, milletini yaratan bir devlet vardır. Bu projenin dayanakları, Batılı bir eğitim görmüş aydın çevrelerle, çeşitli Osmanlı cemaatlerinin üretimdeki yerlerini miras alan ve milli ekonominin kurucuları olması beklenen, kentsel “milli burjuvazi” ve kırsal eşraftır. Bunların kurdukları meslek odaları ise, yine Osmanlı geleneğinin uzantısı olarak, devlet tarafından sıkı sıkıya denetlenen, “Majestelerinin Sivil Toplum Kuruluşları (Tanıl Bora’nın deyimiyle)” görünümündeki korporatist kuruluşlardır (YERASIMOS, 2001, s. 17).

Keyder, ulus-devletlerin toplumla ilgili belirgin bir projeleri olduğunu belirtmektedir. Devletin amacı ise açıkça ilan edilmese de, toplumu türdeşleştirmektir. Çünkü, devlet modernleştiricidir. Her ülkenin tarihinde olduğu gibi Türkiye’de de cumhuriyet devleti belirli bir modernleşmenin ürünüdür. Fakat, devletin kendi (yani modernleşme öncesi) tarihi modernleşen devletin niteliğini belirleyici bir unsur olmuştur. Modern devletin bir özelliği de organizasyon olarak kendini toplumdaki ayrıştırmış olmasıdır (KEYDER, 2003, ss. 182, 190).

Ulus-devletlerden bahsedilmişken hatırlatılması uygun görülen bir noktada ulusun, “*hayal edilmiş bir siyasal topluluk*” olduğu vurgusudur. “*Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir*” (ANDERSON, 1995, s. 20) şeklindeki açıklamasıyla ulusu, daha iyi kavramak ona atfedilen ve ondan beklenen ödevleri de anlamayı sağlayacaktır.

³⁸ Cumhuriyeti kuran kadroların Osmanlı yönetim geleneğinden yetişmiş olması ve Osmanlı’nın da bürokrasiyle yönetilen bir imparatorluk olarak adlandırılması, Türk siyasal kültüründe seçkinlik bir boyut bulunmasını doğallaştırmaktadır. Frey, Türk siyasal kültüründe seçkinlik ile ilgili şöyle demektedir: “*Türk siyasal yaşamının süregelen ve güncelliğini koruyan başlıca sorunlarından biri seçkinliktir. Bu deyimden, ayrıcalıklı bir azınlığın topluma egemen olma ve seçkin olmayanların kültürel veya entelektüel yetersizliğini öne sürerek, bilinçli veya bilincinde olmadan, egemenliğini isteme ve meşru görme eğilimini kast ediyorum*” (FREY, 1975, s. 43’den aktaran TURAN, 2000, s. 378).

212120. Tek Partili Dönemde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi

Tek Parti Dönemi, Türkiye’de devlet geleneğinin oluşmasında önemli bir atlama taşı olmuştur. Aynı zamanda geleneksel Osmanlı yapısının dışına çıkılarak modern bir toplum ve devlet yapısına geçişin belirlendiği, devlet-toplum ilişkilerinin yeniden düzenlendiği bir “kırılma” noktasıdır. Devletin meşruiyet temelleri yeniden biçimlenirken, toplumun devlet karşısındaki konumu ve devlet-toplum arasındaki alanın niteliği de değiştirilmeye başlanmıştır. Osmanlı toplumsal/siyasal yapısında sosyal sistemin meşruiyetini şeriat sağlarken, Mahçupyan’ın belirttiği üzere aynı şeriat bir alt kategori olarak en azından sünni millet için küçük ve tek bir özgürlük alanı açmakta, her şeyin devlete ait olduğu bir toplumsal sistemde din, devletin toplumla (en azından bir kesimiyle) paylaşmak zorunda olduğu bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyete geçişle birlikte kabul edilen laiklik ilkesi, Mahçupyan’a göre bu alanı ortadan kaldırmakla, aslında devletle toplum arasındaki ilişkinin referansını da ortadan kaldırmıştır. Şeriata dayalı hak alanından hukuka dayalı hak alanına geçiş süresinde, devlet bugün de etkileri hissedilir bir şekilde, toplum için varılması gereken hak alanını devletin imtiyaz alanına dönüştürmüştür. Bu proje, imtiyazlara dayalı Osmanlı geleneğine pek yabancı olmayan bir kadro tarafından, yine aynı geleneğe benzer şekilde uygulamaya konulmuş ve onun günümüze yansıyan en önemli sonucunun ise, toplum üzerindeki devlet gölgesinin halen varlığını ve etkisini sürdürmesi olduğu gözlenmiştir (TOSUN, 2001, ss. 257-258).

1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu’yla mirası devralınan devletin, niteliği tamamen değişmiş, meşruti sistemin yerini tüm yetkileri BMM’ye veren halk egemenliğine dayalı cumhuriyet sistemi almıştır. Devlet-padişah anlayışı bu anayasayla yerini devlet-ulus anlayışına bırakmıştır. Bu başlangıcın bir sonraki adımı olan 1924 Anayasası haklar ve özgürlükler açısından –yargısal güvenceden yoksun olmakla birlikte-, oldukça esnek bir anayasadır. Hem tek partili dönemde hem de çok partili dönemde sorun çıkarmadan uygulanabilmiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarına göre daha sivil bir görünüme sahip olduğu kabul edilen 1924 Anayasası’nın devletin niteliğine ilişkin getirdiği yenilikler (laik, cumhuriyetçi, milliyetçi, devrimci gibi) sivil toplumun yaşam alanının oluşması için gerekli koşullardır, ancak, yeterli değildir. Gerçekte, tek parti dönemini asıl belirleyen ve nitelendiren düzenlemelerin, anayasal hakları sınırlandırıcı özelliğe sahip sıkıyönetim uygulamaları, sıkıyönetim mahkemeleri, İstiklal Mahkemeleri, Takriri Sükun Kanunu,

zorunlu iskan yasaları, Türk Ceza Kanunu ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun olduğu belirtilmektedir (TOSUN, 2001, ss. 258-259).

Devlet elitlerinin egemenliği altındaki tek partili yıllarda devlet-toplum ilişkilerinin temel belirleyenleri, siyasal alanda tek parti yönetimi, ekonomik alanda devletçilik politikası, toplumsal alanda ise devam eden modernleşme sürecidir. Siyasal ve toplumsal alana yönelik düzenlemelere egemen olan ilke laikliktir. Tek partili dönemde 1930' lardan başlayarak uygulanan ekonomideki devletçilik politikasının birincil amacı, Osmanlı'dan devralınan kozmopolit miras üzerine, ulus-devletler çağına uyan yeni bir ulus-devleti kurgulamaktır. Bu süreçte devlet, hem ulusal sermaye birikimini sağlayacak ulusal (himayeci) ekonomi politikalarını uygulama, hem de toplumsal çatışmaları kontrol altında tutma görevini büyük bir titizlikle yerine getirmiştir. Ulusal iktisat ideolojisi ile bir yandan devlet bürokrasisinin öncü rolü iktisadi alana yayılırken, diğer yandan milli burjuvazinin doğmasına yardım etmiştir (TİMUR, 1994, s. 24'den aktaran TOSUN, 2001, s. 260).

Kapitalizm ve onun varlık biçimi olan piyasa ekonomisi ve özgür bireysel ilişkiler toplumu, geleneksel devlet geleneğine uygun şekillenen Türkiye Cumhuriyeti devleti yöneticileri için huzursuzluk duyulan bir gelişmedir. Onlar için temel siyasal davranış kısıtası, toplumun devleti zayıflatmayacak şekilde düzenlenip, denetim altına alınmasıdır. Dolayısıyla, toplumsal ilişki ve aktörlerinin mümkün olduğunca devlet güdümünde gelişmelerine dikkat edilmekte ve bu devlet güdümlü alanda toplumsal çatışmaların devletin hakemliği ve vesayeti altında yumuşatılmaları beklenmektedir (İNSEL, 1995, s. 193).

Tek parti dönemi devlet-sivil toplum ilişkisi açısından değerlendirdiğinde, 1924 Anayasası'nda yer alan ve anayasanın 79. maddesinin ancak bir kanunla sınırlanabileceğini belirten dernek kurma özgürlüğünün, 1938 tarih 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile tam anlamıyla "zaptı rapt" altına alındığı, dernek kurmanın izne bağlanarak, dernek kapatma yetkisinin yürütme organına verildiği görülmektedir (TOKSÖZ, 1986, s. 374'den aktaran TOSUN, 2001, s. 261). Sendikalar konusunda da 1924 Anayasası izin verici olmakla birlikte, 1936 tarihli İş Kanunu uygulama alanına giren işyerlerinde grevi yasaklayıcı hükümler getirmiştir (IŞIKLI, 1986, s. 1827'den aktaran TOSUN, 2001, s. 261). Bu dönemde, Osmanlı'dan devralınan çok sesli basın üzerinde yeni rejimin siyasal

savaşımının bitmemiş olduğu düşüncesiyle, devlet tarafından denetimin arttırıldığı da görülmektedir. 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nda sınıf esasına dayalı cemiyet kurulamayacağına belirtilmesiyle, sivil toplumun özünü oluşturacak tüm toplumsal kesimler, yüz yıllar boyunca gerçek kimliklerini bulamadıkları yeterince gelişmemiş bir düzende, sınırları belirsiz bir "mağma" görünümünü almışlardır (GEVGİLLİ, 1990, s. 118'den aktaran TOSUN, 2001, ss. 261-263). Böylece, siyasal parti örgütlenmeleri bağlamında Tanzimat, Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerindeki zenginliğin tek partili dönemde kaybolduğu gözlenmektedir.

Küçükömer'e göre, Türkiye'nin modernleşme tarihi boyunca bürokrasinin Batılılaşma ve sivil toplum yaratma yönündeki çabaları, yerli üretim tarzından kopuk ya da onla bütünleşmeyen sözde kültür devrimi olarak kalmıştır. Belge'ye göre de, üstten ve toptan yenilenme nedeniyle sivil toplum, Batılışmacı yönetici kadroların ideali olmakla birlikte, onun ortaya çıkması için topluma verilmesi gereken özerklik de tehlikeli görülmüş ve sonuç olarak sivil toplum yapıları Türkiye'de ancak kısmen yerleşebilmiştir (bkz.: TOSUN, 2001, ss. 267-268).

212121. Çok Partili Döneme Geçiş ve 1980'e kadar Devlet- Sivil Toplum İlişkisi

1947 yılından sonra Amerika'nın Türkiye'deki siyasal etkinliğinin artması sonucu iktisadi görüşleri de özellikle 1949-1953 döneminde, Türkiye'de kesin etkiler yaratmıştır. Bu dış-iç etkileşim, bir yandan Türkiye'de çok partili demokrasiye gidişi hızlandırmış, öte yandan da Türkiye'nin Batı tipi bir iktisadi kalkınma modeline yönelmesine yol açmıştır. Bu da, Türkiye'nin hem Batı siyasal ittifakını arama çabalarını güçlendirmiş, hem de Batı'nın iktisadi program ve örgütleriyle işbirliğine yönelmesine neden olmuştur. İktisadi alandaki çok yönlülük, dış siyasal alandaki çok yönlülükle koşutluk göstermiştir. Bu gelişme, içeride siyasal demokrasi alanında çoğulculukla, hem neden hem de sonuç ilişkisi içinde olmuştur. Hem çoğulcu demokrasiyi olumlu yönde etkilemiş, hem de içeride çoğulcu demokrasi geliştikçe, çok yönlü dış politikanın daha güçlenip, yeniden bir dış etki olarak iç yapıyı (çoğulcu demokrasiyi) olumlu yönde etkilemiş ve bu etkileşim çemberi bu şekilde dönüp gitmiştir (KÜRKÇÜOĞLU, 1978, ss. 228-229).

1945 sonrası dönem, Türkiye'yi Batı'ya bağımlı bunun yanında Sovyet-karşıtı bir yöne sürüklemiştir. Batı'yla ilişkileri geliştirirken, Sovyet'lerle ilişkilerin belirli bir düzeyin altına düşürülmemesi, Atatürk döneminin temel dış politika ilkesidir. 1960'ların ortalarından sora, iç ve dış etkenlerin yeni bir sonucu olarak, Türkiye'nin Batı'yla ilişkileri daha mesafeli olmaya, Sovyetler'le ilişkileri de normalleşmeye başlamıştır. Bu iki olay ele alınarak dış politikanın içerdeki çoğulcu yapıyı nasıl etkilediğine göz atıldığında, şu sonuçla karşılaşılmaktadır: Kurumsallaştırılmış dış politikadan 1950'lerde uzaklaşılması, Türk demokrasi yaşamını da etkilemiştir. Dış politikadaki tek yanlılık, içerideki tek yanlılıkla (hoşgörüsüzlükle) koşutluk içine girmiştir. Dış politikadaki Sovyet aleyhtarı tutum, içeride de demokrasinin sol'a ve her türlü eleştiriye kapalı bir yöne sürüklenmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. 1960'larda ise, Türk dış politikasının yeniden geleneksel iki temel şarta uygun bir gelişim içine girmesi (çok yönlü dış politika), Türk demokrasisine de yeni özgürlüklerin ve yeni siyasal güçlerin, özellikle siyasal sol'un katılmasına koşutluk gösteren bir olgudur (KÜRKCÜOĞLU, 1978, ss. 235-236).

Genel olarak bakıldığında 1946 sonrası dönem, Tanzimat, Meşrutiyet ve tek partili dönemde tohumları atılan, ancak yeterince gelişemeyen demokrasinin, sivil toplumun yeni bir formasyonla biçim kazanmaya başladığı dönemdir. İç ve dış dinamiklerin³⁹ yarattığı toplumsal hoşnutsuzluktan görelî özgürlük ortamının da yardımıyla yararlanılmasını bilen muhalefet örgütlenmeye başlamıştır. Muhalif görüşlerin açıkça dile getirildiği bir ortamın hayat bulmasıyla birlikte, siyasal partiler ve basın kuruluşları yanında, derneklerle sendikaların da sayı ve çeşitleri artmaya başlamıştır (TOSUN, 2001, ss. 269-271). Bu yeni süreç, devlet-toplum-batı üçlü ilişkisinin değişmekte olduğuna işaret etmektedir. Değişimin eksenî giderek devlet ve seçkinler ekseninden topluma doğru kaymaktadır. Bundan, devletin güçsüzleştiği anlamı değil, toplum yapısındaki oluşumların, bundan böyle değişimi, seçkin yöneticilerin iradelerinden ya da Batıcılığın daha çok etkileyeceği anlamı çıkarılmaktadır (GÖLE, 2000, s. 429).

³⁹ İç dinamikler daha çok ekonomik kökenli olup, dış dinamiklerden biri olan II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarıyla bağlantılıdır. Savaş ekonomisinin toplumsal kesimler arasındaki uçurumları derinleştirilmesi, ücretler ile fiyatlar arasındaki farkın açılması, zorunlu tüketim mallarının karneye bağlanması, varlık vergisi gibi uygulamalar ve merkezin kolluk kuvvetlerinin halk üzerindeki baskısının artması iç dinamikler olarak belirtilmektedir. Dış dinamikler arasında, II. Dünya savaşı, savaş sonrası Türkiye-ABD ilişkilerinin yakınlaşması ve Truman doktrini, faşist diktatörlüklerin yenilgiye uğrayarak demokratik rejim yönündeki tercihlerin öne çıkması sayılmaktadır (TOSUN, 2001, s. 269).

Tek partili dönemden çok partili döneme geçişle birlikte dernek sayılarının belirgin bir biçimde arttığı görülmektedir. Toksöz'ün verilerine göre, seçilmiş yıllara göre dernek sayıları, 1938'de 205, 1946'da 733, 1950'de 2011, 1951'de 2470, 1955'de 7086, 1956'da 11368, 1960'ta 18958'dir. 1946 ve 1950 arasındaki büyük fark önemli bir "kırılmaya" işaret etmektedir. Benzer farklılaşma 1956-1960 arasında gözlenmektedir. İlk kırılma çok partili yaşama geçişin beraberinde getirdiği özgürlük havasına, 1956-1960 arasında gözlenen yükselme ise, kapitalist sürecin hızlanması, köyden kente göç, toplumda sınıfsal yapının belirlenmeye başlaması gibi modern toplumu oluşturan özelliklerin biçimlenmesi yanında, 1950 seçimleriyle birlikte demokratik temsil esasına geçilmesine bağlanmaktadır (TOKSÖZ, 1983, s. 373, 377'den aktaran TOSUN, 2001, s. 272).

Sendikalarda da derneklerdekine benzer bir gelişme gözlenmektedir. Çok partili yaşama geçişle birlikte, sendika üyesi işçi sayısında belirgin bir artış yaşanmış, bu tarihten sonra sayı giderek yükselmiştir. 1948'de sendika üyesi olan işçi sayısı 52.000 iken, 1951'de 110.000'e, 1956'da 209.000'e, 1960'ta 282.000'e yükselmiştir (bkz.: LANDAU, 1978, s. 130). 1947'de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Sakallıoğlu'na göre, bu yasa ile birlikte gözetilen asıl hedef, işçilerin örgütlerini, gerek örgütlerin yapı ve güçlerinde zaaf yaratacak bir çoğulculuk, gerekse devlet kontrolüne önem veren bir korporatizmin yardımıyla etkisiz kılmaktır (SAKALLIOĞLU, 1987, ss. 223-224'den aktaran TOSUN, 2001, s. 272-273). Görünen odur ki bu yasayla, özerk birer sivil toplum örgütü olması gereken bu kuruluşların, devlet tarafından toplumu denetlemek ve gözetlemek için kullanılması söz konusudur.

1961 Anayasası, grev, toplu sözleşme ve modern sendikacılık gibi olguları anayasal düzeyde güvenceye almış ve bunları kısıtlayan ya da hiç tanımayan eski yasaların bir an önce değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Ancak toplum yasaları beklemeye gerek duymadan kendi dinamizmini ortaya koyacak sosyal uyanışı gerçekleştirecek "tava" gelmiştir. Gevgilli, sermayenin yoğunlaşmasının ve teknolojinin üretim içindeki payının durmadan genişlemesinin, Türkiye'de artık değer oranını sürekli kapitalizm yararına yükselttiğine değinmektedir. Bu da, Türkiye'de işçi sınıfı içinde örgütlenmenin neden arttığını ortaya koymaktadır (GEVGİLLİ, 1987, ss. 259, 781; Türkiye'de 1963-1973 yıllarında işçi sendikaları ve üye sayıları için ayrıca bkz.: s. 782). Türkiye İşçi Partisi (TİP)'in en etkin olduğu İstanbul'da yoğunlaşan büyük işçi eylemleri, 1965'ten sonra yavaş yavaş

Anadolu'ya yayılmaya başlamıştır. Bunlar ülke çapında dinamikleşen bir sendikal eylemi ve "somutlaşma" sürecinde sınıfsal bilinci yansıtmaktadırlar. 1966 ve sonrasında bu nitelikteki büyük kapsamlı işçi eylemleri yılda elliye bulmakta, böylece sendikalar örgütlenip güçlenirken öte yandan da modern sosyal sorunlara yeni dünya görüşleriyle bakma alışkanlığı *tabana* doğru inmektedir (GEVGİLLİ, 1987, s. 338).

Bu dönemde önemli bir düzenleme de, Dernekler Kanunu çerçevesinde faaliyet gösteren partilere özgü bir yasanın 1965'de çıkarılmış olmasıdır. Bu yasayla, siyasi partiler derneklerden ayrı birer tüzel kişilik olarak tanınmışlardır.

Çok partili dönem, özellikle 1950'li yıllar, burjuvazinin oluşumunda bir kopuş anlamına gelmektedir. Birikim, artık farklı boyutlar kazanmış, yeni gruplar ve yeni girişimci tipler ekonomiye ağırlığını koymuştur. Tek partili dönem burjuvazisi ile karşılaştırıldığında, 1950'lerin işadamları devletten çok daha özerktir ve bunların birikim kaynakları taşra ekonomisiyle daha yakından bağlantılıdır. 1960'larda daha planlı bir ithal ikameciliğe geçilmesi ekonomik politikaların belirlenmesinde idari aygıtın daha fazla müdahalede bulunması, hatta bürokrasinin daha fazla otonomi kazanması sonucunu doğurmuştur. İthal ikameci sanayileşme modelinde birikim sürecini kontrol eden yeni bir sanayi burjuvazisi ortaya çıkmış, sanayileşme modelinin başarısını belirleyecek olan potansiyel, onların kar ve birikimi olmuştur. 1970'lerin sonlarında ise kriz patlak vermiş, esas itibarıyla küresel liberalleşme trendine paralel bir radikal yeniden yapılanma dönemi başlamıştır (KEYDER, 2003, ss. 172, 173, 174; KEYDER, 1993, s. 71).

Toplumcu nitelikteki her türlü siyasi çalışmanın tümüyle durdurulduğu bir düzen olarak gösterilen (GEVGİLLİ, 1987, s. 731) 1971-1973 arası dönemde yapılan düzenlemelerle Anayasa, sivil toplum karşısında devleti güçlendirecek şekilde değiştirilmiştir. Yine bu dönemde Ahmad, her türlü muhalefeti hızla ve amansız biçimde bastırarak özel mahkemelerin kurulduğunu, üniversitelerin öğrenci ve fakülte radikalizmini engellemek için yeniden düzenlendiğini ve sendikaların pasifleştirildiğini belirtmektedir (AHMAD, 1995, ss. 219-220).

212122. 1980 Sonrası Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratikleşme Sürecinde Sorunların Değerlendirilmesi

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan düzen anlayışı ve düzenleme projesi yaklaşımı 12 Eylül müdahalesiyle birlikte, bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu düzenleme projesinin üç temel ayağı vardır: Ekonomik alanda 24 Ocak kararları ile yaşam bulan liberalleşme projesi, siyasal alanda siyasal merkezin anayasal ve yasal düzenlemelerle yeniden belirlenmesi ve kültürel alanda sol ve sağ ideolojilere alternatif olarak Türk-İslam sentezine (bkz.: Türk-İslam Sentezi kutusu, ORAN, 2002, s. 22) dayalı yeni kültür inşasıdır (TOSUN, 2001, s. 291).

24 Ocak Kararları genel olarak, ekonomiyi para politikalarıyla yönlendirerek, iç talebi kısmak (tüketimi azaltmak), ithalatı azaltıp ihracatı artırmak, böylece dış borç darboğazını aşmak amacına yönelik olarak değerlendirilmektedir. Burjuvazinin, bu proje için askeri elitlere verdiği desteğin altındaysa, kökeni 1960'ların sonlarına uzanan bir büyük burjuva-büyük bürokrat işbirliği yatmaktadır. Bulutay'ın verilerine göre, 1960'dan itibaren askeri ve sivil bürokrasinin bir yandan ülke idaresindeki ağırlığı artarken, diğer yandan kamunun hizmet gelirleri bazında milli gelir içindeki payı da yükselmiştir (TOSUN, 2001, ss. 293, 295). 24 Ocak Kararları, şirketlerarası zoraki evlilik yoluyla, sermayenin merkezileştirilmesini sağlamaya yönelik olarak da yorumlanmaktadır (SÖNMEZ, 1985, ss. 6-8). Bu dönemde, Devlet Planlama Teşkilatı'nın işlevlerinin sınırlandırılması, devletin kredi alanındaki belirleyiciliğinin azaltılması gibi ekonomi alanında devletin rolünü azaltan düzenlemeler de dikkat çekmekte, ancak, örgütsel bazı değişiklikler de ekonomi politikalarının Başbakanlığa bağlı bir şekilde merkezileşmesi sonucunu getirmektedir. (bkz.: TOSUN, 2001, ss. 296-297).

Ekonomik alandaki liberalleşmenin, sivil toplumun gelişimine etkisi incelendiğinde; sermaye sektörünün siyasetten özerkliğini kazanmasının, iş yaşamının genişlemesinin ve orta sınıfların gelirlerindeki iyileşmenin, gönüllü örgütlerin ve kuruluşların sayısını artırarak sivil toplumu genişletici bir çerçeve yarattığı belirtilmektedir (TURAN, 1997, s. 21'den aktaran TOSUN, 2001, ss. 297-298). Yine, 1970'li yıllarda etkin olan sendikaların, 1980'den sonra güçleri zayıflamış, TÜSİAD gibi işadamı örgütlerinin ve odalarının etkinliği ise artmıştır.

12 Eylül müdahalesi ile ordu aşırı siyasallaşmış, toplumu depolitize etmek istemiştir. Ordunun iktidarı ele alması ile birlikte, vesayetçi bürokratik değerler yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Siyasal merkezi yeniden tanımlayan, merkezin işlevi ve etki alanlarını genişleten yeni merkez projesi, 1982 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanunu ile yürürlüğe sokulmuştur.

2121220. 1982 Anayasası ile Oluşturulan Anayasal-Siyasal Düzen ve Bu Düzenin Devlet-Sivil Toplum İlişkisine Etkileri

1982 Anayasası'ndaki genel sınırlama ilkelerinin genişliği, devlet karşısında bireyin haklar alanının korunmasından ziyade, birey karşısında devletin müdahale alanının genişletilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle basın özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğüne ilişkin ayrıntılı özel sınırlamalar (madde 28 ve madde 33) dikkate alındığında, söz konusu özgürlüklere ilişkin getirilen ayrıntılı sınırlamaların, devletin toplum karşısındaki ayrıntılı güvenceleri olarak değerlendirildiği görülmektedir (TOSUN, 2001, ss. 306-307).

Sivil otorite-askeri otorite ilişkileri konusunda değerlendirildiğinde, 1982 Anayasası 1961'de olduğu gibi, askeri otorite lehine düzenlemeler içermektedir. Örneğin, Bakanlar Kurulu'nun önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanan Genel Kurmay Başkanı görev ve yetkileri açısından Başbakan'a bağlı değil, sorumlu tutulmuştur. MGK'nın konumuna bakıldığında (madde 118) ise, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi tavsiye eden ve bildiren bir kurul olmaktan öte, güvenlik politikasını tayin eden, zorunlu gördüğü önlemler öncelikle dikkate alınan bir organ olarak görülmektedir. Kurum olarak ise, sivil otoritenin bir parçası değil, aksine askerlerin sivil otoriteyi kontrol edebilmeleri için donatılmış bir aygıt olup, asker ve sivil seçkinlerin en yüksek planlama ve denetim organı durumundadır (TOSUN, 2001, s. 310).

1982 Anayasası ve 1983 sonrası gerçekleştirilen yasal düzenlemeler toplumun depolitizasyonunu ve sivil toplumun yeniden kurumsal çerçevesi üzerindeki devlet kontrolünü artıran nitelikte olmuştur. Özellikle sivil toplum örgütlerinin siyasal partilerle bağının koparılması, sivil toplumla siyasal toplum arasındaki bağın ortadan kaldırılması ve devletle toplumun ilişkilerindeki aracı köprülerin atılması olarak değerlendirilmektedir (TOSUN, 2001, s. 315).

21212200. 1983'den Günümüze Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Görünümü

1970'lerde başlayan toplumsal hareketliliğin 1980'lerde artarak devam etmesi, özellikle büyük kentlerde birbirinden çok farklı kesimlerin biraraya gelerek, toplumsal akışkanlığı yüksek yeni toplumsal-siyasal gruplaşmaları ortaya çıkarmıştır. Modernitenin yaşadığı kriz, kimlik patlaması ve ulus-devlete duyulan güvenin aşınması gibi küresel nedenler yanında, 1980 sonrası uygulanan politikaların da etkisi ile kentsel alanlarda, dinin yeniden keşfinin temelinde gözlenen örgütlenmeler artmıştır (TOSUN, 2001, ss. 315-316).

1980'lerde başlatılan ve bir devlet politikası olarak bahsedilen yeni-cumhuriyetçilik denilen bir olguyla karşılaşmaktadır. Yeni-cumhuriyetçi ethos, geleneksel-dinsel değerlerin birbirine bağlayacağı toplumsal gruplar (cemaatler) aracılığıyla eski ideolojik kutuplaşmanın aşılabileceği öngörüsüne dayanmakta ve Türk-İslam sentezi düşüncesi çerçevesinde gerçekleştirilecek bu yeniden inşa sürecinde bireylerin itaat ve sadakatle bağlanması tasarlanan en büyük "cemaat" devletin kendisi olarak yorumlanmaktadır. Yine, 1980 sonrasında özerk sivil toplum kurumları üzerinde devlet denetiminin güçlendirilmesinin nedenlerinden biri de, bu yeniden inşa olgusuna bağlanmaktadır (TOSUN, 2001, s. 316).

Sivil toplum örgütleri, demokratikleşme sürecinde en önemli görevi üstlenecek potansiyel olarak görülmektedirler. Böyle bir görevi üstlenecek bu örgütlerinse mali açıdan desteklenmeleri, söz konusu kuruluşların hibe kaynaklara ulaşması gerekmektedir. 1992'de gerçekleştirilen Rio Konferansı sonrasında sivil toplum örgütlerinin katılımına açık uluslararası projelerin desteklenme eğilimi ortaya çıkmış, bunun sonuçları Türkiye'ye de yansımıştır. Vancouver'de yapılan Dünya I. Habitat Konferansı sonrasında Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 100'ü aşkın ülke, ulusal komiteler oluşturarak, Ulusal Gündem 21 hazırlığı sürecine girmişlerdir. Globalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte uluslararası alanda ulus-aşırı özellikle bazı sivil toplum örgütlerinin, uluslararası kurumlarda danışman statüsüne sahip olduğu, özellikle 1993 Viyana İnsan Hakları Toplantısı'ndan sonra Birleşmiş Milletler (BM)'in sivil toplum kuruluşlarına daha geniş ve etkin roller vermeye başladığı görülmektedir. Haziran 1996'da İstanbul'da yapılan Habitat II Konferansı sonrasında Yerel Gündem 21 çabalarının yoğunlaşması, sivil toplum örgütleri ile yerel

yönetimler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi yanında, sivil toplum kavramının kamusal tartışma gündemine girmesini sağlamıştır (TOSUN, 2001, ss. 324-325).

Göle, 1980 sonrasında liberalizmle birlikte sivil toplumun özellikle piyasa ekseninde oluşturulmaya çalışıldığını belirtmektedir. Piyasa mekanizmasının öne çıkarılarak, özel kesim üzerinde bürokratik kontrolün ve işlemlerin azaltılması da sivil toplum kesiminin canlanmasında etkili olmuştur. O halde, olumsuz yasal koşullara rağmen Türkiye’de, 1983 sonrasında demokratikleşme yönündeki talepler artmakta, sivil toplum hareketleri canlanmaktadır (TOSUN, 2001, s. 326).

26 Temmuz 1995’de 1982 Anayasası’nın bazı maddeleri yanında, dernek kurma hürriyetini (madde 33)’de kısmen değiştiren bir düzenlemeye gidilmiştir. Yeni düzenlemede, derneklere siyaset yasağı getiren 4. fıkra kaldırılmıştır. Buna göre, Anayasa’nın 13. maddesindeki genel sınırlamalar saklı kalmak kaydıyla, derneklerin siyasi partilerden destek görmeleri ve onlara destek olmaları ve diğer sivil toplum kuruluşlarıyla ortak hareket etmeleri mümkün görülmektedir (TOSUN, 2001, s. 327).

Sivil toplumun gelişmesinde etkili bir diğer politika, yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler olmaktadır. 1980 sonrasında yerel yönetimlerin gelirlerinin önemli ölçüde artırılmasına yönelik düzenlemeler, demokratik değerlerin toplumsallaşmasında önemli rol oynayan bu birimlerde görece bir iyileşme sağlarken, yürütülen ortak projeler aracılığıyla sivil toplum kuruluşlarıyla yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin gelişmesine de olanak sağlamaktadır (TOSUN, 2001, s. 327).

Buraya kadar, genel olarak sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki rolü, olumlu olarak vurgulanmıştır. Ancak Göle, sivil toplumun toplumda parçalanmışlık yaratabileceğini, ortak demokratik değerleri üretmeyebileceğini belirterek faşist ve totaliter hareketlerin de sivil toplumun içinden çıkabileceğini de hatırlatmaktadır. Bu nedenle, demokratik bir sivil topluma yönelik en büyük tehdidin yine kendi içinden çıkacak sivil toplum örgütlerinden gelebileceğine inanılmaktadır (TOSUN, 2001, s. 333).

Genel olarak değerlendirildiğinde, 1980’li yıllar bir dönüm noktası olarak alınmaktadır. Tanzimat’tan beri süregelen, 1920’lerde kurumsallaşan devlet ağırlıklı, modernleşmecilik

hareketlerininse yerlerini 1950'lerde başlayan 1980'lerden itibaren de değişimin eksenini oluşturan toplum ağırlıklı modernlik arayışlarına bıraktığı belirtilmektedir (GÖLE, 2000, s. 433).

21213. Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum İlişkisinin Sorun Boyutları

Tosun, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde sivil toplumun rolüne ve devlet-sivil toplum ilişkisinin niteliğine ilişkin tartışmalarda öncelikle dikkate alınması gereken iki önemli nokta bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bunlar aynı zamanda mevcut sorunların kaynağı durumundadır. İlki, güçlü devlet-zayıf toplum yapılanmasının beraberinde getirdiği demokrasiye geçiş problemleri ve ordunun siyasal sistem içindeki rolüdür. İkincisi, demokratik bir sivil toplumun varlığı için gerekli koşulların sağlanması, devlet sivil toplum ilişkilerinin demokratikleştirilmesi sorunudur. Koşullara ilişkin sorunlar genellikle sivil toplumun örgütlenmesini belirleyen yasal çerçeveye, toplumsal kültüre, sivil toplum örgütlerinin yapısal-örgütsel sorunlarına gönderme yaparken, birinci gruptaki sorunlar kökenleri daha derinde olan siyasal kültürden, siyasal sistemden ve kurumların işleyişinden ve devletin yeniden kurgulanması sürecine ilişkin zihinsel arka-plandan kaynaklanmaktadır (TOSUN, 2001, ss. 348-349).

212130. Türk Siyasal Kültüründe Siyasetin Anlamı ve Ordunun Rolü

Türk siyasal kültüründe siyasete⁴⁰ olumsuz bir anlam yüklenmektedir (bkz.: TOSUN, 2001, s. 349). Bu olumsuzluk bir yandan kitlelerin siyasal örgütlenmelerden kaçarak tarikat tipi kapalı örgütlenmelere yönelmelerine, diğer yandan da çeşitli entrikalar ve komplolarla siyaset yapan iktidar elitlerinin doğmasına yol açmaktadır. Sonuçta siyaset, bir grup politikacı ve asker- sivil bürokratların kendi aralarındaki oyuna dönüşmekte, toplumun geniş kesimleriye, seçimler dışında bu oyuna katılamamaktadırlar. Türkiye'de sivil toplum örgütlerinin rolü, birçok demokratik ülkede olduğu gibi toplumsal sorunlar ve taleplere ilişkin politikalar üreten kurumlar olması gerekirken, çoğu zaman sosyal dayanışma faaliyetleriyle sınırlandırılmakta, katılımın dar kalıpları bir türlü kırılamamaktadır (TOSUN, 2001, ss. 349-350).

⁴⁰ Türkçe'de yönetim sanatı, bilgisi, siyasa anlamına bu kelime, eski resmi dilde, devlet nedenleri yüzünden verilen ölüm kararı anlamına da gelmektedir (bkz.: MARDİN, 1992, s. 44).

Türkiye’de halkın denetim mekanizmaları olmadığından veya bu türden denetim mekanizmaları işletilmediğinden, Ordu bu boşluğu doldurma misyonunu kendine yüklemekte ve bu işlevi yerine getirmekte bir sakınca görmemektedir. Türkiye’deki siyasal kültür de halkın buna destek vermesine neden olmaktadır (TOSUN, 2001, ss. 350-351). Yalnız, Türkiye’de benzerleri içinde en örgütlü ve kendi içinde tutarlı olarak Ordu, Kemalist geleneğin bekçisi olarak görülmeli ve askeri müdahalenin kendi açısından bir mantığının olduğu da unutulmamalıdır.

Türkiye’de siyasal sürece yön veren politikacılar ve devlet elitinin zihin dünyasında siyaset, farklı çıkarların yarışarak uzlaştırıcı çözümlere bağlanması anlamında bir toplumsal pratik değil, tek parti döneminden kalan bir anlayışla, toplumun yönetiminin hedefleri doğrultusunda değiştirilmesinin bir aracı olarak algılanmaktadır (TOSUN, 2001, s. 351; TURAN, 1986, s. 67). Yukarıdan modernleşme mantığının bir uzantısı olarak da ordunun görelî özerkliğinden yararlanarak siyasal yaşama müdahalesi söz konusudur. Bu bağlamda, egemenliğin sadece parlamento ve hükümette toplanmayıp, Cumhurbaşkanı, MGK’nın askeri üyeleri ve Hükümet arasında paylaşıldığı ve egemenliğin siyasal iktidar ile askeri otorite yapıları arasında, ikincisinin lehine paylaşılmış bir görüntü verdiği düşünülmektedir. Parlamenter sistemin işleyişini büyük ölçüde ideal- demokratik yapıdan uzaklaştıran bu durum, çok başlı yürütme, bağımlı yargı ve sivil hükümet ile askeri hükümet arasında gidip gelen ikili bir siyasal sistem ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu ikili yapının askeri kanadını Genelkurmay Başkanı ve MGK, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Yüksek Askeri Şura oluştururken, sivil kanatta Cumhurbaşkanı, Hükümet ve Parlamento, Yargıtay, Danıştay ve diğer kurumlar yer almaktadır (TOSUN, 2001, ss. 351-352). Böylece, 1983’den sonra Türk siyasal yaşamının ağır ağır askeri ve sivil bir dengeye doğru gitmeye başladığı izlenmektedir (bkz.: OWEN, 2000, s. 213).

9 Ocak 1997’de Resmi Gazete’de yayınlanan Başbakanlık Kriz Yönetim Yönetmeliği ve 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararları, hakim ve savcılar ile sivil toplum örgütlerine kadar verilen brifingler son dönemde askerlerin sivil siyasetteki etkinliğini artırmasının göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. İnsel, son dönemde kesintisiz darbe dönemine girilerek, gerçek iktidarın MGK’nın , gölge iktidarınsa hükümetin olduğu görüşündedir (İNSEL, 1997’den aktaran TOSUN, 2001, s. 352). Ayrıca, Ordunun çeşitli kurumlara, üniversite öğretim üyelerine, hakim ve savcılara verdiği brifinglere katılımın yüksek

olması, sivil toplum örgütlerinin brifing talebinde bulunması, söz konusu kuruluşların siyasette yer almalarını meşrulaştırmaları olarak yorumlandığı gibi, siyasete katılmak için icazet istemeleri olarak da yorumlanabilmektedir (İNSEL, 1997'den aktaran TOSUN, 2001, ss. 352-353).

212131. Diğer Sorunlara Kısa Bir Bakış

Türkiye'de devlet-sivil toplum ilişkisinde sorun oluşturan diğer boyutlar; devlet geleneği ve muhalefet, otoriter reform anlayışı, ekonominin işleyiş biçiminden kaynaklanan nedenler, devlet-toplum ilişkisinin niteliği, siyasal partilerin demokrasiyi algılayış biçimi, birey-toplum ilişkisi ve yükselen yeni cemaatçilik ve sivil toplum kuruluşlarının örgütsel-yapısal özellikleri olarak sıralanmaktadır (TOSUN, 2001, s. 14).

Türk toplumu güçlü bir devlet geleneğine bağlı ve eklemellenmiş bir bürokratik yapıya sahiptir (Türkiye'de modernleşme ile ilgili olarak bkz.: SEVİL, 1999). Türkiye'de demokrasi sorununun, çağdaşlaşma sürecinin içinde taşıdığı ve Türkiye gibi ülkelerde ancak çok zengin bir yaratıcı tahayyülle doldurulabilecek toplumsal boşluk açısından değerlendirilmesi gerektiğini düşünen İnsel, demokratik bir işleyiş getirmeye muktedir toplumsal davranışların tümünün devlet vesayeti altında tutulmak istendiği sürece sorunun devam edeceği görüşündedir. Yine İnsel, meşruiyetini toplumdan değil, kendinden alan bir devlet, devlet karşısında meşruiyeti olmayan "cılız bir toplum" ve gayri meşru, ama o ölçüde de güçlü bir alt toplum olduğu sürece, toplum ve devlet katında bunalımların devam edeceğine inanmaktadır (İNSEL, 1995, ss. 58, 57).

Devlet, toplumun özgür irade ve seçimleriyle biçimleyebileceği bir siyasal aygıtın ziyade, toplumu kendi hayatıyet ve meşruiyeti içinden biçimlendirecek bir aygıt işlevini üstlenmektedir. Öteden beri gelen gelenek devletin düzenleme isteği, sivil toplumun da, devlet tarafından kurulması düşüncesi olarak belirlemekte bu da devletin vesayeti ve denetimi altındaki sivil toplumu oluşturmaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte yeni devletin yapılanmasını Kemalist projenin şekillendirdiği ve her siyasal proje gibi onun da bir düzen önerisinin, bir önceki dönemin mirası olan kapsayıcı iktidar talebinin olduğu düşünüldüğünde Çelik, güçlü bir pozitivist eğilim, tutkulu bir Batılılaşma-modernleşme isteği, ironik biçimde geleneksele içkin bir bağlılık, yadsınmasına karşın merkeziyetçi

siyasal kültüre, toplumsal muhalefet potansiyelini barındıran farklılıklara olumsuzluk yükleyen bir resmi ideolojinin oluŐtuĐunu vurgulamaktadır. Ayrıca, Batıcı-modernleşmeci olması dışında, devletin bekası, i ve dış dıŐmanlar imgelerine dayalı söylemiyle öncekinden pek farklı algılanmamaktadır (TOSUN, 2001, s. 357; Kemalist gelenekle ilgili olarak bkz.: GÖLE, 2000, s. 436).

Devlet seçkinlerinin sivil topluma egemen olmalarını  ng ren , fakat aynı zamanda da, diyalektik bir süreç içinde, burjuvazinin de kuvvetlenmesini içeren devletçilik ilkesine dayalı ulusal ekonomi anlayışı 1946'lara kadar Kemalist rejimin temelini teşkil etmektedir. 1946-1950 dönemi ise tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş ve kuvvetlenen burjuvazinin iktisadi güce kavuŐtuktan sonra, siyasal erki doğrudan doğruya ele geçirmeye yöneldiği dönemdir. Bu yıllar, Türk toplumsal kuruluŐunda hala bir ölçüde devam eden statü düzenine bağlı tabakalaşmanın yerini kesin olarak iktisadi güçler dengesine dayalı sınıfsal düzenin aldığı yıllardır (KAZANCIGİL, 2000, s. 149).

Devleti gelenek içinde muhalefete ilişkin yaklaşım çok da olumlu değildir. Muhalefet kültürü aslında, sosyal üretim en canlı ve hareketli boyutunu vermesi gereken bir kültür, muhalefetin dar politik anlamından kurtulup geniş ve etkin bir sosyal tabana oturması da, onun en tipik rasyosu olarak görülmektedir. Yine böyle bir muhalefet, sivil düzlemde en canlı birikimleri oluŐturabilen bir muhalefet olarak belirmektedir (ÖĞÜN, 2000, s. 285; Ayrıca, Türk politik kültüründe muhalefet kavramının hoŐ görülmemesi ile ilgili olarak bkz.: TURAN, 2000, ss. 375-378).

Otoriter reform anlayışı olarak bakıldığında, toplumun önceden belirlenmiş kalıplara sokulmaya ve bunun da tepeden aŐaĐı belirlenmeye çalıŐıldıĐı gerçeği görülmektedir. Sistemi meşruluk krizine sokacak uygulamaların yoĐunlaŐmasıyla birlikte, üretim güçlerinde gelişme yerine tasfiye olurken, halk kitleleri kendini savunmak için eski değerler sistemine daha fazla sarılmaya baŐlamaktadır (KÜÇÜKÖMER, 1989, s. 133). Yine otoriter reform anlayıŐıyla, bürokratik kadrolar yabancılaŐmakta, böylece, bürokratların kendilerini devletin sahibi olarak algılamaları kolaylaŐmaktadır.

Türkiye'nin güçlü devlet geleneği içinde siyasal alanda olduğu kadar, ekonomi alanında da devletin, kesin egemenliği ve tekelinden söz edilmektedir. Osmanlı'dan

devralınan ekonomi anlayışında, ticareti devletleştirmek, devletin denetim ve gözetimi altında yürütmek ilkesi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Ekonomi üzerindeki bürokrasi vesayeti Türkiye Cumhuriyeti devletinde, 1950'lere kadar varlığını sürdürmüş, özerk ve kendi kendine yetebilen bir burjuvazinin ortaya çıkabilmesi için gerekli sermaye birikiminin sağlanamamasına yol açmıştır. 1950'lerden 1980'lere ekonomik alanda gerçekleştirilen düzenlemeler de, ekonominin önceki çizgisinden koparılarak, ekonomi bürokratları tarafından belirlenmiş yeni bir çizgiye taşınmasına yardımcı olmuştur (TOSUN, 2001, ss. 364-365).

1980'lerden itibaren girilen ekonomik liberalleşme sürecinde, devlet kontrol alanlarını tamamen kaybetmek istemezken, burjuvazi kendisine açılan fırsat alanlarında genişlemeyi ve devlet politikaları üzerinde söz sahibi olmayı istemektedir. Özellikle dış ekonomik konjonktür unsurları olan globalleşme ve AB gümrük anlaşmaları, bu gelişmeleri hızlandırmıştır. Son yıllarda, genel seçimler öncesi siyasal parti liderlerinin TÜSİAD önünde sırayla hükümet programlarını açıklamaları, hükümette yıpranan ve prestijini yitiren liderlerin yine TÜSİAD, Odalar ve Borsalar Birliği veya Sanayi Odası ziyaretleri ile imaj yenileme çabalarına girişmeleri ve TÜSİAD'ın hazırladığı Demokratikleşme raporları dikkati çekmektedir. Bunlara ek olarak , Sivil İnsiyatif adı altında bir araya gelen Türk-İş, DİSK, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), TOBB ve TİSK'in Refah-Yol hükümetine karşı açıkça siyasal tavır alıp, "Demokrasi Deklarasyonu" yayınlamaları, sivil toplumun etkinliğinin artması olarak yorumlanmaktadır (TOSUN, 2001, s. 370).

Devlet-toplum ilişkisi incelendiğinde, devlet elitlerinin kendilerine "toplum mühendisliği" misyonunu yükledikleri görülmektedir. Devlet ağırlıklı bu ilişki Batılılaşma süreci boyunca yönünü çevirmemiş ve devlet elitlerinin, toplumla organik bağları çeşitli şekillerde kesilmiştir. Osmanlı'da bu devşirme sistemi aracılığıyla sağlanırken, Türkiye Cumhuriyeti devletinde sivil toplum örgütlerine siyasetin, memurlara ise sendikal hakların yasaklanması ile benzer sonuçlar doğurmuştur (TOSUN, 2001, ss. 373-374).

Siyasal partiler de, sivil toplumun taleplerini demokratik yollardan siyasal alana aktarma görevini görürken, iktidara geldiklerinde üstlendikleri işlevlerle devletin organik bir birimi haline gelmektedirler. Temsili demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak, demokratikleşme sürecinde belirleyici işlevleri olan siyasal partiler, merkezin

“çekiciliğine” yenik düşmektedirler. Türkiye’de, siyasal partilere hakim olan demokrasi anlayışı, “mekanik demokrasi” anlayışıdır. Bu anlayışa göre Turan, çoğunluk partisi için demokrasinin, yaygın bireysel özgürlüklerin varlığı ile karakterize edilen dürüst koşullar altında, bireylerin çıkarlarının başarısı için yarışma fırsatı veren bir sistemden çok, iktidara gelmenin yani gücü elde etmenin bir yolu olarak görüldüğünü belirtmektedir (TOSUN, 2001, ss. 379-380).

Türkiye’de 1990’larda siyasal ve ekonomik demokrasinin kurumsallaşamamasının sonuçlarından biri de, toplumda gözlenen yeniden cemaatleşme ve tarikatlaşma olgusudur. Yükselen toplumsal hareketlilik, işsizlik, köyden kente göç edenlerin kentin marjinal bölgelerinde, marjinal bir yaşam tarzını kuşaklar boyu devam ettirmeleri, kentle bütünleşememeleri, toplumsal kesimler arası ekonomik uçurumun derinleşmesi gibi faktörler kentte yaşayanların yalnızlığının artmasına, kolektif kimlik ihtiyacının doğmasına yol açmakta ve kültürel, kimliksel ve sosyal şokların şiddeti ise “oyuna dahil olmayan kesimlerin” dinsel, etnik cemaatlere katılımını teşvik etmektedir. Özellikle son yıllarda, kentleşmeye karşı kitlelerin bir türlü kentlileşememesi, tarikatlara yönelimi arttırmaktadır. Yaygınlaşan dinsel ve etnik cemaatlerin, kamusal alanda kültürel taleplerin çoğulculaşmasının öncüleri olmaktan çok, siyasal partiler tarafından meşruluk krizini aşmak üzere ya rant dağıtma aracı olarak kullanıldıkları ya da uzlaşmacı yönleri törpülenerek, gelenek ile modernitenin, farklı olmanın uzlaşmaz yıkıcılığına mahkum edildikleri düşünülmektedir. Böylece, toplumsal boyutta devleti sahiplenememekten kaynaklanan yabancılaşma, toplumsal kutuplaşma ve çatışma eğilimlerini arttırmaktadır (TOSUN, 2001, ss. 384-387).

Kurumsallaşma açısından sivil toplum örgütleri dört farklı alternatifte sahiptirler. Atauz bunları, devletle beraber ve ona eklemlenerek, devletle temas içinde (belki sadece onun varlığını tanıyarak) ama ondan bağımsız olarak, onun karşısında ve onunla savaş içinde, onu görmezden gelerek, onunla ilişkisiz ama onunla savaş içinde de bulunmadan şeklinde tezahür etmektedir. Türkiye’de, genel örgütlenme şeması içinde dört tür örgütünde bulunduğu düşünüldüğünde Tosun, demokratikleşme sürecinin sağlıklı işlemesi ve demokrasinin pekiştirilmesi açısından en sağlıklı olanının, devleti tanımakla birlikte, özerkliğini kaybetmeden teması sağlayan tip, olduğunu belirtmektedir (TOSUN, 2001, s. 390).

Demokratik değerlerin örgütsel yapıya içkin olmaması, sorunlar ve çözümleri üzerinde yoğunlaşmak yerine, kurumlar üzerinde yoğunlaşmayı gündeme getirmekte, çekişmelerin kamuoyuna yansıyan görüntüsü söz konusu kurumlara güveni azaltmaktadır. Örgütlenme açısından dağınıklık, maddi koşulların yetersizliği ve Dernekler Yasası'nda yer alan derneklerin mali yönden güçlenmesini kısıtlayıcı düzenlemeler, sivil toplum örgütlerinin sürekli ve uygun çözümler getirmelerini engellemektedir. Böylece, sivil toplum örgütlerinin büyümemesi, amaca yönelik faaliyet yerine gelir getiren işlere yönelme riskini ortaya çıkarmaktadır (TOSUN, 2001, ss. 391-392).

Tosun'a göre sivil toplumun özü, toplumsal taleplerin dile getirilerek, kamusal alandaki tartışma gündemini belirlemek yanında, dile getirilen sorunlara çözüm getirmeyi, önerilen çözümler üzerinde devlet ve kurumlarıyla ilişkiye geçmeyi ve özgürlükler içinde bir uzlaşma temeli aramayı içermektedir. Demokrasinin pekiştirilmesi açısından ise elverişli olan demokratik sivil toplum kavramı, hem sivil toplumsal örgütler arası ilişkilerde tahakkümün bulunmamasını hem de birey-toplum ilişkisinde üye olunan topluluğun birey üzerinde tahakküm kurmamasını gerektirmektedir (TOSUN, 2001, ss. 395, 397).

2122. Türk Dış Politikasında Baskı Grupları ve Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD'ın Türk Dış Politikasına İlgisi

Cumhuriyet tarihi boyunca, belirli dönemler ve olaylar haricinde Türkiye'de, dış politika zemininde halkın ve kamuoyu yöneticilerinin, bir platform oluşturmadığı ve böyle bir tabanın da olmadığı bilinmektedir.⁴¹ 1955'te "Selanik'te Atatürk'ün evinin Yunanlılarca yakıldığı haberleri" üzerine meydana gelen İstanbul'daki olayların; ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği ve Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmak istediği müdahaleyi baskıyla önlemeyi amaçlayan ama bunu yaparken Türkiye'nin NATO'yla ve ABD'yle yıllardır giriştiği işbirliğinin, Türkiye'nin güvenliğini sağlayamayabileceğini ortaya koyan mektubun, 1966 yılı başlarında yüksek tirajlı bir günlük gazetede yayınlanmasıyla kamuoyunda oluşan tepkinin; Azeri-Ermeni çatışması ve

⁴¹ 1948 yılından itibaren Kıbrıs'la ilgili önemli sayılabilecek haber ve yorumlar gazetelerde yer almaya başlamıştır. Örneğin, 26 Aralık 1948 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde başyazar Sedat Simavi tarafından, 25 Aralık 1948 tarihinde Ankara Cebeci Meydanı'nda üniversite öğrencilerinin Kıbrıs Türkleri'nin durumu ile ilgili hassasiyetlerini göstermek için yaptıkları mitingle ilgili yazısı yer almakta ve zaman zaman bu tür yazılarla kamuoyunun dikkati bu yöne çekilmeye çalışılmaktadır (ATEŞ, 2004, s. 24).

Bosna'daki katliam karşısında yapılan gösterilerin dışında dış politikanın, halkın yakın ilgi alanı içine girmediği gözlenmektedir.

1960'larla birlikte dış siyasal olaylar, kitle haberleşme araçlarıyla halkın bilgisine sunulmakta ve siyasal bir nitelik kazanmaktadırlar. 1961 Anayasası'nın siyasal örgütlenmeleri hoşgörü ile karşılayan özgürlükçü niteliği ve TİP, Milli Nizam Partisi (MNP) gibi solda ve sağda ortaya çıkan siyasal partilerin, ideolojik iddiaları gereği total perspektifleri ortaya koyarken, milli dış politika ekseninde de köklü değişiklikler önerdikleri göz önüne alındığında, iç siyaseti belirleyen unsurlar arasına dış politikalandaki alternatif tutumlarında da girdiği anlaşılmaktadır (BOSTANCI, 1995, ss. 548-549). Bu dönemin uzun vadede bir etkisi de kurulan düzenle birlikte, kamuoyunun çeşitli dilimlerinin ve çeşitli çıkar ya da baskı gruplarının birer siyasal güç olarak belirmeleri ve ortaya çıkan ideolojik akımlarla birlikte, Türk dış politikasının çizilmesinde söz sahibi olmak istemeleridir.⁴² 1960 müdahalesiyle birlikte TSK da, yeniden bir siyasal güç olarak belirmiş ve eğilimlerinin, Türk dış politika yönetenleri tarafından, dikkate alınması zorunluluğu duyulmuştur (ÜLMAN-SANDER, 1972, s. 11).

1961 Anayasası, hem dış politika konularının Parlamentoda daha iyi denetlenmesini sağlayacak siyasal kurumlaşma değişiklikleri, hem de Türk siyasal hayatına yeni güçlerin katılmasını sağlayacak niteliklerinden dolayı katkıda bulunurken, uluslararası ilişkilerde, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren görülen çözüme daha ileri bir aşamaya varmış bulunmaktadır. Üçüncü Dünya ülkelerinin sayısı hızla artarken, öte yandan da iki en güçlü devlet ABD ile SSCB arasında "zirve diplomasisi"nin güç kazanması ve bu gelişmenin hem nedeni hem de sonucu olarak her iki blokta da çözümlerin hızlanması, uluslararası ilişkileri 1970'lerin başında ortaya çıkan *detente* durumuna hazırlamaktadır. Böylece, Türkiye'de dış politika konularının enine boyuna tartışılmaya başlamasını sağlayan içerideki plüralizm, dışarıdaki çözümlerle paralellik içinde olmuştur (KÜRKÇÜOĞLU, 1980, s. 325). 1971-1973 dönemi ise, içteki sınırlayıcı etkiyle, dış politikayı oluşturan etkenlerdeki çoğulculuğa da bir sınırlama getirmiş, ancak 1973'den sonra, çok yönlü ve etkenli dış politika dönemi yeniden işlemeğe başlamıştır.

---

⁴² Bu dönemde yeni çıkmaya başlayan bazı yayın organlarında (mesela Yön dergisinde), Türkiye'nin o zamana kadar izlediği dış politika eleştirilmekte, Türkiye'nin Batı Bloku'yla ilişkiler yerine Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilere yönelmesi gerektiği savunulmaktadır (KÜRKÇÜOĞLU, 1980, s. 325).

Gittikçe daha fazla, kamuoyunun önünde yaşanan dış politika olgusunun (çok partili dönemle birlikte, parlamento toplantıları ve basında dış politika, bir tabu olmaktan çıkmıştır, ve 1980'lerle birlikte Türk hükümeti, artık, siyasi gündemi kendi yaratamamakta ve kamu söylemini şekillendirememektedir), ki bu kitlenin ilgi alanına girmiş dış politika demektir, gerek iktidar cephesini gerekse kamuoyunu biçimlendiren kamuoyu yaratıcılarını büyük sorumluluk altına soktuğu bir gerçektir. Artık iktidarda, kamuoyu yaratıcıları da, dış politika konusunda eleştiri platformuna çekilmiş demektir.

Baskı gruplarının, 1980 öncesi dönemde genel olarak, devletin belirli faaliyet alanlarını düzenleme ve denetleme amacına hizmet ettiklerinden, siyasal iktidarla aralarında korporatist bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir. Bahsedilen dönemde, elde ettikleri çıkarların temelinde, devletin kendilerine vermiş olduğu resmi görevlerin tamamlanmış olması yatmaktadır. Ve yine bu dönemde, karar alma mekanizmaları üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olan bu grupların belirli üyeleri ile siyasal iktidar arasında bireysel ilişkiler kurulmuştur.

I. ANAP hükümeti döneminde yapılan düzenlemeyle, korporatist politika oluşturma sürecine katılacak geleneksel bürokratlar büyük ölçüde devre dışı bırakılmıştır. Hükümet genel ekonomi politikaları ile bağdaşmayacak tarzda özel sektörün iktisadi faaliyetlerine Odalar aracılığıyla yön vermeye çalışmıştır (AY, 1998, s. 491).

Yukarıda da belirtildiği gibi, 1980 öncesi baskı gruplarının etkilemek istedikleri konu daha çok iç politikayla ilgili olup, sınırlı bir düzeyde kalmıştır (Türkiye'de üniversiteler, 1960'lara kadar, oldukça ağırlıklı ideolojik nitelikte baskı grubu olmamalarına karşın, 1970'li yıllarda, devleti yıkmak ve parçalamak için terörizmin ve anarşizmin yuvalandığı merkezler haline gelmişlerdir ve yine geleneklerini sürdürerek günümüze kadar gelen bazı tarikatlar halen siyasal erk üzerindeki etkinliklerini sürdürebilmektedirler: ŞAHİM, 1994, ss. 50, 52). 1980 sonrasında ise dış politika konusunda baskı gruplarının, daha çok ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Daha önce de değinildiği gibi (tez içinden s. 45), Türkiye Cumhuriyeti devletinde, dış politika Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülmekte ancak oluşum sürecinde diğer kişi ve kurumlar da rol almaktadır. Ordu ve iş dünyası bir baskı grubu olarak 1980 sonrası dönemde dış politika konusunda etkinliğini hissettiren aktörler

olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, özel grup-kamu grubu ayrımı⁴³ çerçevesinde giderek önem kazanan sorun, ordunun bir baskı grubu kimliği taşıyıp taşımadığıdır. Burada öncelik taşıyan husus, ordunun silah gücüne dayanan müdahalesi ile, onun sadece sınırlı bir siyasal etki yaratma amacını birbirinden ayırmaktır. Eğer ordu, sahip olduğu silah gücüne dayanarak bir darbeye siyasal iktidarı ele geçirmiş ya da dolaylı olarak iktidara müdahale etmişse (varolan hükümetin yerine güvendiği ve desteklediği bir başka sivil hükümeti iş başına getirmesi), artık onun bir baskı grubu olduğundan söz edilemez. Çünkü ortada, militarist ya da yarı-militarist bir rejimin varlığı söz konusudur. Ancak, zaman zaman bazı alanlarda (özellikle, milli savunma, dış politika, milli güvenlik ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması gibi konularda) siyasal kararlar üzerinde etki yaratma faaliyetine giriştiğinde ve siyasal kararlara yön vermeye çalıştığında, bu sınırlı ve ölçülü çerçeve içinde, öteki bazı kamu grupları gibi ordunun da bir “baskı grubu” rolü oynadığı kabul edilmektedir (KAPANİ, 1988, s. 203). Bu anlamda, Türkiye’de ordunun, savunma konuları yanısıra siyasal yaşamı ilgilendiren tüm konularda, çok önemli ve gerekli bir baskı grubu olduğu gözlemlenmektedir.

Daha öncede bahsedilen asker-sanayici kaynaşmasının bir sonucu olarak ABD, dünyanın en büyük silah tüccarı haline gelmiştir. ABD’nin dış ülkelere yaptığı silah satışının yarıya yakını doğrudan Pentagon tarafından gerçekleştirilmektedir. Bahsedilen kaynaşmanın, kapitalist dünyadaki militaristleşme sürecinin bir ürünü ve onun itici gücü olduğu düşüncesiyle, dünyanın çeşitli bölgelerinde çıkarılan küçük çaplı “sıcak” savaşların, bu kaynaşmanın çıkarlarına hizmet ettiği görüşü yaygındır (ATAY, 1998, s. 19; Ayrıca bkz.: ABD’de Askeri Endüstriyel Kompleks kutusu, UZGEL, 2002, s. 289)

Sermayenin büyük çaplı sanayi ve ticaret yatırımlarına yöneltmesiyle OYAK’ın, Batı ülkelerinde görülen asker-sanayici kaynaşımını andıran bir yapıya dönüştüğü söylenmektedir. OYAK’ın, Ordu ile uluslararası sermayeyle bütünleşmiş Türk kapitalizmi

⁴³ Devlet yapısı içinde yer alan bazı kamu kuruluşlarının baskı grubu sayılıp sayılmayacağı konusu doktrinde tartışmalıdır. Klasik kuramcılar, devletin bütünlüğü ilkesine ters düştüğü gerekçesiyle, kamusal baskı grubu kavramını kabul etmemekte, sadece, özel grupların (sendika, şirket, dernek, birlik vb.) gerçek anlamda birer baskı grubu sayılabileceğini ileri sürmektedirler. Oysa, Kapani’nin belirttiği üzere, siyasal hayatın gerekçeleri, devlet bürokrasisinin bazı kesimlerinin, bazı kamu kuruluşlarının siyasal karar organları (parlamento, hükümet) üzerinde baskı grubu davranışı içinde olduklarını göstermektedir. Bu etkileme faaliyetinin amacı, şüphesiz ki özel bir grup menfaatinin sağlanması değil, fakat belli bir kamu hizmetine ya da belli bir idari tutuma öncelik ve ağırlık tanınmasıdır. Ve bu yapılırken de genellikle, istenilen yönde alınacak kararın “kamu yararına” uygun olacağı kanısıyla hareket edilmektedir (ATAY, 1998, s. 16).

arasında doğrudan bağ kurulmasında önemli bir rolü olduğu ve Ordunun, Türkiye’de ekonomideki payı arttıkça, tarafsız ve siyaset üstü kalmasının güçleşeceği düşünülmektedir (bkz.: ATAY, 1998, s. 20). Özellikle 1980’lerde Türk silah sanayisinin oluşumuna da tanık olunmuştur.

1990’larda ordunun dış politikadaki rolünün arttığı görülmektedir. Bunun büyük ölçüde, iç ve dış gelişmelerden kaynaklanan nedenleri bulunmaktadır (bkz.: UZGEL, 2001, ss. 84-88). Bu dönemde TSK, dış politikayı ilgilendiren iki önemli belge hazırlamıştır. Bunlardan biri, GKB tarafından temel olarak TSK’nın savunma ihtiyaçlarına yönelik kurumsal, operasyonel ve lojistik ihtiyaçların belirlendiği ama bu arada ülkeye yönelik tehditlerin de ele alınarak ulusal güvenlik tanımının yapıldığı Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK) adlı belgedir. Bu belge 1992’de gözden geçirilerek en büyük tehdit olarak bölücülük belirlenmiş, 1997’de ise irtica buna eklenmiştir. Bu konudaki diğer önemli belge, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’dir (MGSB). MASK temel alınarak MGK Genel Sekreterliği tarafından oluşturulan bu belge aslında 1963’ten beri hazırlanmakta, her yıl Aralık ayında gözden geçirilmekte ve 5 yılda bir de yeni koşullara göre yenilenmektedir. Hazırlandıktan sonra Bakanlar Kurulu’nca onaylanan bu belgeye göre hiçbir yasa, yönetmelik ve uluslararası anlaşmanın buradaki hükümlere aykırı olamayacağı kabul edilmiştir. Bu belgede, yine en büyük tehdit olarak irtica ve bölücülüğün ilk iki sırada yer aldığı, mafya-ülkücü ilişkisinin bunu takip ettiği, bir çatışma durumunda Suriye ile Yunanistan arasındaki işbirliğinin göz önüne alınması gerektiği belirtilirken, Orta Asya Cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesi gibi hususlar da yer almaktadır (UZGEL, 2001, ss. 87-88).

Türk dış politikasının temel yapıcısı iki kurum olarak Koçer, Ordu ve Dışişleri Bakanlığı’ni göstermektedir. Koçer’e göre, *“Bu iki kurumun, ortak bir biçimde “Batılı”/“Batıcı” bir kimliğe ve yönelime sahip olmaları, Türkiye’nin dış politikasında, en azından Batı çizgisinden sapmaları önleyici bir işlev görmektedir. Bunun en somut örneği, Refahyol iktidarı döneminde yaşanmıştır”* (KOÇER, 2003, s. 41). Ordu, dış politikayı oluşturma ve uygulama sürecinde doğrudan yer alırken (Kıbrıs, Ege, Kuzey Irak, İsrail’le ilişkiler vb.), aynı zamanda bir baskı grubu olarak, geleneksel çizgiden sapmaları engellemekte, Türkiye’nin çıkarını kollamakta ve plüralist yaklaşımla siyasal katılımı çeşitlendirmektedir.

Dış politika oluşum sürecinde, uluslararası kapitalist ekonomiye eklenmeyle birlikte, iş dünyasının rolünün ve etkisinin de arttığı görülmektedir. İş çevreleri, siyasal süreçte doğrudan temsil edilmeye ve bazı işadamları diplomat gibi davranmaya başlamışlardır. İşadamları, ekonomik olarak dışa açılma döneminde, bu alandaki gelişmelerden çok etkilendikleri için dış politikayla doğrudan ilgilenmekte, Dışişleri Bakanlığı'ndan brifing almakta, hatta Davos sürecinde olduğu gibi, Dışişleri'nin desteğiyle de olsa diplomatik süreçte yer alabilmektedirler. İşadamları artık bundan sonra da sürecek bir uygulama olarak resmi nitelikli yurtdışı gezilere katılmaya başlamışlardır ve bu uluslararası alanda da rastlanan bir uygulamadır. Bunun ilk uygulamalarından biri olarak, 1984 yılında Başbakan'la birlikte geniş bir işadamları heyetinin Kıbrıs'a getirilmesi gösterilmektedir (UZGEL, 2001, s. 82).

İş dünyası, Dışişleri Bakanlığı'nın da teşvikiyle bu gelişmelere kurumsal olarak uyum sağlamaya çalışmış ve 1986'da amacını, "Türk iş aleminin dış dünyayla ilişkilerini geliştirebilmek ve Türk ekonomisinin dünya ekonomisiyle entegrasyonuna katkıda bulunmak" olarak açıklayan DEİK'i oluşturmuştur. Bu, iş çevrelerinin AB'yle ilişkilerini düzenleme, kamuoyu oluşturma ve hükümetleri etkileme amacıyla 1965'te kurdukları İktisadi Kalkınma Vakfı'ndan (İKV) sonra kurdukları dış politikayla ilgili ikinci önemli kuruluştur (UZGEL, 2001, s. 83).

1990'lı yıllarda örgütlenmiş iş çevrelerinin, güncel dış politika gelişmeleriyle ilgili çeşitli açıklamalar yaparak ve raporlar hazırlatarak kendi bakış açılarını ve önerilerini ortaya koydukları görülmektedir. Örneğin, Rahmi Koç, "Kıbrıs hareketinin Türkiye'ye pahalıya mal olduğunu" ya da Yunanistan'la ilişkilerde Özal geleneğini sürdürerek "savaşı ticaretle yenmek gerektiğini" belirtmektedir (UZGEL, 2001, s. 88).

İşadamları yalnızca çeşitli öneriler ortaya atmakla yetinmeyip, 1998'lerde oluşturulmuş Türk-Amerikan, Türk-Yunan, Türk-Rus İş Konseyi gibi oluşumlarla da aktif girişimlerde bulunarak sorunların çözülmesi için, ekonomik ve ticari ilişkilerin dışına taşan siyasal girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Örneğin, TÜSİAD, ABD'de lobi amacıyla bir şirket kurarken, bireysel olarak Tarık Şara ve Rahmi Koç gibi önde gelen işadamları Yunan başbakanına, Türkiye'ye davet edilmesi için girişimlerde bulunabileceklerini söylemekte ve "iş dünyasının diplomatları" gibi davranmaktadırlar. TÜSİAD'ın 1994'te

bir “Dış İlişkiler Komisyonu” kurması ve ABD ve Avrupa’da temsilcilikler açması bu bağlamda değerlendirilmektedir (UZGEL, 2001, s. 90).

596 sayılı sözde Ermeni soykırımının Temsilciler Meclisi tarafından tanınmasına yönelik tasarı ile ilgili olarak TÜSİAD’ın, kararın geçmesinin ABD’nin Türkiye’deki ekonomik ve ticari çıkarlarına zarar vereceğini bildiren bir mektubu alt komite başkanına göndermesi de, tasarıya resmi kurumlar dışında plüralist oluşuma örnek teşkil edecek gruplar tarafından da tepki gösterilmesi bakımından önemlidir. Burada, Hükümetin bir dış politika kararına değil de başka bir ülkenin, bulunulan ülke ile ilgili bir kararına etki isteği söz konusudur. Nihayetinde, tasarı ABD başkanının isteğiyle geri çekilmişse de, önemli olan tasarının içeriğinden ötürü değil zamanlamasından dolayı geri çekilmesidir.

Yine TÜSİAD’ın 1999 yılında Rusya Federasyonu ile ikili ilişkilerde belirleyici etkenler üzerine yaptırdığı bir araştırma dikkat çekmektedir. Bu araştırmada, Rusya Federasyonu’nun Türkiye’ye coğrafi olarak yakın bir büyük Pazar olduğuna ve burada nüfusun %11’ini Türk asıllı insanların oluşturduğuna dikkat çekmektedir (AKGÜN-AYDIN, 1999).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KIBRIS-AB ÖZDEŞLİĞİNDE TÜSİAD

Günümüzde Kıbrıs sorununu, Adanın ve Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin dışında değerlendirmek bir hayli zor gözükmemektedir. Aslında, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin Kıbrıs sorunu ile hukuki bir ilişkisi yoktur.

30. Türk Dış Politikasında Kıbrıs Politikasının Genel Çizgileri

Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan tüm andlaşmalar içinde bu gün yaşanan tek anlaşma olan Lozan Andlaşması ile elde ettiği en büyük başarısı, devlet bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün diğer ülkelerce hukuksal olarak tanınmasıdır. Bu anlaşma da Kıbrıs ile ilgili doğrudan iki madde bulunmakla birlikte, bir diğer madde olan 16. madde Kıbrıs'ın hukuki durumunu belirlemektedir. Andlaşmanın bu maddesi, 1959 yılında Türkiye Cumhuriyeti devletine ilgili devletlerden biri olarak sürece katılma imkanı vermektedir. Nitekim, Londra ve Zürih Andlaşmaları, bu maddeye istinaden Türkiye'nin de içinde bulunduğu devletler tarafından imzalanmıştır (ATEŞ, 2004, ss. 21-22).

Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan'da kurulan bölgesel dengenin sonradan çeşitli yollarla Yunanistan lehine çevrilemediği tek örnek 1974 hareketinden bugüne kadarki gelişmeler çerçevesinde Kıbrıs olmuştur (SÖNMEZOĞLU, 2004, s. 13). 1940'lı yıllarda Kıbrıs sorununa İngiltere ve Yunanistan'la ilişkilerinin bozulmasından çekinen hükümet hep ihtiyatla yaklaşmıştır. Hatta 1950 de Kıbrıs diye bir sorun olmadığı açıklaması dönemin Dışişleri Bakanı tarafından yapılmıştır. Oysa durum bundan farklıdır. Kıbrıs diye bir sorun vardır ve bu Koçer'in de belirttiği üzere öncelikli olarak Türkiye Cumhuriyeti devletinin, bir ulusal güvenlik sorunudur (bkz.: KOÇER, 2004, ss. 65-68). Türk dış politikasında Kıbrıs, hem Türkiye'nin ulusal ve stratejik çıkarlarını içeren bir konu hem de Ada'daki Türk halkının güvenliğinin ve refahının korunması şeklinde belirlemiştir. Tarihsel

süreç içerisinde Kıbrıs, bir devlet politikası olarak günümüze kadar aynı çizgide ilerlemiştir. Gelen hükümetlerle bazı sapmalar yaşansa da genel özelliğini korumuştur.

Kıbrıs Politikası, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin, dış politikasındaki tutum ve davranışlarında yeni bir belirleyici etken olarak kendini göstermeye başlamıştır. 1954 yılında Yunanistan tarafından BM'ye getirilip, uluslararası bir sorun haline dönüştürülmesine kadar Türkiye için "Kıbrıs Sorunu" söz konusu değildir (BAĞCI, 2001, s. 134). Ancak, 1963 Aralık ayında yaşanan olaylar, artık, Türkiye için Kıbrıs sorununun temel bir dış sorun olduğunun algılanması anlamına gelmektedir. Bu süreçte Türkiye, uluslararası anlaşmaların uygulanmaması karşısında pasif protestolar dışında pek bir şey yapmamıştır. 1956 yılı sonundan itibaren yapılan resmi beyanlar ve BM'deki konuşmalar, Türkiye'nin Kıbrıs politikasının, taksimi gerçekleştirmeye yöneldiğini göstermiştir (GÖNLÜBOL ve DİĞERLERİ, 1996, s. 355).

31. Türk Dış Politikasında AB

Türkiye'nin dış politika hedefleri çeşitli istikametlere göre ifade edildiğinde ilk istikamet Avrupa'dır. Avrupa ile ilgili olarak Türkiye'nin ana hedefi şöyle ifade edilmektedir: "*Türkiye Avrupa'daki varlığını korumayı ve etkisini arttırarak Avrupa işlerinde en büyük Avrupa Devletleri düzeyinde rol almayı hedeflemiştir*". Bu hedefe ulaşmak için düşünülen ara hedeflerse şunlardır:

-“Bütün Avrupa kuruluşlarına katılmak ve bu kuruluşlarda gittikçe artan bir rol oynamak.

-Avrupa'da Türk ve Müslüman unsurların buldukları ülkelerde daha nüfuzlu ve müreffeh toplumlar haline gelmelerine yardımcı olmak.

-Türkiye üzerinde emelleri olan ülke ve grupların Türkiye'nin hedeflerini gerçekleştirmesini kösteklemek için kendi başlarına veya diğer ülkelerle koalisyon halinde girişecekleri çabaları önlemek.

-Avrupa'daki ikili ve çok taraflı ilişkilerini yukarıdaki amaçları gerçekleştirmek için kullanmak.

-Türkiye'nin güvenlik ve savunması için yalnız Avrupa organizasyonlarına güvenmemekle birlikte bu organizasyonların dışında da kalmamak.

-Gayenin tahakkuku aynı zamanda güçlü, zengin ve her bakımdan Batı normlarına uyumlu bir Türkiye'nin oluşmasını gerektirdiğinden Türkiye'nin de kendi tercihi olan bu düzeye bir an önce ulaşmasına çalışmak." (Dış Politika Bülteni, 1992, ss. 3-4).

Yukarıda belirtilen ara hedeflere ulaşmak için takip edilecek politika ve stratejilerden üzerinde etken olabilecek önemli hususlardan biri de, Türkiye'nin halen dışında bulunduğu önemli bir kuruluş olan AB içindeki yerini almasıdır. Yoksa, Türkiye için AB üyeliği NATO yada İKT üyeliğinden farklı olarak algılanmamalıdır.

Türkiye için AB üyeliği, uzun yıllardır takip edilen Batı'ya yönelme çizgisinde bir son aşama konumunda olup, çok önemlidir. Fakat bu durum, ülkenin AB dışında herhangi bir çıkar tanımlaması ya da önemsenecek değeri olmadığı anlamına gelmemektedir (SÖNMEZOĞLU, 2004, s. 13).

32. Kıbrıs-AB Özdeşliği

Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci Kıbrıs konusu ile özdeşleştirilmiştir. Kuloğlu, büyük çapta endüstrileşmiş olan AB'nin, ihtiyaç duyduğu petrolün %80'e yakın bir kısmının Orta Doğu'dan temin edildiği ve bu petrolün hemen hemen tamamının Avrupa'ya Akdeniz üzerinden taşındığı ve dünyada petrol talebinin giderek arttığı ve petrolün arz ve talebi arasında kurulan hassas bir noktaya geleceği dikkate alındığında AB'nin neden Kıbrıs'ı bünyesine almak istediğinin bir yönünün açıklığa kavuşacağını üzerinde durmaktadır. Stratejik açıdan düşünüldüğünde ise (gereğinde askeri bir yığınak bölgesi, hava kuvvetleri için mükemmel bir üs, S-300 krizinde olduğu gibi uzun menzilli füzeler için iyi bir konuşlandırma mevki, insanlı ve insansız istihbarat ve karşı istihbarat faaliyetleri için çok önemli bir konum) Ada'nın hakimiyeti son derece önemli olmaktadır (KULOĞLU, 2004, ss. 41-42).

Kıbrıs Rum Kesimi'nin ise AB'ye müracaatı ekonomik değil siyasal sebeplidir. Çünkü AB'ye üye olunca garanti anlaşmasının geçersiz olması ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında tüm adayı temsil etmesi ve Türkler'e vaat edilen iki kesimli federasyonun Avrupa yasalarına aykırı olacağından Ada'ya tek başlarına sahip olmaları hedeflenmektedir. Yunanistan ise Kıbrıs-Türkiye-AB politikalarında değişiklik yaparak

yeni politikalar benimsemiştir. AB üyelik sürecinde Türkiye'ye karşı tavrını yumuşatmış hatta desteklemeye başlamış ve Yunanistan kendi lehine çözemediği Türkiye ile olan sorunlarını, Türkiye'nin AB ile sorunları haline getirmeyi başarmıştır (KULOĞLU, 2004, ss. 42-43).

AB'nin, 1999 yılı Aralık ayında Helsinki'de toplanan Zirvesinde Türkiye'yi aday ülke ilan etmesinden itibaren Kıbrıs ve Ege meseleleri de, Türkiye'nin AB üyeliğine hazırlanması yolunda kriterler haline getirilmiştir. Oysa, bu Zirve kararlarında Ada'da bir çözüm olmasa bile Kıbrıs Rum tarafının AB'ye yaptığı üyelik başvurusunun sonuçlandırılacağı bildirilmiştir. 1959 Londra ve Zürih Andlaşmaları gereği Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan'ın üye olmadığı herhangi bir siyasi yada ekonomik birliğe katılamayacağı (SÖNMEZOĞLU, 2000, s. 305) düşünüldüğünde bu ilke, AB tarafından, Kıbrıs Rum Kesimi'nin Türkiye'nin üye olmadığı bir örgüte izni olmadan almaya yönelinmesiyle, açıkça göz ardı edilmiştir.

BM Genel Sekreterliği konu ile ilgili sıfırdan başlama cesaretini gösterememiştir, diyor Sönmezoğlu ve ekliyor: *“İki kutuplu sistem döneminin şartlarını yansıtan ‘tek bir Kıbrıs devleti’ olduğu ve her ne olursa olsun böyle olmaya devam edeceği, adada şu andaki durumun dikkate alınamayacağı varsayımını temel konularda devam ettirmiştir.”* Yine Sönmezoğlu, BM Genel Sekreterliği'nin tutumunun Yunan tarafının görüşlerine yakın olmasında Türk tarafının ve Türk kamuoyunun önemli ölçüde payı bulunduğu görüşündedir. Gerek Türkiye'de gerekse Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ndeki kamuoyu odaklarının AB üyeliği konusunda aşırı istekli görünmeleri, bu konuda Kıbrıs sorununu çok önemli bir engel olarak görmeleri, bu çerçevede Rauf Denктаş'ı “uzlaşmaz” bir lider olarak göstermeleri karşısında, ne Yunanistan'da ne de Güney Kıbrıs'ta kamuoyu odakları sorunun çözümü konusunda Klerides'i veya Papadopulos'u eleştiren bir konumda olmamışlar, daha yekpare bir görünüm vermişler aksine son dönemlerde olduğu gibi Türk tarafına taviz verilmemesi yönünde etki etmeye çalışmışlardır. Bu durumda da, BM Genel Sekreteri ve danışmanları konuyu çözümü için esas taviz alınabilecek tarafın (AB yetkililerinin de bu türden telkinleriyle) Türk tarafı olduğu sonucuna vardıklarından plan esas olarak belirtilen atmosferi yansıtmaktadır (SÖNMEZOĞLU, 2004, s. 14).

Annan Planı'nın, Türk tarafı için olumlu yönleri bulunmakla beraber genel bir değerlendirmede olumsuz yönleri oldukça ağır basmaktadır. Çözümde temel ilke toplumların içice değil yanyana yaşamaları olmalıdır. Türkler'in diğer ülkelerde yaşadıkları deneyimler, Kıbrıs'ta Türk tarafının içice yaşarken azınlık durumuna düşme endişesini arttırmaktadır. Çözüm 1974 öncesine dönülmesi niteliği taşımalıdır. Rum tarafı 1974'te mevcut durumu kendi lehine değiştirmek için bir hamle yapmış ve kaybetmiştir (SÖNMEZOĞLU, 2004, ss. 12-13).

Kıbrıs sorunu ile Türkiye'nin AB üyelik süreci arasında bir ilişki bulunmakla beraber bu, hukuki bir nitelik taşımamaktadır. Özellikle, Sönmezoğlu'nun da belirttiği üzere, eğer AB, Kıbrıs Rum Kesimi'ne sorun çözülmeden üyelik görüşmeleri için tarih vermişse ve sorun çözülme de gerekli şartları yerine getiren Kıbrıs Rum Kesimi'ni üye alıyorsa, Türkiye'nin AB ile üyelik görüşmelerine başlamak için Kıbrıs sorununu ne pahasına olursa olsun çözmek gibi bir endişesi olmamalıdır (SÖNMEZOĞLU, 2004, s. 13). Nasıl ki, İspanya'nın üyeliği için İngiltere ile arasındaki Cebelitarık uyuşmazlığının veya Yunanistan'ın üyeliği için Ege'deki sorunların çözümlenmesi şart koşulmadıysa, Türkiye'nin Yunanistan ile sorunlarının ve hele Ada'da yaşayan iki toplum arasında çözümlenmesi gereken bir Kıbrıs uyuşmazlığının, Türkiye'nin AB'ye üyeliğiyle ilişkilendirilmesi anlamsızdır (ACAR, 1993, s. 87).

33. TÜSİAD' ın Kıbrıs-AB Özdeşliğindeki Tavrı

Dış politikada nesnel bir doğru karardan çok, çıkarlara göre şekillenen farklı doğru kararlar vardır. Ve yine aynı olay, farklı bakış açılarıyla veya bakılan yöne göre farklı algılanılabilmektedir.

Halkın, dış politika konusunda ilgisiz olması bilgisiz olması ile eşanlıdır. Gerçekte, iktidar politikalarını sınıf lobilerinin ötesinde halkın aktif bir unsur olarak belirlenme sürecine girişi Fransız İhtilali sonrası ulus-devlet denilen bürokratik iktidar aygıtlarının ortaya çıkışıyla beraberdir. Ulus-devlet organizasyonu, dış politikayı savaş-barış dönemleriyle sınırlı bir alan olmaktan çıkartmış, ona süreklilik kazandırmış, uzman kadroların bu alanda istihdam edilmesini sağlamış ve halkı etkileyerek veya ondan bir şekilde etkilenecek, dış politika halk bağlantısını kurmuştur (BOSTANCI, 1995, s. 550).

Artık liderler, dış politika tercihlerini belirlerken, karar alırlarken kökleşmiş imajlara ters düşmeyen tercihlerde bulunmak ve farklı çıkarları savunan grupların görüşlerini (bu, grubun ülke içindeki ya da dışındaki gücüyle doğru orantılı artar) dikkate almak durumundadırlar.

Yine de, dış politika görevinin, “arcana imperii”den, devlet yönetmenin, imparatorluk yönetmenin sırlarından sayılageldiği⁴⁴ dikkate alındığında, dış politika konularına etki etmek isteyen kişi ve grupların ne derece başarılı ya da etken olacağı tartışmalıdır. Ya da etki varsa, bunun aşikar olması.

Bir dış politika konusu olarak AB’ye üyelik sürecinde Kıbrıs konusu ile ilgili olarak hükümete etki etmek istemiyle gündeme gelen baskı gruplarından biri de TÜSİAD’dır. Ülke ekonomisinde büyük bir yeri olan TÜSİAD’ın bu konudaki temel argümanları nelerdir? TÜSİAD’ın kurum kimliğiyle ilgili 2000 yılında yapılan bir araştırmada derneklerin %61,70’i, kanaat önderlerininse %68.70’i “sanayiciler ve işadamları toplumun öncü bir kesimini oluştururlar” kanaatine mutabık olduklarını beyan etmişlerdir (SAM, 2000, ss. 25-26). Böylece, sanayici ve işadamlarının, seçkinler arasındaki yerleri bir kere daha teyit edilirken arkalarındaki toplumsal gücün, görüşlerini yansıtan kitlenin oranının teyit edildiği de açıktır.

1990 yılında TÜSİAD bir Eğitim Raporu yayımlayarak zorunlu temel eğitimin 8 yıla çıkmasını istemiştir. Ocak 1997’de, MGK bildirisinden 1 ay önce, “Türkiye Demokratikleşme Perspektifleri” adlı rapor kamuoyuna sunulmuş ve bundan sonra da Türkiye’de insan hakları ihlallerini ortaya koyan ve bunların önlenmesini isteyen çok sayıda belge ve demeç yayımlanmıştır. Çünkü demokratik anayasal değişikliklerinin yapılmaması durumunda AB ile ilişkiler zora girmekte ve bu da ticaretin önündeki en büyük engel olarak belirmektedir. AB yardımlarından yararlanılamaması, dış kaynağın gelmemesi, finans kuruluşlarının kredi açmaması burjuvaziye zora sokmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinde göreve gelen iktidarlar tarafından, son dönemde yapılan tüm anayasal ve yasal değişikliklerin altında yatan olgu şüphesiz AB üyeliği

⁴⁴ Bu tabir, Soysal’dan alınmıştır. Dış politika konularına kimsenin akıl erdiremeyeceği varsayımıyla, bu işlerin devredilemez oluşu, görevin kendisine bir sır niteliği vermektedir (SOYSAL, 1964, s. 17).

düşüncesidir ve bunlarda dış etki vardır. Türkiye, Osmanlının son dönemlerinde olduğu gibi, sorunları kendisi çözmeyi başaramamış, dışarıdan verilen ekonomik ve sosyal politika önerilerini ya olduğu gibi reddeden ya da tamamıyla kabul eden bir ülke görünümünü vermiştir. 1876 Anayasası oluşumunda olduğu gibi, dış etki ile iç dinamikler arasında çelişkiler mevcuttur. Çünkü, Osmanlı geleneğinin etkileri hala varlığını devam ettirmektedir. Sorun varsa, bu sorunlar doğal olarak düzeltilmelidir (yapılan değişikliklerin yararlı olduğu gerçeği göz önünde tutularak) ama bir başkası için değil, devletin bekası, toplumun refahı için. Tıpkı, Atatürk dönemindeki gibi değişiklikler dıştan öte iç dinamiklerin etkisiyle yapılmalıdır.

Annan Planı'nı ele alıp, tartışmak yukarıdaki bahsedilen geleneğin bir sonucudur. Kıbrıs konusu, AB istiyor diye değil, gerçekte böyle bir sorun teşkil ediyorsa çözüme kavuşturulmalıdır. Ve, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi çözüm planı olmalıdır. Sorun çözülmese de, Birliğe alınacakları vaat edilen bir kesim varken sırf Birliğe girmek için ödün vermek, doğru bir yaklaşım değildir.

AB üyeliğinin, Türkiye'nin ulusal politikalarından biri olduğu ön kabulüyle TÜSİAD, BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından önerilen planla ilgili olarak, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutan Kıbrıs konusunda, BM tarafından çözüme yönelik somut bir önerinin gündeme getirilmiş olmasını önemli bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Yine TÜSİAD, Ada'da çözüme ulaşılmasının, uluslararası platformlarda Türkiye'nin konumunu güçlendireceği, genişleme sürecinde önündeki önemli engellerden birinin kalkmış olacağı için AB'nin, Türkiye ile müzakereleri başlatmak konusunda daha rahat etme imkanı bulacağı, görüşündedir (TÜSİAD Basın Bülteni, 14 Kasım 2002, TS/BAS/02-103).

Türkiye'nin öncelikli ulusal çıkarı, istikrarlı ekonomik büyüme ve refah düzeyinin artırılması doğrultusunda, AB üyeliği hedefinin bir an önce gerçekleştirilmesini isteyen TÜSİAD, Kıbrıs konusundaki çözümsüzlüğün, Türkiye-AB ilişkilerinde ve Türkiye'nin tam üyelik perspektifinde aksamaya yol açmasının tarihi ve toplumsal sorumluluğunun çok ağır olacağını belirtmektedir. TÜSİAD Yönetim Kurulu üyesi Şadi Gücüm'ün 30 Ocak 2003 tarihli konuşmasında, Kıbrıs sorununun girdiği tarihi dönemeçte, TÜSİAD'ın üzerine düşen görevi yerine getirdiğini belirtmektedir: *“TÜSİAD, 1998 yılında KKTC'yi ziyaret etmiş, Kıbrıs Sanayicileri ve İşadamları Derneği ile birlikte hazırladığı “KKTC*

Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri” başlıklı raporla, KKTC ekonomisinin yeniden yapılandırılmasına ilişkin önerileri, aynı yılın Temmuz ayında kamuoyuna sunmuştur. TÜSİAD, Türkiye SİAD Platformu’nun da üyesi olan KKTC İŞAD ile KKTC özel sektörünün gelişmesi ve ekonomideki etkinliğinin arttırılmasına yönelik işbirliğini sürdürmektedir. Kasım 2001’den itibaren TÜSİAD basın açıklamalarıyla Kıbrıs konusundaki görüşlerini tüm samimiyetiyle kamuoyuyla paylaşmıştır. TÜSİAD’ın yayın organı olan Görüş dergisinin Şubat-Mart 2002 sayısının tümü Kıbrıs sorununun her yönüyle incelenmesine ayrılmıştır” (http://www.tusiad.org/haberler/konuşma/duyuruno_272.pdf. 24.06.2004).

TÜSİAD, AB konusu, toplumun ve hükümetlerin gündemine girmesinden çok önce lobi faaliyetlerini başlatmış ve son dönemlerde iyice yoğunlaştırmıştır. TÜSİAD, Kopenhag Zirvesi öncesinde AB başkentlerini ziyaret etmiş ve burada resmi yetkililer ve çeşitli ekonomik kuruluşlar ve sanayi federasyonlarıyla görüşmüştür (TÜSİAD Basın Bülteni, 30 Eylül 2002, TS/BAS/02-78). Buna paralel olarak, çok sayıda sivil toplum örgütü de yoğun lobi çalışması yapmıştır.

TÜSİAD, Kopenhag Zirvesi sonrasında ortaya çıkan en önemli gerçeğin, Türkiye’nin AB üyeliği sürecinin artık yeni bir evreye girmesi ve gelinen noktada Türkiye’nin AB üyeliğinin engellenmesinin mümkün olamayacağı görüşündedir. Bu bağlamda, yapılması gerekirse, yeni dönemin koşullarını sağlıklı biçimde değerlendirmek ve tam üyeliğin gereklerini yerine getirmektir (ÖZİLHAN, 2003, ss. 6-7). Yine TÜSİAD’a göre, Kıbrıs konusu da, Türkiye’nin önüne çıkarılan engellerden biridir ve acilen çözüme kavuşturulmalıdır. Ve, yine TÜSİAD, BM’nin önerisinin Kıbrıs müzakere sürecinde temel alınması gerektiğini düşünmektedir (TÜSİAD Basın Bülteni, 26 Kasım 2002, TS/BAS/02-106). Çünkü TÜSİAD, Kıbrıs sorununun çözümünü aynı zamanda AB üyeliği süreci ile yakından bağlantılı bulmaktadır.

TÜSİAD, Kıbrıs sorununun, Annan Planı ile çözümlenmesini desteklemiştir. Bu yönde en geçerli aracınsa, her iki kesimde de uygulanmasını şart koşarak, Annan Planı’nın KKTC’de referanduma götürülmesinin kabul edildiğini ilan etmek, olduğunu savunmuştur (TÜSİAD Basın Bülteni, 11 Mart 2003, TS/BAS/03-027). Ve, Annan Planı’na ilişkin 24 Nisan 2004 tarihinde yapılacak referandumda, Hükümete destek vermiş ve bazı eleştiriler

dışında Kıbrıs konusunda Hükümetin tavrını olumlu bulmuştur. TÜSİAD, KKTC’de evet oyu çıkması için yoğun bir şekilde çalışmış ve gazetelerde daha bir çok sivil toplum kuruluşuyla beraber, verdiği tam boy ilanlarla bu görüşüne destek istemiştir (Bu konudaki bir ilanın içeriği için bkz.: AKŞAM, 14 Nisan 2004).

AB ile 1996 yılından itibaren imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması sanayi ürünlerini kapsamakta ve bu sektörde kısıtlamaların olmadığı serbest ticareti öngörmektedir. Bu nedenle Türk sanayicilerinin “zenginler kulübü” olarak tanımlanan ve ekonomi üzerinde belirleyici etkilere sahip olan TÜSİAD’ın AB hakkındaki görüşleri dış politikanın ekonomi yanının önemli bir unsuru olarak algılanmalıdır. Bu bağlamda, TÜSİAD’ın AB-Kıbrıs özdeşliğindeki tavrı, Türkiye’nin dış politikası için temel göstergeler arasında yer almaktadır. Kıbrıs-AB süreci sadece söz konusu taraflar değil aynı zamanda garantör devlet olan Türkiye’nin de AB süreci üzerinde önemli etkilere sahiptir. Özellikle, Türkiye’nin KKTC’nin AB’ye katılımındaki uzlaşmacı tutumu gelecekte Türkiye’nin de katılım müzakerelerini olumlu yönde etkileyecek özellikler sunacak gibi gözükmektedir.

4. SONUÇ

Günümüzde, piyasaların birleşmesi ve serbest ticareti içeren küreselleşme süreci ile dışa karşı korumacılık tabanında şekillenen bölgesel entegrasyon hareketlerinin aynı anda gerçekleşmesi dünya ekonomisi içinde bir ikilemin olduğunun işareti olarak kabul edilse de; AB, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement-NAFTA), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia-Pacific Economic Cooperation-APEC) ve Güney-Doğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of South-East Asian Nations-ASEAN) gibi başarılı bölgesel entegrasyonlar içinde yer alan ülkelerin dünyayı yönlendiren gelişmiş ülkeler olması bu ikilemin tartışma konusu olarak ele alınmasını engellemektedir. Dünyadaki bu görünüm sonucunda bölgesel anlamda oluşturulan entegrasyon süreçlerine katılmayan ülkelerin bir şekilde marjinal kalacağı gözden kaçırılmamalıdır. Dünya ekonomisinde ister ticari ister siyasi olsun anlaşmalar genellikle ülkeler arası değil bölgeler arası yapılmaktadır. Artık uluslararası piyasalar sunulan değil elde edilmesi gereken bir unsurdur.

Türkiye, içinde bulunduğu coğrafya itibarıyla bazı entegrasyon seçenekleri ile karşı karşıyadır. Diğerleri ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin ekonomik çıkarları açısından en önemli seçenek AB olarak değerlendirilmektedir. Bu kararın desteklenmesi sadece geçmişten kaynaklanan "batılılaşma" hedefinin bir parçası olduğundan değil, günümüz şartlarında "vahşi" kapitalizmin yıkıcı etkilerinden kurtulmak için yapılması gerekenlerin bir sonucudur. Artık AB, 25 üyesi olan, üyelerinin dört tanesinin G-7 ülkeleri arasında yer alan, yaklaşık 500 milyona yaklaşan nüfusu ve 11 trilyon dolar civarında gayri safi milli hasılası ile ABD'ye tek rakip ekonomi görünümündedir. Türkiye'nin AB bölgesi ile olan dış ticaret hacminin toplam dış ticaret hacmi içinde yaklaşık %50'lik değere sahip olması bölgenin Türkiye açısından ne kadar önemli olduğunu daha da iyi bir şekilde açıklamaktadır.

Dünyanın halihazırda en başarılı bölgesel entegrasyonu olarak kabul edilen Avrupa Birliği fikrinin oluşumunun esas sebebi dünyanın en eski kıtası olan ve kültürel anlamda

büyük ölçüde homojenlik gösteren Avrupa'da asırlardan beri süregelen savaşların ortadan kaldırılması ve istikrarlı bir bölgenin yaratılmasıdır. Bu fikir sadece siyasi ve ekonomik aktörlerden değil, toplumun değişik kesimlerinden oluşan taban tarafından ileri sürülmüş ve hayata geçirilmiştir. Bölgesel ekonomik entegrasyon olarak İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip 1951 Paris Anlaşması'yla oluşturulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile sadece kömür ve çelik gibi o dönemde silahlanma yarışında en fazla kullanılan iki kaynağın yüksek ortak bir otoriteye bağlanması birliğin amacı konusunda önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir. Bu ortak otoritenin çalışmalarının olumlu sonuçlar vermesi sektörel olarak başlatılan entegrasyon fikrinin ekonominin tamamını içerecek şekilde yeniden dizayn edilmesi çok fazla gecikmemiş ve 1957 yılında Roma Anlaşmasıyla birlikte AET kurulmuştur. Daha sonra birlik Maastricht Anlaşmasıyla birlikte daha ileri bir entegrasyon aşamasını göstermesi itibarıyla AB'ye dönüştürülmüştür.

Roma Anlaşması zamanla değişebilir unsurları yanında özellikle Birliğin yeni üyelerinin standartları konusunda değişmez olarak kabul edilen iki özelliğe sahiptir. Bunlardan birincisi, birliğe katılacak ülkelerin demokratik olmaları, ikincisi ise Avrupalı olmalarıdır. Avrupalı olmak kriterinin coğrafi mi yoksa kültürel mi olacağı konusunda tartışmalar hala devam etmektedir. Türkiye'nin AB'yle ilişkileri resmi anlamda 1963 yılında Ankara Anlaşmasıyla başlatılmış, 1973 yılında Katma protokol imzalanmış, 1987 yılında tam üyelik başvurusu yapılmış, 1995 yılında ise Gümrük Birliği Anlaşması ile daha ileri bir entegrasyon sürecine girilmiştir.

Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler konusundaki tartışmalar genellikle Türkiye'nin yararları üzerinde odaklanmaktadır. Türkiye'nin Birliğe sağlayacağı katkılar bilinçli yada bilinçsiz olarak göz ardı edilmektedir. Bu katkılar ekonomiden öte siyasal özellikler arz etmektedir. Bilindiği üzere, Avrupa'nın en önemli dezavantajı enerji konusunda yaşadığı yetersizliktir. Birlik üyesi ülkelerde otarşik anlamda bir zenginlik söz konusu değildir. Özellikle, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda bağımsız güçler olarak dünyaya entegre olan ülkelerin enerji bakımından son derece bakir ve zengin kaynaklara sahip olması Avrupa'nın bölgeye olan ilgisinin artmasına neden olmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya'da petrol ve doğal gaz konusunda yapılan ihalelerde Avrupa menşeli şirketler önemli paylara sahiptir. Bu paylar çerçevesinde elde edilecek kaynakların Avrupa kıtasına transferi önemli güçlükler taşımaktadır. Petrol ve doğal gaz gibi özellikle sanayi için hayati

öneme sahip olan kaynakların bölgeye güvenilir alanlardan aktarılması ekonominin kesintiye uğramaması için son derece önemlidir. Bu anlamda Birliğe hem ekonomik hem de siyasal anlamda Kafkasya ve Orta Asya bölgesine en yakın ülkenin Türkiye olması AB'nin gücünü artıracak bir unsur olarak dikkate değerdir. Çünkü diğer bölgesel aktörler olan Orta Doğu ülkeleri Batı ile sürekli çatışma içindedir. Ve geleneksel düşmanlardır. Bakü-Ceyhan boru hattının alternatif seçeneklere göre daha maliyetli olmasına rağmen kabul edilmesi birliğin Türkiye'ye olan jeo-stratejik bağımlılığının bir göstergesidir. Ayrıca, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya bölgesi ile iyi ilişkileri olan ve kültürel anlamda benzeşen demokratik, laik ve Müslüman kimliği, AB açısından bölgeye yaklaşma konusunda iyi bir araçtır. Bilindiği üzere Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri Rusya Federasyonu ve Çin açısından "Yaşam Alanı" olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Orta Asya üzerindeki güç politikalarının oluşturulmasında Türkiye'nin bölgeyle olan ilişkilerinden yararlanmak AB için önemli avantajlar yaratabilecektir. Bunun da ötesinde ekonomik anlamda, Türkiye'nin yaklaşık 70 milyon nüfusu ile doymamış talep yapısı Avrupa'da üretilen ürünler için son derece önemli bir pazar olarak düşünülebilir. AB'ye üyelik konusunda en önemli destek ABD tarafından sunulmaktadır. ABD, AB'ye rakip bir ekonomik ve siyasal güç olmasına rağmen Orta Doğu bölgesine gerçekleştirmeyi düşündüğü Büyük Orta Doğu Projesi için Türkiye'ye önemli roller verme eğilimindedir. Bu nedenle Türkiye'nin istikrarlı olmasını istemektedir. Sadece istikrar, Türkiye'yi bölgede saygın hale getirebilir. Saygınlığın yani istikrarın sağlanması konusunda AB üyeliği önemli bir etkidir. ABD'nin üyelik konusundaki direkt desteği yanında üzerinde etkili olduğu IMF üzerinden de Türkiye'ye ilave krediler açmak suretiyle bu amacını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Verilen kredilerin şartlı olması ve performans kriteri içermesi Türkiye'ye ilişkin hesapların hangi düzeyde olduğunun iyi bir kanıtı olarak düşünülebilir.

Türkiye'nin AB'ye tam üye olarak katılması konusunda yurtiçinde faaliyet gösteren çeşitli kamusal ve özel birimler bulunmaktadır. Bu kuruluşlar arasında görüşlerine en çok önem verilen birimlerinden biri olan ve üyelerini sanayicilerin oluşturduğu bir baskı grubu olarak TÜSİAD, hükümetlerin alacakları ekonomik ve siyasal karar mekanizması içinde son derece etkin bir yere sahiptir. Lobi faaliyetleri çerçevesinde özellikle kendi üyelerinin çıkarlarını, dolaylı olarak da devletin çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaktadır. Hükümetlerin TÜSİAD'la görüş ayrılıklarına düşmesi ve birbirlerini eleştirmelerinin

ülkenin siyasal ve ekonomik değişkenlerini olumsuz yönde etkilemesi gücünün boyutu konusunda iyi bir göstergedir. Ayrıca siyasal iktidarların özellikle ekonomik kararlar öncesi TÜSİAD'ın da görüşünü sorması, Derneğin ne kadar etkin olduğunun bir kanıtıdır. Bu bağlamda, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal anlamda belirlediği gelecek konusunda da fikirleri vardır ve bunları hükümete empoze etme konusunda gazete ilanlarına varıncaya kadar her yolu denemektedir. TÜSİAD, AB'nin, Türkiye'nin istikrarı için elzem olduğu düşüncesini taşımaktadır. Aslında Türkiye, AB'ye tam üye değildir ancak sanayi ürünleri konusunda kısmen de olsa gümrük birliği konusunda AB'ye üye olarak düşünülebilir. Çünkü 1995 yılında imzalanan ve 1996 Ocak ayından itibaren yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşmasıyla sanayi ürünleri konusunda AB'den gelen ürünlere karşı gümrük tarifeleri ve kısıtlamaları bazı hassas kabul edilen sektörler dışında kaldırılmıştır. Hassas sektörler için ise belli bir geçiş takvimi öngörülmüştür. Ancak Gümrük Birliği Anlaşması Türkiye'nin gümrük birliği süreci içinde olmasını değil, Türkiye'nin AB ile gümrük birliği anlaşması içinde yer almasını sağlamıştır. Ve Türkiye gümrük birliği kapsamında alınan kararlarda kendisini direkt ilgilendirmesine rağmen karar mekanizması dışında bırakılmıştır. Gerçi, alınan kararları isterse uygulamama seçeneği vardır, ancak bunun nasıl olacağı tartışmalı bir konudur. Ayrıca alınan kararların büyük ölçüde taraflı olması, Türk sanayinin ihtiyaçlarına cevap vermemesi bütün sanayicileri olduğu gibi, TÜSİAD'a bağlı sanayi kuruluşlarını da olumsuz etkilemekte rekabet güçlerini kaybetmelerine sebebiyet vermektedir. Tek başına gümrük birliği anlaşmasıyla AB ile ticaretin sınırlarını belirlemek birçok alanda AB'nin güçlü ve ölçek ekonomilerinden yararlanan büyük supranasyonal firmaları karşısında ticari savaşın kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin Gümrük Birliği Anlaşması sonrasında daha yıkıcı hale gelmesini bir tesadüf olarak düşünmek fazla iyimser olmaktır. Belki o dönemdeki dünyanın değişik bölgelerinde yaşanan krizlerin de etkili olması tabii ki dışlanmamıştır. Türkiye'nin gümrüklerinin AB'ye açılması durumunda bütün firmaların bu rekabette başarılı olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Ancak, AB'deki firmalar AB içinde yer alan çeşitli fonlardan önemli ölçüde yararlanarak haksız şekilde rekabet avantajı sağlarken, bu fonların tam üye olunmaması nedeniyle teknik olarak Türkiye'deki sanayi firmaları tarafından kullanılamaması gümrük birliği süreci içinde son derece önemli bir handikaptır. Zaten düşük olan rekabet gücü, rakiplerinin birlik fonlarını kullanması çerçevesinde daha da azalmaktadır.

Ayrıca, Gümrük Birliği Anlaşmasının Türk sanayicilerini dolayısıyla TÜSİAD üyelerini etkilediği diğer bir yanı da AB'nin uluslararası ticari anlaşmalarıyla ilgilidir. Gümrük birliği teorisinde, gümrük birliğinin en dar tanımı şöyle yapılmaktadır. Gümrük Birliği Anlaşması, üye ülkeler arasında ticarete konulan her türlü engelin kaldırıldığı ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulandığı bir anlaşmadır. Türkiye'de bu anlaşmaya dahil olduğuna göre Birliğe tam üye olmamasına rağmen üçüncü ülkeler karşı Birliğin ortak gümrük tarifesine uymak zorundadır. Yani söz konusu bu durum teknik olarak Türkiye'nin AB'nin onaylamadığı hiçbir serbest ticaret anlaşmasına bireysel olarak taraf olamayacağı anlamına gelmektedir. Bunun anlamı, Türk sanayicisinin özellikle Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile olan karşılıklı tavize dayanan anlaşmalarını engellemektedir. Yine bu bağlamda AB, Türkiye'ye hiç danışmadan üçüncü ülkelerle serbest dış ticaret anlaşması imzalamaktadır. Bu anlaşmalar tek taraflı olarak Türkiye'yi de bağlamaktadır. AB'nin bölgesel olarak serbest ticaret anlaşması yaptığı ve genelleştirilmiş preferanslar sistemi içine aldığı ülkelere Birlik üyesi ülkelere tarifersiz olarak getirdiği mallar, serbest dolaşım kapsamında Türkiye'ye gümrüksüz getirilmekte, ancak Türk sanayicisinin ilgili ülkelere sattığı mallar, Birliğe tam üye olunmaması nedeniyle tarife ve kısıtlamalara tabi tutulmak suretiyle onlara satılabilmektedir. Bu da, Türk sanayicisinin maliyetlerini artırdığı için uluslararası ticaretten beklenen getirilerini azaltmaktadır. İlgili durumun çözümü Türkiye'nin de söz konusu ülkelerle benzer anlaşmalar yapmasından geçmektedir. Ancak, anlaşmaların yapılması için gereken altyapı çalışmalarının prosedürünün uzun süreler alması ya da hiç yapılamaması rekabet ve pazar kayıplarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir.

Türk sanayicisinin gümrük birliği kapsamında yaşadığı bir diğer sorun, dış ticaretin finansmanında kullanılan paralarla ilgilidir. Türkiye Birliğe tam üye olmaması nedeniyle dolayısıyla Avrupa Para Birimi olan EURO alanına da dahil değildir. Bu nedenle maliyetlerini birlik üyesi ülkelerde olduğu gibi standart bir değerle tanımlayamamaktadır. Bu da fiyatlama politikasında belirsizliklere yol açmaktadır. Ayrıca, AB üyesi ülkelerle yapılan dış ticaret ilişkilerinin değişik para birimleri ile yapıyor olması Türk sanayicisini kur marjları nedeniyle maliyetlerini artırmakta ve rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir.

Türk sanayicisinin dolayısıyla TÜSİAD üyelerinin karşılaştığı diğer bir sorun da Türkiye'deki makroekonomik değişkenlerle ilintilidir. Birliğe tam üye olunması

durumunda EURO'ya dahil olmak için gerçekleştirilmesi gereken bazı şartlar vardır. Maastricht Anlaşması çerçevesinde belirlenen bu kriterler, enflasyon, faiz oranı, bütçe açığı, devalüasyon, kamu borçları gibi konularda Birliğin standartlarının yakalanmasını gerektirmektedir. Bunun anlamı daha düşük enflasyon, daha düşük faiz, daha düşük borç yükü ve devalüasyonların olmadığı bir ekonomidir. Böylesi bir ekonomide sanayicinin geleceğini daha iyi görmesi yatırım kararları almada işlerini kolaylaştıracak, onları cesaretlendirecek, risk primlerini düşürecek ve bu da, rekabetçiliği arttıracaktır.

Bu açıklamalar göstermektedir ki, AB'ye katılmak ekonomik anlamda daha çok sanayi kesimini ilgilendirmektedir. Dolayısıyla sanayicilerin çıkarlarını garanti altına alma konusunda faaliyette bulunan ve bunun için yurtiçinde ve yurtdışında lobi faaliyetleri içinde olan TÜSİAD Türkiye'nin Birliğe katılma yönünde olumlu olduğuna inandığı her alanda mevcut hükümetlere destekte bulunmaktadır. Kuruluş amacı ekonomik olan TÜSİAD'ın dış politika konusunda yönlendirici nitelikte açıklamalarda bulunmasının gerçek sebebi ilgili alandaki bilgisinden değil çıkarlarından dolayıdır. Zaten yaptıkları açıklamaların içeriği siyaset yapmak değil, destek veya eleştiriden ibarettir. Son zamanlarda Kıbrıs sorununun çözülmesi yönünde görsel ve yazılı medyada fikir beyan etmesi bunun en açık göstergesidir. Çünkü, TÜSİAD'a göre Kıbrıs sorununun çözülmesi Türkiye'nin AB'ye katılma süreci içerisinde hukuki ve teknik anlamda gerçekleştirilmesi gereken bir aşama olmasa da, Birliğe katılmanın öngörüsüdür ve acilen çözülmelidir. TÜSİAD için Kıbrıs sorunu ister BM ister garantör tarafların uzlaşmaları çerçevesinde çözülsün önemli değildir. TÜSİAD için önemli olan, sorunun Birliğe katılmanın önünde bir engel olmasından çıkartılmasıdır. Sonuçta TÜSİAD'ın asıl istediği, yukarıda açıklanan dezavantajlardan Birliğe tam üye olmak suretiyle kurtulmak ve üyelerinin uluslararası ve iç piyasada rekabet güçlerini artırmaktır.

Sonuç olarak, baskı gruplarının devletin dış politika konusunda siyasal karar alıcılarını kendi istekleri doğrultusunda etkilemek istedikleri görülmektedir. Ancak etkinin boyutunun ne kadar olduğu hakkında belirleyici bir iddiada bulunmak söz konusu değildir. Türkiye'de güçlü bir baskı grubu olan TÜSİAD'ın dış politikada, özellikle de AB-Kıbrıs bağlamında görüşünü net bir şekilde ortaya koyarak, bu konuda yoğun lobi faaliyetleri ve kamuoyu oluşturmaları, siyasal iktidar üzerinde etkili olmak isteğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- ABADAN, Nermin :Halk Efkarı Mefhumu ve Tesir Sahaları, Yeni Matbaa, Ankara, 1956.
- ACAR, İrfan :Dış Politika, Sevinç Matbaası, Ankara, 1993.
- AHMAD, Feroz :Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev: Yavuz ALOGAN, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- AKAD, Mehmet :Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.
- ANDERSON, Benedict :Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çev: İskender SAVAŞIR, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.
- ARENDT, Hannah :On Revolution, New York, Viking, 1965.
- _____ :Şiddet Üzerine, Çev: Bülent PEKER, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997.
- ARI, Tayyar :Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.
- _____ :Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika: Türk, Yunan, Ermeni, İsrail ve Arap Lobilerinin ABD'nin Dış Politikasına Etkileri, 3. Baskı, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000.

- ATAY, Agah S. :Çok Partili Dönemde Türkiye’de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri, Anadolu Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.
- BAĞCI, Hüseyin :Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar, Genişletilmiş 2. Baskı, METU Press, Ankara, 2001.
- BALİ, Rifat N. :Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- BOZKURT, Veysel :Avrupa Birliği ve Türkiye, Siyasal Kurumlar Çıkar Grupları Kamuoyu Ortaklık Belgeleri, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1997.
- BUTTLER, Eamonn :Hayek, Çev: Yusuf Z. ÇELİKKAYA, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara, 1995.
- ÇAM, Esat :Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul, 1990.
- DAHL, Robert A. :Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent KÖKER, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.
-
- :A Preface to Democratic Theory, University of Chicago Press, Chicago, 1973.
- DAL, Kemal :Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1992.
- DAVER, Bülent :Siyaset Bilimine Giriş, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- DERİNGİL, Selim :Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- DEUTSCH, Karl W. :Politics and Government How People Decide Their Fate, Houghton Mifflin Company, Boston, 1980.

- DÖNMEZER, Sulhi :Sosyoloji, Genişletilmiş 9. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.
- DURSUN, Davut :Siyaset Bilimi, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2002.
- DUVERGER, Maurice :Politikaya Giriş, Varlık Yayınları, Çev: Samih TİRYAKİOĞLU, 2. Baskı, İstanbul, 1984.
- _____ :Siyasi Partiler, Çev: Ergun ÖZBUDUN, 4.Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- _____ :Siyaset Sosyolojisi, Varlık Yayınları, İstanbul, (yy).
- EFEGİL, Ertan :Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2002.
- ERGİN, Feridun :Uluslararası Politika Stratejileri, Güryay Matbaası, İstanbul, (yy).
- GERGER, Haluk :Türk Dış Politikası'nın Ekonomi Politikası: "Soğuk Savaş"tan "Yeni Dünya Düzeni"ne, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.
- GEVGİLLİ, Ali :Yükseliş ve Düşüş, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- GİRGİN, Kemal :Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- GÖNLÜBOL ve Diğerleri :Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

- GÖNLÜBOL, Mehmet :Dış Politika: İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969.
- HAGUE, Rod
HARROP, Martin
BRESLIN, Shaun :Comparative Government and Politics: An Introduction, Fourth Edition, Macmillan Press Ltd., London, 1998.
- HAYEK, Friedrich A. :Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni, Çev: Mehmet ÖZ, TİB Kültür Yayınları, Ankara, 1997.
- IRISH, Marian D.
PROTHRO, James W. :The Politics of American Democracy, Third Edition, New Jersey, 1965.
- İNSEL, Ahmet :Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye-Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü, Çev: Ayşegül SÖNMEZAY, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- KAHRAMAN, H.Bülent
KEYMAN, E. Fuat
SARIBAY, A. Yaşar :Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim, Demokrasi Kitaplığı, WALD, İstanbul, 1999.
- KAPANİ, Münci :Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- _____ :Kamu Hürriyetleri, 7.Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- KEYDER, Çağlar :Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- KOÇER, Gökhan :Türk Dış Politikasında İslam: Araf'ta Olmak ya da Bir Pragmatizm Örneği, Öğreti Yayınları, Ankara, 2003.

- KÜÇÜKÖMER, İdris :Düzenin Yabancılaşması, 2. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- LANDAU, Jacop M. :Türkiye’de Aşırı Akımlar-1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler, Çev: Erdinç BAYKAL, Turhan Kitabevi, Ankara, 1978.
- LEWIS, Bernard :Modern Türkiye’nin Doğuşu, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
- MAHLER, Gregory S. :Comparative Politics An Institutional and Cross-National Approach, Third Edition, Prentice Hall, New Jersey, 2000.
- MARDİN, Şerif :Din ve İdeoloji, Türkiye’de Halk Katındaki Dinsel İnançların Siyasal Eylemi Etkilendirmesine İlişkin Bir Kavramlaştırma Modeli, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- MEYNAUD, Jean :Politikada Baskı Grupları, Çev: Samih TİRYAKİOĞLU, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1975.
- OLSON, Mancur :The Logic of Collective Action: Public Goods and The Theory of Groups, Harvard University Press, Cambridge, 1965.
- ONARAN, Alim Ş. :Kamuoyu, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984.
- ORTAYLI, İlber :İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 16. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- OWEN, Roger :State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East, Second Edition, Routledge, London, 2000.

- ÖZSOY, Osman :Geçmişten Günümüze Yöntem ve Uygulamalarıyla: Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma, Alfa Kitabevi, İstanbul, 1998.
- ÖZYÜKSEL, Murat :Feodalite ve Osmanlı Toplumunu, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1997.
- PAZARCI, Hüseyin :Uluslararası Hukuk Dersleri-I, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.
- PIERSON, Christopher :Modern Devlet, Çev: Dilek HATTATOĞLU, Çiviyazıları, İstanbul, 2000.
- POULANTZES, Nicos :Political Pover and Social Classes, New Left Books, London, 1973.
- RAY, James L. :Global Politics, Sixth Edition, Houghton Mifflin, Boston, 1995.
- RUSSETT, Bruce
STARR, Harvey
KINSELLA, David :World Politics, Sixth Edition, Bedford, Boston, 2000.
- SANDER, Oral :Türkiye'nin Dış Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- SAVAŞ, Vural :Politik İktisat, 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1994.
- SEVİL, Muharrem :Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.
- SEZER, Duygu :Kamu Oyu ve Dış Politika, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

- SOYSAL, İsmail :Türk Dış Politikasının İncelenmesi için Klavuz (1919-1993), Eren, İstanbul, 1993.
- SOYSAL, Mümtaz :Dış Politika ve Parlamento: Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.
- SÖNMEZ, Mustafa :Türkiye Ekonomisinde Bunalım-1, 3. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1985.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk :Türkiye-Yunanistan İlişkileri & Büyük Güçler, Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar, Der Yayınları, İstanbul, 2000
- SUNAR, İlkay :Düşün ve Toplum, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986.
- ŞAHİM, Tarık :Siyasi Katılım ve Baskı Grupları, Baskı Gruplarının Yönetimi Etkileme Yolları- TOBB-TÜSİAD Örneği- Bir Erken Seçim Hikayesi, Makro Yayınları, Ankara, 1994.
- TİMUR, Taner :Türk Devrimi Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.
- TOCQUEVILLE, Alexis :Amerika'da Demokrasi, (Çev.) İhsan SEZAL- Fatoş DİLBER, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994.
- TOSUN, Gülsüm E. :Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği), Alfa Kitabevi, İstanbul, 2001.
- TUNAYA, Tarık Z. :Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul, 1966/1975.
- TURAN, İlter :Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1977.

- _____
:Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi-7, İstanbul, 1986.
- WEISBAND, Edward :Turkish Foreign Policy, Princeton University Press, 1973.
- YAYLA, Atilla :Siyaset Teorisine Giriş, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.
- b. Makaleler**
- ATEŞ, Nevin Y. :“Lozan’dan Kıbrıs Cumhuriyeti’ne...”, **Karizma**, Sayı: 18 (Nisan- Mayıs- Haziran 2004), ss. 19-30.
- AY, Hakan :“Ekonomi Politikalarını Oluşturmada Baskı ve Çıkar Gruplarının Rolü”, **İktisat Politikası**, (y.h.) Vildan Serin, Alfa Kitabevi, Bursa, 1998, ss. 417-498.
- BAKAN, Selahaddin :“Teoriler Işığında Politika”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, (der.) İdris Bal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 9-30.
- BOSTANCI, M. Naci :“Dış Politika/ İktidar/ Gizlilik”, **Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası Özel Sayısı)**, Sayı: 3 (Mart-Nisan 1995), ss. 548-554.
- BURSTEIN, Paul
LINTON, April :“The Impact of Political Parties, Interest Groups, and Social Movement Organizations on Public Policy: Some Recent Evidence and Theoretical Concerns”, **Social Forces**, Vol. 81, No. 2 (December 2002), pp. 381-408.

- CAWSON, Alan :“Corporatism”, **Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi (A-K)**, (ed.) Vernon Bogdanor, (Türkçe y.h. Bülent Peker), Çev: B. PEKER, E. YÜKSELCİ, L. KESKİNER, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1999, ss. 472-475.
- CHARLOT, Jean :“Poujadism”, **The Blackwell Enclopaedia of Political Science**, Edited by Vernon Bogdanor, Blackwell Publisher, Oxford, 1993, pp. 490-491.
- CRISS, Nur B. :“ Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Politikaları”, **Doğu-Batı (Yeni Devlet- Yeni Siyaset)**, No: 21 (Kasım-Aralık-Ocak 2002-2003), ss. 141-158.
- ÇALIŞ, Şaban :“Ulus-Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, **Liberal Düşünce**, Cilt 4, No: 13 (Kış 1999), ss. 5-21.
- DEMİREL, Tanel :“Mancur Olson Üzerine Bir Değerlendirme”, **Liberal Düşünce**, Cilt 4, No: 14 (Bahar 1999), ss. 118-133.
- EMİROĞLU, Hüseyin :“Türk Dış Politikasının Oluşturulma Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 54, Sayı: 3 (Temmuz-Eylül 1999), ss. 42-69.
- GANI, Veysel :“Dış Politika ve Savunma”, **Yeni Türkiye (TDP Özel Sayısı)**, No:3 (Mart- Nisan 1995), ss. 530-532.
- GENCER, Özcan :“Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika (1983-1993)”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 293-315.

- GÖLE, Nilüfer :“80 Sonrası Politik Kültür”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Moderleşme**, (der.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Y. Sarıbay, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000, ss. 425-446.
- GÖZEN, Ramazan :“Dış Politika Nedir?”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, (der.) İdris Bal , Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 3-8.
- HAKYEMEZ, Yusuf Ş. :“Demokratik Ülkelerde Milli Güvenlik Politikasının Belirlenmesi ve Türkiye”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt VII, Sayı: 3-4 (Aralık 2003), ss. 285-308.
- İNALCIK, Halil :“Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum Ve Tarikatlar”, **Global/Yerel Eksende Türkiye**, (der.) E. Fuat Keyman-A. Yaşar Sarıbay, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000, ss. 87-98.
- İNSEL, Ahmet :“‘Devletin Bekası’ için Yürütülen Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları”, **Türkiye Toplumunun Bunahımı**, (h.) Ahmet İnsel, Genişletilmiş 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 19-59.
- _____ :“Siyasal ve İktisadi Bir Bütün Olarak Devletçilik”, **Türkiye Toplumunun Bunahımı**, (h.) Ahmet İnsel, Genişletilmiş 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 187-212.
- JAY, Richard :“Democracy”, **Political Ideologies: An Introduction**, (ed.) R. Eccleshall, V. Geoghegon, R. Jay, M. Kerry, I. MacKenzie and R. Wilford, Second Edition, Routledge, London, 1994, pp. 118-184.

- JORDAN, Grant :“The Relevance of Bentley for Group Theory: Founding Father or Mistaken Identity?”, **History of the Human Sciences**, Vol 12, No.1, (1999), pp. 27-54.
- KALAYCIOĞLU, Ersin
SARIBAY, Ali Y. :“Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (der.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Y. Sarıbay, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000, ss. 3-22.
- KALAYCIOĞLU, Ersin :“Sivil Toplum ve Neo-Patrimonyal Siyaset”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, (der.) E. Fuat Keyman – Ali Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, ss. 111-135.
- KAZANCIGİL, Ali :“Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (der.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000, ss. 137-154.
- KEYDER, Çağlar :“Cumhuriyet Devleti Ne Kadar Güçlüydü?”, **Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne**, (h.) Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 181-203.
- _____ :“Mısır Deneyimi Işığında Türk Burjuvazisinin Kökeni”, **Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne**, (h.) Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 141-179.
- KOÇER, Gökhan :“Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs”, **Karizma**, Sayı: 18 (Nisan- Mayıs- Haziran 2004), ss. 65-70.
- KULOĞLU, Armağan :“Kıbrıs Konusunda Yeni bir Süreç ve Türkiye’nin Politikası”, **Karizma**, Sayı: 18 (Nisan- Mayıs- Haziran 2004), ss. 41-50.

- KUZU, Burhan :“Kamu Yönetiminde Baskı Gruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt LI, No: 1-4 (1985), ss. 65-136.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer :“Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946’dan bu yana)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXVIII, No: 1-2 (Mart-Haziran 1978), ss. 213-247.
- _____ :“ ‘Dış Politika’ Nedir? Türkiye’de Dünyü ve Bugünü”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXXV, No: 1-4 (Ocak-Aralık 1980), ss. 309-335.
- LESSER, Ian O. :“ Turkey’s Strategic Options”, **International Spectator**, Vol. 34, No: 1 (January-March 1999), <http://www.ciaonet.org>. (21.06.2002).
- MANSBRİDEGE, Jane :“Güç Kullanımı/ Güçle Mücadele: Yönetim Biçimi”, Çev: Zeynep GÜNATA- Cem GÜRSEL, **Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması**, (y.h.) Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999, ss. 72-100.
- MARDİN, Şerif :“Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (der.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000, ss. 23-58.
- _____ :“Türk Toplumun İnceleme Aracı Olarak ‘Sivil Toplum’”, **Türkiye’de Sivil Toplum Ve Siyaset- Makaleler 1**, (der.) Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 20-33.

-
- :“Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Sivil Toplum Ve Siyaset- Makaleler 1**, (der.) Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 34-76.
-
- :“Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal sınıf ve Sınıf Bilinci”, **Türkiye’de Sivil Toplum Ve Siyaset- Makaleler 1**, (der.) Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 77-117.
-
- :“Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, **Türkiye’de Sivil Toplum Ve Siyaset- Makaleler 1**, (der.) Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 204-241.
- NAAZ, Farah :“Turkey and The Middle East in the 1990s”, **Strategic Analysis**, Vol. 23, No: 9 (December 1999), <http://www.ciaonet.org> (21.06.2002).
- ORAN, Baskın :“Atatürk’te ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Atatürk Özel sayısı)**, Cilt 36, No: 1-4 (Ocak-Aralık 1981), ss. 205-210.
-
- :“TDP’yi Etkileyen Temel Ögeler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed.) Baskın Oran, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 19-29.
-
- :“TDP’nin Askeri-Siyasal, Ekonomik Arkapları”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed.) Baskın Oran, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 29-46.

- _____ :“TDP’nin Temel İlkeleri”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed.) Baskın Oran, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 46-53.
- _____ :“Dönemin Bilançosu”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed.) Baskın Oran, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 9-33.
- ÖĞÜN, Süleyman S. :“Türkiye’de Birey Kültü”, **Türk Politik Kültürü**, (h.) Süleyman S. Ögün, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 277-286.
- _____ : “Türk Politikasında Topluluk Ruhu”, **Türk Politik Kültürü**, (h.) Süleyman S. Ögün, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 39-66.
- ÖZİLHAN, Tuncay :“AB Uzun İnce Bir Yol”, **Görüş**, Sayı: 53 (Ocak-Şubat 2003), ss. 6-7
- SANDER, Oral :“Türk Dış politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 37, No: 3-4 (Eylül-Aralık 1982), ss. 105-129.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk :“Kıbrıs Sorunu ve AB”, **Karizma**, Sayı: 18 (Nisan- Mayıs- Haziran 2004), ss. 11-17.
- TANÖR, Bülent :“Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 317-332.
- TURAN, İlter :“Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (der.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000, ss. 259-389.

- UZER, Umut :“The Impact of Jewish Lobby on American Foreign Policy in the Middle East”, **Perceptions-Journal of International Affairs**, Vol. VI, No: 4 (December 2001-February 2002), pp. 122-137.
- UZGEL, İlhan :“TDP’nin Oluşturulması”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed.) Baskın Oran, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 73-93.
- _____ :“ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed.) Baskın Oran, Cilt:II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 243-324.
- ÜLMAN, Haluk :“Türk Dış Politikasına Yön veren Etkenler (1923-1968)-I”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, No: 3-4 (1968), ss. 241-273.
- ÜLMAN, Haluk
SANDER, Oral :“Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)- II”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, No: 1 (Mart 1972), ss. 1-24.
- VORHOFF, Karin :“Türkiye’de İşadamları Dernekleri: İşlevsel Dayanışma, Kültürel Farklılık ve Devlet Arasında”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 311-356.
- WALLERSTEIN, Immanuel :“11. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kavram ve Gerçeklik Olarak Burjuva(zi)”, **İrk Ulus Sınıf**, (h.) Etienne Balibar- Immanuel Wallerstein, Çev: Nazlı ÖKTEN, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

- WARD, James F. : “Arthur F. Bentley’s Philosophy of Social Science”, **American Journal of Political Science**, Vol. 22, No: 3 (August 1978), pp. 595-608
- YERASIMOS, Stefanos :“Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 13-23.
- YÜCEKÖK, Ahmet :“Toplumsal Üst Yapı Olarak Siyasal Davranış”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXIV, No: 4 (Aralık 1969), ss. 176-199.

c. İnternet Kaynakları ve Diğerleri

Akşam, 14 Nisan 2004.

AKGÜN, Mensur- AYDIN, Turan: “ Türkiye- Rusya İlişkisindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, TÜSİAD, İstanbul, 1999.

Dış Politika Bülteni, Cilt IV, No: 1 (Sonbahar 1992).

Resmi Gazete, 7223 (3 Haziran 1949).

SAM Sosyal Araştırmalar Merkezi, TÜSİAD Kurum Kimliği, İstanbul (Eylül 2000).

TÜSİAD Basın Bülteni, 14 Kasım 2002, TS/BAS/02-13.

TÜSİAD Basın Bülteni, 26 Kasım 2002, TS/BAS/02-106.

TÜSİAD Basın Bülteni, 30 Eylül 2002, TS/BAS/02-78.

TÜSİAD Basın Bülteni, 11 Mart 2003, TS/BAS/02- 027.

TÜSİAD Tanıtım Kitapçığı.

TÜSİAD web sitesi.

ÖZGEÇMİŞ

Fatma AKKAN, 29. 06.1978 yılında Trabzon'un Çarşıbaşı ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini burada tamamladıktan sonra, 1994-1995 öğretim yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 1998-1999 öğretim yılında buradan mezun olduktan sonra, 2000-2001 öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans programına kaydoldu.

2001 yılından itibaren 1 yıl süreyle, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak Uluslararası İlişkiler Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak görev yaptı. Fatma AKKAN, İngilizce bilmektedir.